

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KONULU TEFSİR METODU
(ZÂRİYAT SURESİ ÖRNEĞİ)

Yüksek Lisans Tezi

Hakan USTA

Danışman

Doç. Dr. Mustafa KARA

SAMSUN
2021

TEZ KABUL VE ONAYI

Hakan USTA tarafından, Doç Dr. Mustafa KARA danışmanlığında hazırlanan “Konulu Tefsir Metodu (Zâriyat Suresi Örneği)” başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 03/12/2020 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Ana Bilim/Ana Sanat Dalı

İmza

Sonuç

Başkan	: Prof. Dr. Mehmet OKUYAN 19 Mayıs Üniversitesi Temel İslam Bilimleri	☐	Kabul
		☐	Ret
Üye	: Doç. Dr. Mustafa KARA (Danışman) 19 Mayıs Üniversitesi Temel İslam Bilimleri	☐	Kabul
		☐	Ret
Üye	: Doç. Dr. Mustafa HOCAOĞLU Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Temel İslam Bilimleri	☐	Kabul
		☐	Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

ONAY

... / ... / ...

Prof. Dr. Ali BOLAT

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım yüksek lisans yeterlik tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unusunun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. Bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığımı taahhüt ve beyan ederim.

11/01/2021
Hakan USTA

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı : KONULU TEFSİR METODU (ZÂRİYAT SURESİ ÖRNEĞİ)

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafındantarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı :%.....
Tek kaynak oranı :%..... çıkmıştır.

.../.../ 2020
Doç. Dr. Mustafa KARA

ÖZET

KONULU TEFSİR METODU (ZÂRİYAT SURESİ ÖRNEĞİ)

Hakan USTA

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Yüksek Lisans, Aralık/2020

Danışman: Doç. Dr. Mustafa KARA

“Konulu Tefsîr Metodu (Zâriyat Suresi Örneği)” adlı bu çalışmamız bir giriş, üç bölüm ve bir de sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş kısmında konunun önemi, amacı ve yöntemi ile ilgili bilgi verilmiştir. Birinci bölümde tefsîr ilmi, konulu tefsîr ilmi ve münâsebetü'l-Kur'ân ilmine değinilmiştir. İkinci bölümde Zâriyât Sûresi hakkında genel bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde ise sûrenin âyetleri konu konu kısımlara ayrılarak tefsîr edilmiştir. Sonuç kısmında ise elde edilen bilgilere yer verilmiştir.

Zâriyât sûresinin muhtevası, ahiret ve ceza gününe, özellikle de öldükten sonra dirilmeye iman etmekle ilgilidir. Bu konuyu tercih etmemizin sebebi, yaşadığımız asır materyalizm, pozitivism ve rasyonalizmin bütün bir dünyada hâkim kılınmaya çalışıldığı bir dönem olması sebebi ile bu noktada her şeyin görünenden ibaret olmadığını ispat etmektir. Bu bağlamda bu sûrenin asıl gayesi, ğaybî ve îmanî konulardan olan ceza ve ahiret gününün hak olduğu noktasında güçlü deliller sunarak muhataplarını iman etmeye ikna etmektir. Sûre özellikle öldükten sonra tekrar diriltirme hadisesinin hak olduğuna ve bunu ispata yoğunlaşmaktadır. Bu nedenle de bu konuları destekleyen kevnî ve enfüsî delillere dikkatler çekilmiştir. Daha evvel yaşayan toplumlara da aynı şekilde peygamberler vasıtası ile bu ğaybî konuların haber verildiği, ikazların ve uyarıların yapıldığı, buna karşılık o toplumların bu hakikatleri nasıl kulak ardı edip görmezden geldikleri, kendilerine bu hakikatleri haber vermek üzere gönderilen peygamberleri yalanladıkları ve netice itibarı ile de ibreti şâyan akıbetleri haber verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsîr, Konulu Tefsîr, Zâriyât Sûresi, Dîn Günü.

ABSTRACT

THEMATIC TAFSİR METHOD (EXAMPLE OF SURAT AL-ZÂRİYÂT)

Hakan USTA

Ondokuz Mayıs University
Graduate Education Institute
Department of Basic Islamic Sciences Master
December / 2020

Supervisor: Assoc. Dr. Mustafa KARA

Our study, named “Thematic Tafsir Method (Example of Surat Al-Zâriyat)” consists of an introduction, three parts, and a conclusion. In the introduction, information about the importance, purpose and method of the subject is given. In the first part, the science of tafsir, the subject of tafsir and the science of mâsebetü'l-Quran are mentioned. In the second chapter, general information about the chapter of Zâriyat is given. In the third chapter, the verses of the surah are interpreted by dividing the subject into subject parts. In the conclusion part, the information obtained is included.

The content of the chapter of zâriyat is about believing in the hereafter and the day of punishment, especially the resurrection after death. The reason we chose this subject is to prove that at this point everything is not just what is seen, since the century we live in is a period when materialism, positivism and rationalism are tried to be dominated by the whole world. In this context, the main purpose of this surah is to persuade its interlocutors to believe by presenting strong evidence that the punishment and the Hereafter, which are among the issues of ghaybi and belief, are true. The chapter especially focuses on the fact that the event of being resurrected after death is true and to prove it. For this reason, attention has been drawn to the evidences of kevnî and infus that support these issues. In the same way, the societies that lived before were informed about these unseen matters through the prophets, warnings and warnings were made, and how those societies ignored and ignored these truths, denied the prophets sent to them to inform them of these truths, and as a result it was exemplified their fate is reported.

Keywords: Quran, Tafsir, Thematic Tafsir, Zâriyat Sura, Religion Day.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR	İX
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
2. ARAŞTIRMANIN GAYESİ VE ÖNEMİ	1
3. ARAŞTIRMANIN METODU	2
4. ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ KAYNAKLAR	3

BİRİNCİ BÖLÜM

TEFSİR İLMİ VE KONULU TEFSİR

1.1. TEFSİR İLMİ	4
1.1.1. Tefsir İlminin Luğavî Tanımı	4
1.1.2. Tefsir İlminin İstılâhî Tanımı	4
1.1.3. Tefsir İlminin Konusu, Amacı, Önemi ve Fazîleti	5
1.1.4. Tefsir İlminin Kısımları	6
1.1.4.1. Tahlîfî Tefsir	6
1.1.4.2. İcmâlî Tefsir	6
1.1.4.3. Mukâren Tefsir	7
1.1.4.4. Mevdû'î Tefsir	7
1.2. KONULU TEFSİR	7
1.2.1. Konulu Tefsirin Luğavî Anlamı	7
1.2.2. Konulu Tefsirin İstılâhî Tanımı	8
1.2.3. Konulu Tefsirin Doğuşu	9
1.2.4. Konulu Tefsirin Konusu, Amacı, Önemi ve Tefsir İlmindeki Yeri	11
1.2.5. Konulu Tefsirin Kısımları	12
1.2.6. Süre Merkezli Konulu Tefsir Metodolojisi	13
1.2.6.1. Sürenin Tanıtımı	13
1.2.6.2. Sürenin Tefsirini Bilmek	14
1.2.6.3. Ana Konunun Belirlenmesi	14
1.2.6.4. Âyetleri Pasajlara Ayırmak	15
1.2.6.5. Pasajlar ve Âyetler Arası Münâsebetin Tespiti	15
1.2.6.6. Her Pasajın Âyetlerinin İcmâlî Tefsiri	16
1.2.6.7. Âyetlerden Çıkarılacak Hikmetlerin Zikredilmesi	16
1.2.6.8. Sürenin Âyetlerinin Güncel Olaylara Uyarlanması	16

1.2.6.9. Dikkate Alınması Gereken Diğer Hususlar.....	16
1.3. MÜNÂSEBETÜ'L-KUR'ÂN İLMİ	17
1.3.1. Tenâsübün Luğavî Anlamı	17
1.3.2. Tenâsübün İstılâhî Tanımı	18
1.3.3. Münâsebetü'l-Kur'ân İlminin Önemi	19
1.3.4. Kur'ân'daki Tenâsübü Tespitte Usûl ve Metot.....	19
1.3.5. Münâsebetü'l-Kur'ân İlminin Bölümleri.....	20
1.3.5.1. Süre İçi Âyetlerler Arası Münâsebetler	21
1.3.5.2. Süreler Arası Münâsebetler	22
1.3.6. Münâsebetü'l-Kur'ân İlminin Konulu Tefsîr Açısından Önemi	24
1.3.7. Münâsebetü'l-Kur'ân İlminin Esbâb-ı Nüzul İlmi ile Alakası	24
1.3.8. Münâsebetü'l-Kur'ân İlminin İ'câzü'l-Kur'ân İlmi ile Alakası	25

İKİNCİ BÖLÜM

ZÂRİYÂT SÛRESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

2.1. SÛRENİN METNİ	27
2.2. SÛRENİN MEALİ	28
2.3. SÛRENİN İSMİ	29
2.4. SÛRENİN NÜZUL SEBEBİ VE YERİ	30
2.5. SÛRENİN ÂYET VE HARF ADETLERİ	32
2.6. SÛRENİN MUSHAF'TAKİ YERİ.....	32
2.7. SÛRENİN FÂSİLALARI.....	32
2.8. SÛRENİN FAZİLETİ	32
2.9. SÛRENİN GENEL KONULARI.....	33
2.10. SÛRENİN ANA KONUSUNUN TESPİTİ.....	34
2.11. SÛREDEKİ MÜNÂSEBETLER	36

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZÂRİYÂT SÛRESİNİN PASAJLARA VE BÖLÜMLERE AYRILARAK TEFSİRİ

3.1. BİRİNCİ PASAJ (1 VE 23. ÂYETLER)	39
3.1.1. Âyetlerin Metni.....	39
3.1.2. Âyetlerin Meâli	39
3.1.3. Sûrenin Ana Konusu ile Bu Pasajın Âyetleri Arasındaki Münâsebet.....	40
3.1.4. Aksâmu'l-Kur'ân.....	40
3.1.4.1. Aksâmu'l-Kur'ân'ın Tanımı.....	40
3.1.4.2. Aksâmu'l-Kur'ân'ın Gayesi	41
3.1.4.3. Aksâmu'l-Kur'ân'ın Rükünleri.....	41
3.1.4.3.1. Kasem ve Kaseme Cevap Edâtları.....	41

3.1.4.3.2. Muksemun Bih.....	42
3.1.4.3.3. Muksemun Aleyh.....	43
3.1.4.4. Aksâmu'l-Kur'ân Hakkında Özet Bilgiler	43
3.1.5. Allah'ın Kudret ve Azametine Delalet Eden Kuvvetler	44
3.1.5.1. Toz durup Savuran Kuvvetler	44
3.1.5.2. Ağırılık Taşıyan Kuvvetler.....	45
3.1.5.3. Kolaylıkla Akıp Giden Kuvvetler	45
3.1.5.4. Bir Emir Taksim Eden Kuvvetler	46
3.1.5.5. İlk Dört Âyetin Değerlendirilmesi	46
3.1.5.5.1. Rüzgârlar Anlamı.....	47
3.1.5.5.2. Bulutlar Anlamı	48
3.1.5.5.3. Görevli Melekler Anlamı.....	49
3.1.6. Va'dedilen Hususlar ve Dîn Günü.....	50
3.1.6.1. Öldükten Sonra Diriliş Haktır.....	52
3.1.6.2. Dîn Günü Haktır	54
3.1.7. Göklerdeki Muhteşem Nizam.....	57
3.1.7.1. Gezegenler ve Takip Ettikleri Rotalar	60
3.1.8. Diriliş ve Cezayı Yalanlayanların Bazı Özellikleri ve Akıbetleri	62
3.1.9. Takva ve İhsan Ehli Kullar	64
3.1.9.1. Takvânın İmanî, Amelî ve Ahlâkî Boyutu	65
3.1.9.2. Dünyada ve Âhirette Müttakilere Verileceği Vadedilmiş Müjdeler ..	68
3.1.9.3. Takva Kavramının İhsan Kavramı ile Olan Alakası	69
3.1.9.4. İhsan Ehli Kulların Bazı Özellikleri.....	72
3.1.9.4.1. Gecelerin Çoğunu İbadetle Geçirmeleri	72
3.1.9.4.2. Seher Vakitlerinde İstiğfar Etmeleri.....	72
3.1.9.4.3. Mallarında Hakkı Olan Her Sınıfı Gözetmeleri.....	73
3.1.10. Kevnî ve Enfüsî Deliller	74
3.1.10.1. Yeryüzündeki Kevnî Deliller.....	74
3.1.10.2. Enfüsî Deliller	76
3.1.11. Nimet ve Azabın Göklerden Gönderilmesi	79
3.1.12. Rubûbiyyet Kavramı Bağlamında Diriliş Hakikatinin İspatı.....	81
3.2. İKİNCİ PASAJ (24- 46. ÂYETLER).....	83
3.2.1. Âyetlerin Metni.....	83
3.2.2. Âyetlerin Meâli	83
3.2.3. Münâsebetler.....	84
3.2.4. Kur'ân Kıssaları.....	85
3.2.4.1. Kasasu'l-Kur'ân'ın Tanımı	85

3.2.4.2. Kur'ân Kıssalarının Amaç ve Hedefleri.....	86
3.2.4.3. Kur'ân Kıssalarının Faydaları ve Çeşitleri.....	86
3.2.4.5. Kur'ân Kıssalarının Temel Özellikleri.....	87
3.2.5. Misâfir Melekler	88
3.2.5.1. Selam Kavramı ve Selamlaşmak.....	89
3.2.5.2. Misâfir Ağırılama Âdabı	91
3.2.5.3. Hz. İbrahim'in Bilge Bir Evlatla Müjdelenmesi	92
3.2.6. Kavimlerin Helaki	94
3.2.6.1. Helak Emrinden Önce Gösterilen Mucizeler	95
3.2.6.2. Helak Edilen Toplumların Peygamberleri İle Olan Diyalogları	96
3.2.6.3. Helak Edilen Kavimlerin Vasıfları	97
3.2.6.4. Helak Unsurları	99
3.2.6.5. Helak Emrinden Kutarılan Müminler	102
3.2.6.6. İbretlik Âyetler ve İbret Alabilecek Kişiler	103
3.3. ÜÇÜNCÜ PASAJ (47-60 ÂYETLER)	103
3.3.1. Âyetlerin Metni.....	103
3.3.2. Âyetlerin Meâli	104
3.3.3. Münâsebetler.....	104
3.3.4. Göklerin Genişletilmesi	105
3.3.5. Yeryüzünün Döşenmesi	106
3.3.6. Her Şey Çift Olarak Yaratılmıştır	107
3.3.7. Allah'a Firar Etmek	109
3.3.8. Peygamberlerin Gönderilme Amacı ve Tevhîd	110
3.3.9. Hz. Peygambere Teselli Verilmesi	112
3.3.10. Nasihatın Önemi ve Faydası	114
3.3.11. Cinlerin ve İnsanların Yaratılış Gayesi.....	118
3.3.12. Mahlûkâtın Rızkı Allah'ın Üzerindedir.	123
3.3.13. Zâlimlere Tehdîd ve İhtâr	125
SONUÇ	129
KAYNAKÇA.....	132
ÖZGEÇMİŞ	139

KISALTMALAR

- as** : Aleyhisselâm
b. : Bin (Ođlu)
cc : Celle Celaluhu
çev. : Çeviren
h. : Hicrî
m. : Miladi
H.z. : Hazreti
ö. : Ölüm Tarihi
ra : Radıyallâhü Anh
s. : Sayfa
sav. : Sallâllahu Aleyhi ve Sellem
SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü
ty. : Tarih Yok
TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı
yy. : Basım Yeri Yayın Yeri Yok
thk. : Tahkik Eden
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
Hds. : Hadis
bk. : Bakınız
S. : Sayı

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Kur'ân-ı Kerîm'in mushaf tertibine göre ilk âyetleri ubudiyyetin yalnız Allah'a (cc) hâs kılınarak yapılmasının gerekliliğine vurgu yapan Fâtiha sûresi ile başlamaktadır. Bununla birlikte Kur'ân'ın içerdiği konuların anası olarak niteleyebileceğimiz *ubudiyyet/kulluk* kavramına doğrudan veya dolaylı olarak Kur'ân'ın bütün âyetlerinin de delalet ettiğini anlamaktayız. Kur'ân'ın genel içeriği iman, amel ve ahlak konuları etrafında deveran etmekte olup, bu sûrenin ana konusunun tespitinin yapılacağı ikinci bölümde de zikredileceği üzere *ubudiyyet* kavramının bütün bu konuları ihtiva eden genel bir kavram olduğu da anlaşılmaktadır.

Bu sûrede ise *ubudiyyet/kulluk* kavramı etrafında deveran eden konuların asılları, inanç bağlamında; öldükten sonra diriliş hakikatini ve ceza gününün hakkaniyetini ispat edecek kevnî ve enfüsî deliller ve bu delillerin nihâî delaleti olan *tevhîd-i rububiyyet* ve *tevhîd-i uluhiyyet* hakikatleridir. Diğer konular ise bu hakikatlere gönülünü ve kalbini açıp iman, takva ve ihsan sıfatları ile muttasıf olarak, ubudiyyeti hem inanç hem amel hem de ahlak boyutunda yaşayan kullara verilecek mükâfatlar ile bu hakikatleri ısrarla ve inatla inkâr edip görmezden gelerek yeryüzünde kibirlenen âsî mücrimlerin ibrete şâyân âkıbetleri ile ilgili konulardır.

2. Araştırmanın Gayesi ve Önemi

Hayat safhasına çıkışın ilk dönemlerinden günümüze kadar gelmiş ve geçmiş bütün insanlar farklı inanç ve fikrî yönelimler içerisinde olmuşlardır. Günümüzde aynı fikrî yönelimler olmakla beraber hiç şüphesiz gelecekte de aynı farklı fikrî yönelimler olacaktır. Bu sûrede de işaret olunacağı üzere insanların inanç ve fikir boyutundaki farklılıklarının çokluğu, göklerdeki ecrâmın hareket güzergâhlarının çokluğuna teşbih edilmiştir. Yüce Allah (cc) insanları kendisine karşı ubudiyyet ile mükellef kılmış, bu mükellefiyeti yerine getirmeleri için de kendilerine gerekli olan göz, kulak ve gönüller vermiştir.¹ Bu hâsselerden yoksun olanlar ise teklif ile sorumlu kılınmamışlardır. Fakat bu hâsselere sahip olup da yaratılış gayesini yerine getirme-

¹ Nahl, 16/78.

yenler, yaratılış gayesine uygun hareket eden hayvanlardan daha aşağı,² kalpleri de taşdan daha katı³ olarak betimlenmiştir.

Bu sûre, görünen âlemlerdeki tebeddülât ve inkılâbâtı iyiden iyiye düşünmek suretiyle, bu değişikliklere etki eden hakiki sebebin varlığını, kudretini, zatında ve sıfatlarında eşsiz ve benzersiz olduğunu ispat edecek kevnî ve enfüsî delillere işaret etmektedir. Bizim araştırmamızın amaç ve gayesi de bunca aklî ve naklî delillere rağmen inkâr edilen bu ilgili hususların ispat edilmesidir.

İçerisinde bulunduğumuz asır, Yüce Allah'ın (cc) mevcudiyetini, birliğini, kudretini, tedbir sıfatını ve peygamberlerini inkâr edenlerin gittikçe arttığı ve arttırıldığı bir dönemdir. Araştırmamıza konu edindiğimiz bu sûrenin inkâr edilen bu hususları ispata yönelik mevzular içermiş olması, araştırmamızı önemli kılan bir husustur.

3. Araştırmanın Metodu

Araştırmamız betimleme yöntemine dayanmaktadır. Bu bağlamda çalışmamıza ilişkin literatür taraması yapılmış olup, elde edilen veriler mukayeseli bir şekilde analiz edilmiştir. Literatür taraması kapsamında çalışmamızın temel malzemesini Zâriyât sûresindeki âyetler oluşturmaktadır. Ayrıca ilgili âyetlerin somut bağlamı tarihsel betimleme yönteminden yararlanılarak belirlenmiş ve bu bağlamdan hareketle söz konusu âyetlerin günümüz için ifade ettiği anlam üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Yani bu âyetlerin lâfzî anlamlarına sadık kalınarak gâî (amaçsal) okuma yöntemi izlenmeye gayret edilmiştir.

Tefsîr bilim dalı, Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılmasında vazgeçilmez öneme sahip olan bir disiplindir. Bu bilim dalında faaliyet gösteren müfessirlerin konumuzla ilgili görüşlerinden ve sosyal bilimcilerin benzer bağlamalı yorumlarından oluşan verileri, objektif bir biçimde ve temel amacımız doğrultusunda değerlendirmeye çalıştık. Bu çerçevede Zâriyât sûresini üç pasaj ve alt bölümlere ayırarak, konuları bağlamında tefsîr ettik. Her pasaj âyetleri ile sûrenin ismi arasındaki münâsebeti zikrettiğimiz gibi ikinci pasajın birinci pasaj âyetleri ile münasebetlerini, üçüncü pasaj âyetlerinin ise hem birinci hem de ikinci pasaj âyetleri ile olan münasabetlerini de zikrettik. Sûrenin ana ve tâlî konularının tespitinde âyetlerin delaletleri ile müfessirlerin genel görüş ve beyanlarını esas aldık. Âyetlerle verilmek istenen mesajların daha iyi anlaşıl-

² A'râf, 7/179; Furkân, 25/44.

³ Bakara, 2/74.

labilmesi için lüzumlu gördüğümüz yerlerde semantik ve filolojik teknik detaylara değindik. Ana metinde zikredilen terimler ve kelimelerin lügat anlamlarını, konu akışını çok fazla dağıtmamak için mümkün mertebe dipnotlara yaydık. Teknik detay arz eden yerlerde konunun daha iyi ve daha çabuk anlaşılabilmesi için dipnotlarda âyetlerin arapça ve meâllerine de yer verdik. Âyetlerin delaletleri kapsamına giren bazı konuları, Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsîri metodunu esas alarak tematik konulu tefsîr usulüne göre işlemeye çalıştık. İhtiyaç hâsıl olduğunda sahih kaynakları esas alarak bazı hadîs-i şerîflere de yer verdik. Konu bütünlüğünü her daim canlı tutmak için pasajların birbirleri ile olan münasebetlerine ilave olarak pasaj içerisinde de âyetlerin birbirleri ile olan münasebetlerini zikretmeye gayret ettik.

4. Araştırma ile İlgili Kaynaklar

Tefsîr bilim dalı, İslâm dünyasında ortaya çıkan bir disiplin olduğu için temel kaynaklarını da büyük oranda İslâm ülkelerinde yetişen ilim adamları tarafından kaleme alınmış klasik eserler oluşturmaktadır. Bu nedenle, Kur'ân'ın konumuzla ilgili âyetlerini açıklayan ve güncel tahlillerde bulunan klasik tefsîr kaynaklarına öncelikle başvurduk. Diğer taraftan, modern çağda araştırma konumuzla ilgili kaleme alınmış çalışmalar, birinci derecede yararlandığımız kaynaklar olmuştur. Bu doğrultuda yararlandığımız çalışmaları, Kaynakça kısmında aktardık.

1. BİRİNCİ BÖLÜM

TEFSİR İLMİ VE KONULU TEFSİR

1.1. Tefsîr İlmî

Tefsîr ilmi, İslâm dünyasında ortaya çıkan bir disiplindir. Bu ilmin birçok alt disiplini bulunmaktadır. Biz ise, tez konumuzun, *sûrie merkezli konulu tefsîr metodu* olması münâsebeti ile daha çok bu alan üzerinde bilgi vereceğiz. Öncelikle *tefsîr ilminin* kısaca kavramsal çerçevesi, konusu, amacı, faydası, metod ve kısımları, daha sonra *konulu tefsîr* ve onunla yakından alakası olan *münâsebetü'l-Kur'ân* ilmi hakkında bilgiler vereceğiz.

1.1.1. Tefsîr İlminin Luğavî Tanımı

Tefsîr تَفْسِيرٌ kelimesi, (ف-س-ر) *f-s-r* kökünden türemiş تَفْعِيلٌ *tef'il* formunda *mas-tar* isimdir. Bu kelimenin aslı, فَسَّرَ *fesera* يَفْسِرُ *yefsiru* veya يَفْسُرُ *yefsüru* babındandır. Luğatte “herhangi bir şeyi izah etmek, kapalı olan bir şeyi keşfedip ortaya çıkartmak ve beyan etmek” anlamlarına gelmektedir. Hastalığın ne olduğunu tespit etmek için doktorların baktığı idrar örneklerine de تَفْسِيرَةٌ *tefsiratün* denilir.⁴ Bazı âlimler تَفْسِيرٌ *tefsîr* kelimesinin “zuhur ve keşf” anlamına gelen سَفَّرَ *sefr* kelimesinden *maklûb* olduğunu söylemişlerdir.⁵ Her iki durumda da mana “keşfetmek ve açmak” anlamlarına gelmektedir. Aradaki fark ise سَفَّرَ *sefr* kelimesi “zahiri bir kapalılığı açmak” فَسَّرَ *fesr* kelimesi ise “manevi bir kapalılığı açmak” anlamındadır.⁶ Netice olarak bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere تَفْسِيرٌ *tefsîr* kelimesi, “lafızlardaki hem zahiri hem de manevi anlam kapalılıklarını açmak” anlamını ifade etmektedir.

1.1.2. Tefsîr İlminin Istılâhî Tanımı

Zerkeşî'nin yaptığı tanıma göre *tefsîr*, “âyetlerin ve sûrelerin nüzul sebeplerini ve yerlerini, tevkîfî ve tenzîlî tertibini, muhkem ve müteşâbihini, kıssalarını, nâsih ve mensûhunu, muhkem ve müteşâbihini, hâs ve ‘âm olanını, mutlak ve mukayyedini,

⁴ Cübrân Mes'ûd, *Râid*, Dâru'l-İlm, Beyrut 1992, s. 601; Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, (thk.) İbrahim el-Ebyârî, Dâru'd-Deyyân li't-Türâs, yy. ty. s. 87; Cemâleddin Muhammed b. Mükrem b. Manzûr el-İfrîkî, *Lisânü'l-'Arab*, Vezâretü's-Şuûni'l-İslamiyye, Suudi Arabistan ty. s. 3412.

⁵ Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, C. II, (thk.) Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, Dâru't-Türâs, Kâhire ty. s. 147; Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâlettin es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, C. IV, Vezâretü's-Şuûni'l-İslamiyye ve'l-Evkâfi ve'l-İrşâd, Suudi Arabistan ty. s. 167; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Yayınları, Ankara 1971, s. 210.

⁶ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 210.

mücmel ve müfesserini bilmektir.”⁷ Bunun dışında farklı tanımlar da yapılmıştır. Söz konusu tanımlarda ön plana çıkan özellik, mümkün mertebe *efrâdını câmi ağıârına mâni* bir hususiyeti hâiz olmalarıdır. Bu nedenle genel olarak yapılan tanımlarda mümkün mertebe bu hususiyete dikkat edildiğini görmekteyiz. Yukarıdaki tanımdan daha öz tanımlarda yapılmıştır. Bu tanımlarda ön plana çıkan kavramlar; *murâd-ı ilâhî, ahvâlî kelâmillah, tâkât-ı insaniyye, tâkât-ı beşeriyye, keyfiyeti nutuk, medlûlât-ı elfâz-ı Kur’ân* ve benzeri kavramlardır.⁸ Netice itibariyle *tefsîr* kavramı ıstılâhî olarak “Yüce Allah’ın (cc) muradını insan gücünün yettiği nisbette doğru anlamak ve bunun için gerekli olan Kur’ân ilimlerini bilmek” şeklinde tanımlanabilir.

1.1.3. Tefsîr İlminin Konusu, Amacı, Önemi ve Fazîleti

Tefsîr ilminin konusu, manalarının beyan edilmesi, hükümlerinin ve hikmetlerinin *istinbat*/çıkartılması yönüyle Kur’ân-ı Kerîm’dir.⁹

Her ilim dalının bir amacı vardır. Tefsîr ilminin amacı da Kur’ân-ı Kerîm’i doğru bir şekilde anlayabilmek için gerekli yol, usul ve metodların öğrenilmesini sağlamaktır.¹⁰

Tefsîr ilmi, Kur’ân’daki helal, haram, emir, nehiy, ibret alınacak kıssalar ve benzeri hususları öğretmesi bakımından önem arz etmektedir.¹¹

Tefsîr ilmi, Yüce Allah’ın (cc) kelimasını konu edinmesi hasebiyle, Kur’ân-ı Kerîm’in doğru bir şekilde anlaşılması maksadına hizmet ettiği için, ilimlerin başı ve en faziletlisidir. Bu ilmin diğer ilimlere nisbetle yeri ve kıymeti büyüktür. Zira ma-lum ve müsellemler olduğu üzere bir ilmin kıymeti verdiği bilgilerin kıymeti ile takdir olunur.¹²

⁷ Zerkeşî, *Burhân*, C. II, s. 148; Süyûtî, *İtkân*, C. IV, s. 169.

⁸ Geniş bilgi için bk. Süyûtî, *İtkân*, s. 169; Muhammet Abdü’l-Azîm ez-Zürkânî, *Menâhilü’l-İrfan fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, C. II, İsa’l-Bâbî Matbaası, yy. 1943, s. 3; Mehmet Çiçek, “Tefsîr İlminin Tanımı: Molla Fenâri Örneği”, *Tefsîr Araştırmaları Dergisi*, 1/1, 2017, ss. 1-20.

⁹ Fahd b. Abdî’r-Rahmân b. Süleyman er-Rûmî, *Buhûs fî Usûli’t-Tefsîr ve Menâhicuhu*, Mektebetü’t-Tevbe, Riyad 1988, s. 12; Hâlid Abdurrahman el-‘Ik, *Usûlü’t-Tefsîr ve Kavâ’idühü, Dâru’n-Nefâis*, Beyrut 1986, s. 31.

¹⁰ el-‘Ik, *Usûlü’t-Tefsîr*, s. 29; Rûmî, *Buhûs*, s. 12.

¹¹ el-‘Ik, *Usûlü’t-Tefsîr*, s. 29.

¹² Rûmî, *Buhûs*, s. 12.

1.1.4. Tefsîr İlminin Kısımları

Müfessirlerin hedef ve maksatları itibarı ile tefsîrin metodu da farklılık arz etmektedir. Bu, herkesin gideceği belirli bir hedef gibidir. Bu hedefe kimisi deniz yolu ile kimisi kara yolu ile kimisi de hava yolu ile gitmeyi tercih eder.¹³ Bu yönelimler, üslup, müfessirlerin yönelimleri ve bize ulaşması yönleri ile farklı kısımlara ayrılmıştır. Ancak bu ayırım, bazı yönelimler ciheti ile yapılmış olup, farklı yönelimlerin değerlendirilmesi ile başka sınıflandırmalar yapmak da mümkündür.¹⁴ Genel hatları ile bu taksim üç ana başlık altında değerlendirilmektedir.

1. Müfessirlerin yönelimleri nazarı itibara alınmak suretiyle *mezhebî, fikhî, iç-timâ'î, ilmî* ve benzeri alt kısımlara ayrılmıştır.

2. Tefsîr'e dair bilgilerin bize ulaşması yönü ile *rivâyet ve dirâyet* tefsîrleri olmak üzere iki kısım olarak tespit edilmiştir.

3. Müfessirlerin takip ettiği üslup yönü nazarı itibara alınarak da *tahlîlî, icmâlî, mukâren ve mevdû'î* tefsîr olmak üzere dört kısma ayrılmıştır.

Diğer kısımların içerikleri, ana konumuzun içeriği ile doğrudan alakadar olmadığı için, biz burada “Müfessirlerin takip ettiği üslup” yönü ile yapılan kısımlandırmayı, maddeler halinde ve kısaca zikretmek istiyoruz.

1.1.4.1. Tahlîlî Tefsîr

Kur'ân âyetlerinin mushaf tertibine uygun olarak tefsîr edilmesine *tahlîlî* tefsîr denir. Bu tefsîr metodunda konu, Kur'ân-ı Kerîm'in tamamı olabileceği gibi bir âyet veya bir sûresi de olabilir. Lafızların manaları, belağat yönleri, sebebi nüzul, âyetler ve sûreler arası münasebetler, ilgili hükümler, hikmetler ve benzeri hususlar tespit edilerek ortaya konan tefsîr türüdür. Mevcut tefsîr eserlerinde çoğunlukla hâkim olan üslupdur. İbn Atiyye'nin *Muharreru'l-Vecîz*, Âlûsî'nin *Rûhu'l-Me'ânî* ve Şevkânî'nin *Fethu'l-Kadîr*'i gibi.¹⁵

1.1.4.2. İcmâlî Tefsîr

Bu metotta da müfessir Kur'ân âyetlerini tefsîr ederken Mushaf tertibini esas alır. Tefsîr edilen ğarîb kelimeler maksadın anlaşılmasına yetecek kadar kısa ve öz

¹³ Rûmî, *Buhûs*, ss. 55-56.

¹⁴ MUSAİD b. SÜLEYMÂN et-TAYYÂR, *Fusûl fî Tefsîri'l-Usûl*, Dâru'n-Neşri'd-Düvelî, Riyad 1993, ss. 16-21.

¹⁵ TAYYAR, *Fusûl*, s.19; Rûmî, *Buhûs*, s. 58; Ahmed es-Seyyid el-Kûmî ve Muhammed Ahmed Yusuf el-Kâsım, *et-Tefsîru'l-Mevdû'î li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, yy. Kahire 1982, s. 16.

lafızlarla açıklanır. Manalar arası irtibata dikkat edilip gerekmedikçe sebebi nüzul, i'râb, belâğat ve benzeri detaylara yer verilmez. *Celâleyn* tefsîri örneğinde olduğu gibi.¹⁶

1.1.4.3. Mukâren Tefsîr

Herhangi bir âyet ya da bazı âyetlerle ilgili farklı müfessirlerin görüşlerinin bir araya getirilerek karşılaştırılması ve bu görüşler içerisinde asıl manaya en uygun olanın tercih edilmesidir. Bu üsluba *Taberî* tefsîrini örnek olarak verebiliriz.¹⁷

1.1.4.4. Mevdû'î Tefsîr

Bu üslupta Mushaf sırası gözetilmez. Bir konu ile ilgili olan âyetler bir araya toplanır ve sonra tefsîri yapılır.¹⁸ Bu tefsîr metoduna dair tafsilatlı bilgi verileceği için burada ayrıntıya girmedik.

Netice itibarıyla, *tefsîr ilmi*'nin üslup yönü ile yapılan bu tasniflerinde de görüldüğü üzere, müfessirlerin hedef ve maksatlarına paralel olarak, bu ilmin metodunda farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır.

1.2. Konulu Tefsîr

Bu başlık altında *konulu tefsîr*'in tanımı, konusu, amacı, önemi, tefsîr ilmindeki yeri, doğuşu, kısımları ve metodolojisi hakkında bilgiler vereceğiz.

1.2.1. Konulu Tefsîrin Luğavî Anlamı

Bu kelimenin aslı, v-d-'a (و-ض-ع) kökünden türemiş bir isimdir. Üçüncü babdan *vad'an* veya *mevdu'an* formunda *mastar* bir kelimedir. Lugatte “yüksekçe bir yere kaldırmak” anlamına gelen *raf'an* kelimesinin zıt anlamlısıdır. “Doğurmak, ortaya çıkarmak, zelil bir şekilde koşmak, düşürmek, bırakmak, atmak, eşarbını indirmek, ticarete zarar etmek, üzerine binileceği zaman deveyi çöktürtmek” anlamlarınadır. Bunlardan başkaca “yurtlarından sürülüp başka bir yere gitmek zorunda kalmış toplumlara, emanet veya ödünç olarak bırakılan eşyaya, bir de kuruması için asılan hurmaya” *vadi'a* denir. “Devlet yöneticilerinin aldığı vergi ve öşüre” de *vedâyi'* denir. “Hayızdan evvel doğum yapmaya” *el-vud'u*, “hayızdan sonra doğum yapmaya” da *et-tüdü'u* denir. “Mevki, konum, bir

¹⁶ Kûmî, *et-Tefsîru'l-Mevdû'î*, s. 16; Rûmî, *Buhûs*, s. 59; Tayyar, *Fusûl*, s. 19.

¹⁷ Kûmî, *et-Tefsîru'l-Mevdû'î*, s. 17; Tayyar, *Fusûl*, s. 19; Rûmî, *Buhûs*, s. 59.

¹⁸ Abdussettar Fethullah Sa'îd, *el-Medhal ile't-Tefsîri'l-Mevdû'î*, Dâru't-Tevzî'î ve'n-Neşri'l-İslâmî, Kâhire 1986, s. 16; Tayyar, *Fusûl*, s. 19; Kûmî, *et-Tefsîru'l-Mevdû'î*, s. 17; Rûmî, *Buhûs*, s. 59.

şeyin değerini düşürmek, hasep ve nesep ciheti ile “aşağılık kimse” denildiğinde ayıplama anlamı, alacaklısının borcundan indirimde bulunmak, bir şeyi zelil kılmak veya nefisini hor ve hakir kılan kişi, boynu vurup düşürmek, günahkâr ve aşağılık kadın” gibi anlamlar ifade etmektedir. “Kıymeti düşük olduğundan kinayeten ekşimsi ot veya ağaca” da الضُّعَّة *ed-du‘atü* denir. Bu kelime “hisset ve zillet anlamında devenin başını indirip hızlı koşması” anlamına da kullanılmaktadır. Hadis ilminde Hz. Peygamber’e (sav) ait olmadığı halde ona isnat edilen uydurma ve yalan sözlere de *mevdu‘ hadis* “uydurma hadis” denir.¹⁹

Vaz‘ ilmi’nin ıstılâhî tanımı “bir lafzı bir manaya tayin etmektir.” Bu ıstılâhî tanımda *vaz‘* kelimesinin bu ilim dalı için tercih edilmesinde, lügat ciheti ile “tespit ve takrir” anlamının esas alındığı görülmektedir.²⁰ Âl-i İmrân 3/96, Rahmân 55/7 ve 10. âyetlerde de bu kelime bu anlamda kullanılmaktadır.

Netice itibarıyla bu ilim dalının bu kavram ile isimlendirilme gerekçesinin, delaleti kapsamında bulunan *tespit* ve *takrir* anlamı yönü ile olduğu anlaşılmaktadır. Bu gerekçeye binaen “konulu tefsîr metodu” ile amaçlanan hedefin, dinleyen veya okuyan kişinin zihnine ilgili konuyu bütün detayları ile tespit ve takrir etmek olduğu anlaşılmaktadır.

1.2.2. Konulu Tefsîrin İstılâhî Tanımı

Konulu Tefsîr’in ıstılâhî manası ile ilgili olarak birçok tanım yapılmıştır. Biri diğerini tamamlayıcı nitelikte olan bu tanımlardan bazıları şunlardır.

- Kur’ân-ı Kerîm âyetlerinin kendilerine arz edildiği inanç, sosyal hayat ve güncel olgular hakkında hayatın yönlerinden bir yönüne taalluku itibarıyla ortaya konan bir emir veya hükümdür.²¹

- Nüzul tertibini gözeterek Kur’ân-ı Kerîm’de tespit edilen bir konu ile ilgili bütün âyetleri bir araya toplamak ve âyetlerin öncesi ve sonrası ile münasebetlerini tespit ederek ilgili konuyu izah etmektir.²²

- Âyetlerin manalarını beyan etmek, konunun ilgili maddelerini çıkarmak ve konuyu bir bütün halinde bağlamak için, Kur’ân ile ilgili âyetlerin özel yöntem ve

¹⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, ss. 4857-4858; Cübârân, *Râid*, s. 866; Mecdüddin Muhammed b. Yakup el-Firûzâbâdî, *Kâmûsu’l-Muhît*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 2005, ss. 771-772.

²⁰ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, ss. 4857-4858.

²¹ Mustafa Müslim, *Mebâhis fi’t-Tefsiri’l-Mevdû’i*, Dârü’l-Kalem, Dimâşk 2000, s. 160.

²² Muhammed Mahmud el-Hicazî, *el-Vahdetu’l-Mevdû’iyye fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, yy. Kahire 1970, ss. 402- 403.

şartlar ile araştırılması ve bir mana ve amaç doğrultusunda bir araya getirilmesi cihe-tiyle Kur'ân-ı Kerîm'in konularını araştıran bir ilimdir.²³

• Kur'ân'da herhangi bir konu ile ilgili bütün âyetleri toplayarak, bunları mümkün olduğunca nüzul sırasına koyup, ilmî bir incelemeye tâbi tuttuktan sonra Allah'ın (cc) o konu ile ilgili muradını toplu bir şekilde ortaya koymaya çalışan bir tefsîr metodudur.”²⁴

• Farklı sûrelerde zikredilen belirli bir konuya ait Kur'ân âyetlerini, öncelikle sevkolundukları ortamda, daha sonra da bir araya toplayıp Kur'ân bütünlüğü içeri-sinde mümkün olduğu ölçüde nüzul sırasını da göz önünde bulundurmak sureti ile tefsîr etmek ve pratik hayata tatbik yöntemlerini araştırmaktır.”²⁵

Görüldüğü üzere bu veriler bir araya getirildiğinde “konulu tefsîr”in ne oldu-ğuna dair net bir tanım ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu verileri şu şekilde sıra-lamamız mümkündür.

1. İlgili konuyu Kur'ân bütünlüğü içerisinde belirlemek.
2. Konu ile ilgili âyetleri bir araya toplamak.
3. Bir araya toplanan âyetleri Nüzul sırasına göre tertib etmek.
4. Bir araya toplanan âyetlerin icmâlî açıklamalarını yapmak.
5. Âyetler arası münasebetleri tespit edip açıklamak.
6. Tespit edilen konu ile ilgili elde edilen verileri pratik ve güncel hayata uyarlamak.

1.2.3. Konulu Tefsîrin Doğuşu

Kûmî, *Konulu Tefsîr*'in ortaya çıkışını İslâmın ilk asrına kadar götürür ve ilk dönemlerde te'lîf edilen eserleri zikreder. Bu eserler *Kur'ân İlimler*'i bağlamında yazılmış olan *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, *Aksâmu'l-Kur'ân*, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fi'l-Kur'ân*, *İ'câzü'l-Kur'ân*, *Mecâzü'l-Kur'ân* ve benzeri eserlerdir.²⁶

²³ Abdussettar, *el-Medhal*, s. 23.

²⁴ Mevlüt Güngör, “Tefsîrde Konulu Tefsîr Metodu”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 7/2, Mayıs 1988, ss. 49-55.

²⁵ Şahin Güven, *Çağdaş Tefsîr Çalışmalarında Konulu Tefsîr Metodu*, Şûra Yayınları, İstanbul 2001, s. 50.

²⁶ Kûmî, *et-Tefsîru'l-Mevdû'i*, ss. 20-22.

Mustafa Müslim de *Konulu Tefsîr*'in ilk örneklerinin İslam'ın ilk asrından bu yana mevcut olduğunu söyleyip telif edilen bu eserleri zikreder. Daha sonra da günümüzde mevcut metodolojik bir üslup üzere yazılan eserlerden örnekler verir.²⁷

Abdüssettar da *Konulu Tefsîr*'in ilk asırdan günümüze kadar var olduğunu söyler ve bunları, Hz. Peygamber (sav) dönemi, sahâbe ve tâbi'în dönemi, tedvin faaliyetinin başladığı ve geliştiği dönem olmak üzere yüzyıllık dönemlere taksim eder. Bu dönemlere ait *Konulu Tefsîr*'e dair yöntemleri ve ilgili eserleri zikreder. Günümüzdeki metodun gelişmesinde farklı maksat ve sebeplerin olduğunu açıklayıp daha evvel yapılan çalışmalardan farklı olan özelliğini beyan eder. Bu beyana esas olmak üzere *Konulu Tefsîr*'in diğer çalışmalara nispetle daha özel olduğunu vurgular ve sebeplerini izah eder.²⁸

Ahmet Ömerî, *Dirâsât* adlı eserinde, *Geçmişte ve Günümüzde Konulu Tefsîr* başlığı altında Hz. Peygamber'den (sav) günümüze bu alanda yapılmış olan çalışmaları zikretmiştir. Bu meyanda Hz. Ali'nin (ra) Kur'ân âyetlerini yine Kur'ân âyetleri ile tefsîr ettiğine değinmiştir. Ömerî, aynı zamanda yukarıda atıfta bulunduğumuz Kur'ân ilimlerine dâir ayrı ayrı konular üzerine telif edilmiş olan eserleri de katagorize etmiştir. İbn Teymiyye'nin Kur'ân'ın bazı sûreleri ile ilgili yaptığı müstakil çalışmaları da geçmişte yapılan *Konulu Tefsîr* çalışmaları kapsamında değerlendirmiştir.²⁹

Besyûni Fûde, bazı insanların *Konulu Tefsîr*'i yeni bir metod olarak zannettiklerini ifade ederek konuya başlar. Bu alanda ilk olarak Hz. Peygamber'i (sav) zikreder ve bunun gerçekliğini deliller getirerek ispat eder. Hemen akabinde İbn Teymiyye ve Ebû Hâmid Gazâlî'nin eserlerine dair örnekler verir. Son olarak da günümüzdeki *Konulu Tefsîr*'e dair örnekler zikreder.³⁰

Humaydî, *Konulu Tefsîr*'in bu usul ve metodla ortaya çıkışının hicri XIV. yüzyıl olduğunu söylemektedir. Bununla beraber bu metodun farklı şekillerde ilk asırdan günümüze değin var olduğunu söylemektedir. *Konulu Tefsîr*'in, âyetlerin bir araya toplanması açısından *Kur'ân'ın Kur'ân ile Tefsîri* metodundan olduğunu ve bu metodun ilk asırlardan beri var olan bir tefsîr usulü olduğunu ifade eder. Hicri II. yüz-

²⁷ Müslim, *Mebâhis*, ss. 17-23.

²⁸ Abdüssettar, *Medhal*, ss. 28-33.

²⁹ Ömerî, *Dirâsât*, ss. 43-75.

³⁰ Mahmûd Besyûni Fûde, *et-Tefsîru'l-Mevdû'î*, yy. yt. ss. 55-79.

yılda te'lif edilen, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, *Aksâmu'l-Kur'ân* ve benzeri eserlerin de konulu tefsîrden olduğunu vurgular.³¹

Mevlüt Güngör, *Konulu Tefsîr Metodolojisi*'nin bugünkü manası ve adıyla ilk defa içinde bulunduğumuz asırda ortaya çıkmış olmasına rağmen onun köklerinin İslam'ın ilk asrına kadar uzandığını belirtir. Geçmiş dönemlerde Kur'ân ilimlerine dair tedvin edilen müstakil eserlerde de bu metodun kullanıldığını fakat bunları ve buna benzer çalışmaları *Konulu Tefsîr*'den saymanın yanlış olacağını, bunları, Kur'ân'ın iyi anlaşılması için yapılmış teknik çalışmalar bağlamında değerlendirmenin daha uygun olacağı kanaatini belirtir.³²

Bir kısım araştırmacılar ise bu tefsîr metodunun Muhammed Abduh, Mahmut Şeltût ve Abdullah Drâz gibi isimlerle başladığını dolayısıyla bu tefsîr usulünün pratik hayat şartlarının gereği olarak ortaya çıkan yeni bir metot olduğunu savunmaktadır.³³

Konulu tefsîr metodunun doğuşu ile ilgili yapılan bu yorumlar neticesinde iki farklı görüş bulunduğu anlaşılmaktadır.

1. Çoğunluğun üzerinde ittifak ettiği üzere, bu tefsîr metodunun Hz. Peygamber (sav) döneminden günümüze kadar aktif olarak kullanıldığı görüşüdür.
2. Azınlık bir grubun iddia ettiği üzere, bu metodun Abduh, Şeltût ve Draz gibi isimlerle başladığı görüşüdür.

1.2.4. Konulu Tefsîrin Konusu, Amacı, Önemi ve Tefsîr İlmindeki Yeri

Konulu tefsîr'in konusu, Kur'ân-ı Kerîm'in genel ve özel konularının metodolojik bağlamda araştırılmasıdır.³⁴ Amacı ise, Kur'ân-ı Kerîm'in genel ve özel konuları bağlamında günümüz problemlerine çözüm üretmektir.³⁵

Toplumda yeni ihtiyaçların ortaya çıkması, insanlık sahasında yeni fikirlerin zuhur etmesi ve yeni bilimsel teorilerin meydana çıkmış olması Kur'ân'ın konu merkezli tefsîrinin önemini ortaya koyan etkenler olarak ifade edilmiştir.³⁶

³¹ İbrâhim b. Sâlih el-Humeydî, *el-Medhal ile't-Tefsîri'l-Mevdû'î*, Dâr'u İbni'l-Cevzî, Suudi Arabistan, h. 1437, ss. 21-24.

³² Güngör, "Konulu Tefsîr Metodu", ss. 50-55.

³³ Abdü'l-Kerîm Seber, "Konulu Tefsîr Metodunun Teorik ve Pratik Problemlerine Dair Bazı Çözüm Önerileri", *DEÜİFD*, S. 30, 2009, ss. 139-172.

³⁴ Ahmet Cemal Ömerî, *Dirâsât fi't-Tefsîri'l-Mevdû'î li'l-Kasasi'l-Kur'ânî*, Mektebetü'l-Hancî, Kâhire h. 1375, s. 44.

³⁵ Müslim, *Mebâhis*, s. 30;

Konulu tefsîr, Kur'ân ilimleri kapsamında bulunan tefsîr ilminin bir şubesi olarak değerlendirilmektedir.³⁷

1.2.5. Konulu Tefsîrin Kısımları

Âlimlerden bazıları bu tefsîr metodunu tek kısım olarak, bazıları iki kısım halinde, bazıları da üç kısım olarak değerlendirmişlerdir.³⁸ Bu kısımlandırmadaki sayısal farklılıklar, araştırmacıların bakış açılarından ve genel-özel değerlendirmelerinden kaynaklanmaktadır. Kimi araştırmacıların özel olarak değerlendirdikleri konuları bazıları genel, bazılarının genel olarak değerlendirdikleri konuları da bazıları özel olarak zikretmişlerdir. Konulu tefsîr'in kısımlandırılması ile ilgili yapılan değerlendirmeleri şu şekilde katagorize etmemiz mümkündür.

1. *Genel Konulu Tefsîr*: Bu tür çalışmalarda, amaç birlikteliği olmakla beraber anlam birlikteliği yoktur. Cessâs'ın *Ahkâmu'l-Kur'ân*, İbn Teymiyyenin *et-Tibyân fî Aksâmi'l-Kur'ân* adlı eserleri gibi eski dönemde yazılan eserler bu türün örnekleri arasındadır.

2. *Özel Konulu Tefsîr*: Bu tür çalışmalarda ise hem amaç hem de mana birlikteliği söz konusudur. Yusuf Kardâvî'nin *Kur'ânda Sabır* ve İzzet Derveze'nin *Kur'ânda Yahudiler* adlı konulu çalışmaları bu kısma örnek olarak zikredilmektedir.³⁹ Bu kısmı da kendi içerisinde iki ana ve iki de tâli kısma ayırmak mümkündür.

A. Kur'ân Merkezli Konulu Tefsîr

i. *Kavramsal Konulu Tefsîr*: Kur'ânda *İslam, dîn, ihsan, takva, ibadet, dua* ve benzeri kavramlar merkeze alınarak yapılan çalışma metodudur.

ii. *Tematik Konulu Tefsîr*: Konulu tefsîr yönteminin en meşhur alanı bu kısımdır. Kur'ânda *Ulûhiyyet, sünnetullah, hidâyet ve dalâlet, ma'rûf ve münker* ve benzeri Kur'ân'ın genel muhtevası ile alakalı konular merkeze alınarak yapılan çalışma metodudur.

B. Sûre Merkezli Konulu Tefsîr

i. *Bir Sûrenin Bir Konusunun Tefsîri*: İlgili sûrenin ana hedefi olan bir konu tespit edilerek yapılan çalışma metodudur. *Nûr sûresi ışığında âdâb-ı mu'âşeret ve toplum, Nisâ sûresi ışığında kadın, Lokmân sûresinde ahlâki öğütler* gibi.

³⁶ Abdussettar, *el-Medhal*, s. 40; Müslim, *Mebâhis*, s. 30.

³⁷ Abdussettar, *el-Medhal*, s. 19.

³⁸ Fermevî, *Bidâye*, s. 61.

³⁹ Abdussettar, *Medhal*, ss. 24-26.

ii. *Sûrenin Bütün Konularının Tefsîri*: Kur'ânda'ki herhangi bir sûrenin ana hedefleri olan konular merkeze alınarak yapılan çalışma metodudur.⁴⁰

1.2.6. Sûre Merkezli Konulu Tefsîr Metodolojisi

Bizim çalışmamız, Kur'ân-ı Kerim'in muayyen bir sûresinin bütün konularının tefsîri kısmına girdiğinden biz bu kısım ve onunla alakalı araştırma ve yazım metodları üzerinde duracağız.

Bu yöntem, tespit edilen bir sûrenin bütün konularının ele alınıp incelenmesi usulüne dayanmaktadır. Sûre bütünlüğünü temel alan bu yöntemde asıl hedef, tespit edilen bir sûrenin özel ve genel amaçlarını açıklamakla birlikte, sûrenin konularının birbirleri ile olan münasebetlerini de gözeterek imkân nisbetinde en ince detayına kadar ortaya koymaktır.⁴¹ Mustafa Müslim, bu kısım konulu tefsîr'in, araştırma konusu tek bir sûre olduğundan, Kur'ân eksenli konulu tefsîre göre daha dar olduğunu belirtmektedir.⁴²

1.2.6.1. Sûrenin Tanıtımı

Bu çalışma metodunda öncelikle Kur'ân'dan bir sûre tayin edilir. Bu sûrenin ana konusu etrafında çalışmalar yapılır.⁴³ Bu çalışmalar bağlamında sûrenin isimleri sahih rivayetler doğrultusunda tespit edilir. Nüzul sebebi, nüzul yeri ve nüzul ortamının tespiti yapılır. Erken, orta ve geç Mekke dönemi, erken veya geç Medine dönemi gibi indiği yer ve şartların tespiti yapılır. Sûrenin kendi içerisinde ve bir önceki sûre ile olan anlam münasebetleri tespit edilir. Âyet sayıları, hususiyet ve faziletleri hakkında bilgi verilir. Bu kısım, hazırlık kısmı olup sûrenin tanınması ve ana konusunun tespiti noktasında büyük bir önemi hâizdir.⁴⁴

⁴⁰ Müslim, *Mebâhis*, s. 40-46; Ömer Dumlu, "Tefsîr'in Dünü ve Bugünü Sempozyumu; Konulu Tefsîr ve Düşündürdükleri" *OMÜ İlahiyat Fakültesi*, 22-23 Ekim 1992, ss. 157-174; Demirci, *Konulu Tefsîre Giriş*, s. 108; Güven, *Konulu Tefsîr Metodu*, s.180; Mustafa Hocaoğlu, *Konulu Tefsîr ve Problemleri*, SAMER Yayınları, Kahramanmaraş ty. ss. 29-35; Şehmus Demir ve Hasan Yılmaz, "Kur'ânî Konu, Kavram ve Sûre Tefsîrine Metodik Bir Yaklaşım", *Ekev Akademisi Dergisi*, 7/14, 2003, ss. 113-124; Hasan Yılmaz, *Kur'ân Kelime ve İfâdelerini Anlamada Kavram Tefsîri ve Semantik Analiz Yöntemi*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2003, ss. 113-119.

⁴¹ Hicâzî, *Vahdetü'l-Mevdû'iyeye*, s. 24. Müslim, *Mebâhis*, ss. 28-29.

⁴² Müslim, *Mebâhis*, s. 28.

⁴³ Rûmî, *Buhûs*, s. 68.

⁴⁴ Müslim, *Mebâhis*, s. 40. Humaydî, *Medhal*, s. 34; Rûmeysa Yağcı, *Mustafa Müslim ve et-Tefsîru'l-Mevdû'î li's-Süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm Adlı Eserde Konulu Tefsîrin Tanım ve Yöntemi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020, ss. 36-40.

1.2.6.2. Sûrenin Tefsîrini Bilmek

Sûrenin âyetlerinin, lügat, kelime, cümle terkihi, *lengüistik* “çağdaş dilbilim”, *semantik* “anlam bilim”, *etimolojik* “kökenbilim”, *hermeneutik*, “çağdaş yorum bilim” *klasik mantık*, *fesâhat*, *belâgat*, *i‘câzü’l-Kur’ân ve münâsebetü’l-Kur’ân* gibi yöntemlerinden de azami derecede istifade etmek gerekir. Bu alanlarda ağırlıklı olarak yazılan klasik ve çağdaş tefsîr eserlerindeki yorumlardan istifade edilebilir. Bu kısım da, ana konunun tespiti ve yazımı için hazırlık bâbındandır.⁴⁵

1.2.6.3. Ana Konunun Belirlenmesi

Ana konunun belirlenmesi, üzerinde çok çalışılıp uzun tefekkür gerektiren ve yine sûre merkezli konulu tefsîr bağlamında ihtilafli bir konudur.

Öncelikle ana konunun belirlenmesinde büyük bir öneme sâhip olan وَحْدَةٌ *Vahdetü’l-Mevdû’iyye* “konu birliği” meselesinin kavramsal çerçevesi hakkında bilgi vermek istiyoruz.

Bu kavram, وَحْدَةٌ *vahdet* ve مَوْضُوعٌ *mevdû’* kelimelerinin terkîbinden oluşmuştur. *Mevdû’* kelimesinin kavramsal çerçevesine ilgili yerinde atıfta bulunmuştuk. وَحْدَةٌ *vahdet* kelimesi, وَحْدٌ *vahd* kökünden *masdar* olup “bir ve tek olmak, tek kalmak, azlık” anlamlarınadır.⁴⁶

Vahdetü’l-mevdû’iyye kavramı terim olarak “sûrelerin ana konusunun tespit edilmesi için yapılan gerekli çalışmalar” şeklinde tanımlanmaktadır.⁴⁷ Behîyi ise “sûrenin hedefini belirli bir konuya indirgemektir” şeklinde tanımlar.⁴⁸ Bu prensibin amacı, ilgili sûrenin âyetlerinin açık ve gizli manalarını ve yine bu âyetler arasındaki bağlantı yollarını bilmeye yardımcı olmasıdır.⁴⁹

Kur’ân’da konu birliği, Kur’ân’ın içerdiği genel konular ve Kur’ân’ın sûrelerinin içerdiği konular olmak üzere iki bakış açısıyla değerlendirilmektedir.

⁴⁵ Humaydî, *Medhal*, s. 34; Müslim, *Mebâhis*, s. 47; Ömer Dumlu, “Konulu Tefsîr Metodu Bir Usûl Sayılabilir mi ve Bunun Kur’ân’ı Anlamaya Katkısı”, *İlim Yayma Vakfı Kur’ân ve Tefsîr Akademisi*, 2009, ss. 107-112; Demir ve Yılmaz, “Kavram ve Sûre Tefsîrine Metodik Bir Yaklaşım”, ss. 113-124; Dumlu, “Konulu Tefsîr ve Düşündürdükleri”, ss. 157-174.

⁴⁶ Cübân, *Râid*, s. 857.

⁴⁷ Humaydî, *Medhal*, s. 34.

⁴⁸ Muhammed Riyâd Ebû Zeyd, “el-Vahdetü’l-Mevdû’iyye fi’s-Sûreti’l-Müte‘addideti’l-Kadâyâ fi’t-Tefsîri’l-İzâ‘î li’d-Doktor Muhammed Abdullah Draz”, *Mecelletü Külliyyeti’t-Terbiyye, Câmi’atü Ayni’s-Şems*, S. 2, 2018, ss. 115-150.

⁴⁹ Humaydî, *Medhal*, s. 34.

1. *Kur'ân'da Konu Birliği*: Kur'ân-ı Kerîm'in içerdđi ana ve tâli konular vardır. Bu konuları güçlü kılan husus ise Kur'ân'daki konu birliğidir. Bu konu birliğini sağlayan esas da, konu hakkında varid olan âyetler arasında anlam yönü ile tenâsüb ve irtibatın tespit edilme meselesidir.

2. *Kur'ân'ın Sûrelerinde Konu Birliği*: Kur'ân'ın her sûresinin ilgili konularının yine kendisi etrafında toplandığı bir maksad ve belirli bir hedefi vardır. Kur'ân'ın sûrelerindeki konu birliği ile kastedilen şey de işte bu hedef konusudur. Bu hedefe '*amûd, mihver, maksad, mazmûn, cev, felek, ruh, şahsiyyet* şeklinde farklı isimler verilmiştir.⁵⁰

Bir sûrenin ana konusunun belirlenebilmesi kolay bir iş değildir. Çok dikkatli düşünüp iyice araştırmak gerekir. Lüzumu halinde ilgili sûreyi ve o sûre ile irtibatı olan sûreleri ve konu irtibatı olan âyetleri tekrar tekrar okuyup üzerlerinde iyice düşünmek gerekir.⁵¹

Humaydî, *sûre merkezli konulu tefsîr*de konu birliğinin tespiti noktasında ihtilaf olduğunu zikrederek,⁵² bazı araştırmacıların sûrelerdeki konu birliğinin imkânını kabul etmemesini, sûrelerin maksatlarındaki çeşitlilikten kaynaklandığını ifade etmektedir. Fakat o böyle bir ihtilafın, *sûre merkezli konulu tefsîr*'i, *konulu tefsîr* alanından çıkartacak derecede olmadığını söyler.⁵³

1.2.6.4. Âyetleri Pasajlara Ayırmak

Her pasaj için münasip bir unvan tespit edilmelidir. Bu usul, kısa sûrelerde uygulanmaz. Zira kısa sûrelerin kısımlandırılma ihtimali yoktur. Bu nedenle toplu olarak değerlendirilip yorumlanırlar.⁵⁴

1.2.6.5. Pasajlar ve Âyetler Arası Münâsebetin Tespiti

Öncelikle sûrenin kendisinden evvelki sûre ile olan münasebeti tespit edilir. Daha sonra sûrenin başı ile sonu arasındaki münasebet beyan edilir. Pasajlar arası münasebet ve âyetler arası münasebetlerin tespit edilmesi de bu noktada önem arz eden usul çalışmalarıdır.⁵⁵

⁵⁰ Humaydî, *Medhal*, s. 49.

⁵¹ Kûmî, *Tefsîru'l-Mevdû'i*, s. 23; Müslim, *Mebâhis*, s. 42-43; Humaydî, *Medhal*, s. 51.

⁵² Bu prensibi kabul etmeyenlerden birisi de el-'Iz b Abdü's-Selâm'dır. Detaylı bilgi için bk. Ebû Zeyd, "el-Vahdetü'l-Mevdû'ıyye...", ss. 115-150.

⁵³ Humaydî, *Medhal*, s. 52.

⁵⁴ Humaydî, *Medhal*, s. 34; Müslim, *Mebâhis*, s. 40.

⁵⁵ Humaydî, *Medhal*, s. 34; Müslim, *Mebâhis*, s. 40.

1.2.6.6. Her Pasajın Âyetlerinin İcmâli Tefsîri

Pasajlara ayrılan sûrenin her bir pasajı, akıcı bir üslupla ve icmâli bir şekilde tefsîr edilmelidir. Yan konular bu pasajlar içerisinde zikredilebilir. Sûrenin ilgili pasajlarının tefsîri yapılırken, Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsîri usulünden yardım alınması ve sahih hadislerin de bu bağlamda değerlendirilmesi önemlidir. Tefsîr yapılırken konuyla doğrudan alakası olan âyetlerin seçilmesi gerekir. Mütevâtir kıraatlerden, manaya etkisi olanların zikredilmesi yeterlidir. Konular, devam eden bölümlerde tekrar ediliyorsa ana konu ve genel konuya münasip bir şekilde îcaz ve itnâb ile değinilebilir. Kevnî âyetlerde bilimsel gerçeklerden kısa bilgi verilmesi ve pratiği olmayan ilmî nazariyelerden kaçınılması gerekir. Dil ve belâgat ile ilgili konuların, anlam ile doğrudan ilgisi varsa bu durumda dipnotta zikredilmeleri daha münasip olur.⁵⁶

1.2.6.7. Âyetlerden Çıkarılacak Hikmetlerin Zikredilmesi

Pasajlara bölünen âyetlerin ihtiva ettiği hikmetler, irşâdi konular ve ince detaylar olarak ortaya konular. İlgili pasajın sonunda oluşturulacak, *pasajdan çıkarılan hidayetler* başlığı altında bir sonuç kısmı oluşturulur. Bu başlık altında zikredilecek olan hususlar, Kur'ân-ı Kerîm'in genel konuları altında tasnif edilip, itikâdî, amelî, ahlâkî ve eğitsel yönler gibi alt başlıklar altında oluşturulabilir.⁵⁷

1.2.6.8. Sûrenin Âyetlerinin Güncel Olaylara Uyarlanması

İlgili sûrenin âyetlerinin ihtiva ettiği hukuki, siyasi, ekonomik, toplumsal, psikolojik, ilmi, edebi, ahlaki ve benzeri hükümler, güncel olaylara ve yaşanan gerçeklere uyarlanarak günümüz olayları ile irtibatlandırılır.⁵⁸

1.2.6.9. Dikkate Alınması Gereken Diğer Hususlar

- Konu ile ilgili âyetler bir araya toplandıktan sonra bu âyetler imkân nisbetinde nüzul sırasına göre tasnif edilir.⁵⁹
- İlgili konu veya konuların gerektiğinde câhiliye dönemi ve diğer dinlerle de mukayesesi yapılır.⁶⁰
- Mümkün mertebe, sahabeden başlayarak, günümüze kadar her devirde yazılan tefsîrlerin meşhurlarına müracaat edilmelidir. Bu usulde araştırma hem kavramla-

⁵⁶ Humaydî, *Medhal*, s. 34; Müslim, *Mebâhis*, s. 40; Yağcı, *Konulu Tefsîrin Tanım ve Yöntemi*, s. 41.

⁵⁷ Humaydî, *Medhal*, s. 35; Müslim, *Mebâhis*, s. 40; Yağcı, *Konulu Tefsîrin Tanım ve Yöntemi*, s. 41.

⁵⁸ Humaydî, *Medhal*, s. 35; Güngör, "Konulu Tefsîr Metodu", ss. 50-55.

⁵⁹ Güngör, "Konulu Tefsîr Metodu", ss. 50-55; Güven, *Konulu Tefsîr Metodu*, ss. 439-454.

⁶⁰ Dumlu, "Konulu Tefsîr ve Düşündükleri", ss. 157-174.

rın hem de toplumların nasıl bir gelişme gösterdiklerini görmemiz açısından önem arz etmektedir. Konuyu doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren tüm eserler imkân nisbetinde değerlendirilir.⁶¹

- Konu ile ilgili tüm âyetler bir arada mütalaa edilerek bu âyetler arasında var gibi görülen tezatların ortadan kaldırılması gerekir.⁶²
- Konuyla ilgili ve konuyu aydınlatacak hadislere yer verilir.⁶³
- Araştırma konusunun daha verimli bir hale getirilmesi için, araştırmacının ele aldığı konunun mütehassısları ile de bilgi alışverişinde bulunması önem arz eden husulardandır.⁶⁴

Şimdi de *sûre merkezli konulu tefsîrin* en önemli konularından olan, ana konunun tespit edilmesi, sûrenin ismi ile ana konusu arasındaki irtibat, âyetler arası irtibat, bir önceki sûre ile olan irtibat ve pasajlar arası irtibatların belirlenmesi metotlarını konu edinen, *Münâsebetü'l-Kur'ân* ilmi hakkında bilgi vermek istiyoruz.

1.3. Münâsebetü'l-Kur'ân İlimi

Bu başlık altında, *Münâsebetü'l-Kur'ân* ilminin tanımını, önemini, metodunu, kısımlarını, siyâk ve sibâk terimlerini, *esbab-ı nüzul* ve *i'câzü'l-Kur'ân* ilmi ile olan alakasını konu edineceğiz.

1.3.1. Tenâsübün Luğavî Anlamı

تناسب *tenâsüb* kelimesi, *تَفَاؤُل* *babından* mastardır. *مُنَاسَبَةٌ* *münâsebet* kelimesi ise, *مُفَاؤَلَة* *babından* mastardır. Bu her iki kelimenin aslı ise, n-s-b (ن-س-ب) kök harflerinden türemiştir. *نَسَبٌ* *nesebün* mastarından “karabet/yakınlık ve nesep/soy”, *نِسْبَةٌ* *nisbetün* mastarından ise “iki şey arasındaki alaka/ilişik” anlamındadır.⁶⁵ Münâsebet kav-

⁶¹ Dumlu, “Konulu Tefsîr ve Düşündürdükleri”, ss. 157-174; Güngör, “Konulu Tefsîr Metodu” ss. 50-55.

⁶² Dumlu, “Konulu Tefsîr ve Düşündürdükleri”, ss. 157-174.

⁶³ Dumlu, “Konulu Tefsîr ve Düşündürdükleri”, ss. 157-174. Güngör, “Konulu Tefsîr Metodu”, ss. 50-55.

⁶⁴ Güngör, “Konulu Tefsîr Metodu”, ss. 50-55.

⁶⁵ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn Müretteben alâ Hurûfi'l-Mu'cem*, C. VI, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, s. 214; İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcu'l-Luğati ve's-Sihâhi'l-Arabiyye*, C. I, (thk.) Ahmet Abdü'l-Gâfûr Attar, Dâru'l-İlm, Beyrut 1979, s. 224; Cübrân, *Râid*, s. 803; Ali b. Muhammed b. Ali el-Cürçânî, *Ta'rifât*, s. 308; Süyûtî, *İtkân*, C. III, s. 323; Zürkânî, *Menâhil*, C. I, s. 35; Cemâleddin Ebû Abdillâh Muhammed b Ahmed b. Sa'îd b. Akîle el-Mekkî, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, C. VI, Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsât, Birleşik Arap Emirliği 2006, s. 296.

ramı, müradifi olan *tenâsüb*, *insicam*, *tenâsuk*, *irtibat* ve *âhenk* gibi kelimelerle de ifade edilmektedir.⁶⁶

1.3.2. Tenâsübün İstılâhî Tanımı

Tenâsüb ilmini genel bağlamda Bikâ'î, “kelimelerin tertibindeki hikmeti bildiren bir ilimdir,”⁶⁷ İbn Ebü'l-İsba' “mütellimin başlamış olduğu bir sözü mana olarak yine ona uygun bir sözle tamamlamaktır”, Teftezânî, “ayrıntısına dair bir sebepten veya mahiyetlerindeki bir özellikten dolayı, manaları arasında bir ilgi bulunan kelimelerin aynı ifadede toplanmasıdır” şeklinde tanımlamışlardır. Bu tanımlar çerçevesinde *tenâsüb* kavramının, Kur'ân ve Kur'ân'ın dışındaki edebi eserlerde de kullanılması yönü ile kapsamlı bir kullanım alanı olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁸

Tenâsüb kelimesini, *Kur'ân* kelimesi ile birlikte terkîbî bir surette kullandığımızda ortaya özel bir kavram çıkmış oluyor. Bu özel kavram, Kur'ân ilimleri literatüründe, *münâsebâtü'l-âyâti ve's-süver*, *el-münâsebe beyne'l-âyâti ve's-süver*, *et-tenâsüb beyne'l-âyâti ve's-süver*, *tenâsübü'l-âyi ve's-süver* ve *münâsebetü'l-Kur'ân* gibi isimlerle de ifade olunmuştur.⁶⁹

Bu bağlamda *Münâsebetü'l-Kur'ân* kavramını istılâhî bir terim olarak Bikâ'î, “Kur'ân âyetlerinin tertibindeki nedenselliğin bilindiği bir ilim dalıdır”⁷⁰ Zerkeşî ve Suyûtî, “sebeb-müsebbeb, illet-ma'lûl, nazîr ve zıt gibi zihinsel yaklaşımları gerektiren âyetler arası anlam bağlantılarını tespit etmektir”⁷¹ şeklinde tanımlamışlardır. Her iki tanımda da görüldüğü üzere nedensellik ön plandadır.

Siyâk ve *sibâk* kavramlarının *Münâsebetü'l-Kur'ân* ilmi bağlamında önemli bir yeri olması nedeniyle kısaca bu kavramlara da değinmek istiyoruz. *Siyâk* ve *sibâk* kelimeleri birlikte kullanıldıklarında, “kelamda baş ve son uyumu, sözün gelişi ve

⁶⁶ Mustafa Çetin, “Âyetler ve Süreler Arasındaki Münâsebet ve İncicâm,” *DEÜİFD*, S. 6, 1989, ss. 505-542.

⁶⁷ Humaydî, *Medhal*, s. 36.

⁶⁸ Mahmut Sönmez, “Âyetler Arası Münâsebetin Kur'ân İlimlerindeki Önemi”, *İlâhiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 13, 2020, ss. 69-102.

⁶⁹ Sabri Demirci, “Kur'ân Âyetleri ve Süreleri Arasındaki Tenâsüb (Fahrüddin Râzî'nin Tefsîri Mefâtihi'l-Ğayb Örneği)”, *Ekev Akademi Dergisi*, 19/62, 2015, ss. 147-171.

⁷⁰ Burhâneddin Ebi'l-Hasen İbrâhîm b. Ömer el-Bikâ'î, *Nazmu'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Süver*, C. I, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kâhire yt. s. 6; Süyûtî, *İtkân*, C. III, s. 323; Zürkânî, *Menâhil* C. I, s. 35; Nurettin İtr, “Münâsebet İlimi ve Kur'ân Tefsîrindeki Önemi”, (çev.) Nurettin Kaya, *İslâmî İlimler Dergisi*, S. 2, 2016, ss. 219-245.

⁷¹ Süyûtî, *İtkân*, C. III, s. 323; Zürkânî, *Menâhil*, C. I, s. 35; Humaydi, *Medhal*, s. 36.

sözün başıyla sonundaki ifadeden hâsıl olan mana” şeklinde tanımlanmaktadır.⁷² Hamdi Yazır, Kur’ân’ı anlamada ona yaklaşım noktalarını birkaç temel üzerine bina ederek tertip şekilleri ile siyâk-sibâk üzerinde düşünmeyi en önemli şartlardan biri olarak kabul etmiştir. Ö. Nasûhi Bilmen de kelâmın siyâkına, âyetin öncesi ve sonrası ile olan irtibatına bakmaksızın, müfessirin kendi felsefî ve tasavvufî anlayışına göre âyetleri yorumlamasını doğru bulmadığını ve bunun kabul edilebilir bir durum olmadığını ifade etmiştir.⁷³

1.3.3. Münâsebetü’l-Kur’ân İlminin Önemi

Bu ilim, Kur’ân âyetlerinin birbirleri ile olan irtibatlarını, maksatlarını, ince detaylarını anlayıp, Kur’ân’ın tertibi, sûrelerinin ve âyetlerinin birbirleri ile olan bağlantıları ile ilgili oluşabilecek muhtemel şüpheleri gidermeye yardımcı olması bakımından çok kıymetli bir ilimdir.⁷⁴

İbnü’l-Arabî, tenâsüb ilminin Kur’ân açısından önemine dair, “Kur’ân-ı Kerîm âyetlerinin birbirleri ile olan bağlantıları öyle bir noktadadır ki, Kur’ân, manalarındaki bu uyum nokta-i nazarından sanki tek bir kelime mesabesinde” der. Fahreddin Râzî, “Kur’ân’daki sırların, onun tertibinde ve âyetler arası bağlantılarında olduğunu” ifade ederek bu ilmin önemine işaret etmektedir.⁷⁵ Zürcânî, “Kur’ân’ın cüzleri, kelimeleri, cümle, âyet ve sûreleri ile olan bağlantısını, kendisiyle hiçbir kelâmın kıyaslanamayacağı bir noktaya ulaştırdığını” söyleyerek, onun i‘câzî yönüne vurguda bulunmuştur.⁷⁶ Ebûbekir Nîsâbûrî ise Bağdatta Tefsîr dersleri verirken, “bu âyetin şu âyetin yanına bu sûrenin şu sûrenin ardına konulmasının hikmeti nedir?” şeklinde sualler sorarak bu ilmin önemine işaret etmiştir.⁷⁷

1.3.4. Kur’ân’daki Tenâsübü Tespitte Usûl ve Metot

Kur’ân’da âyetler ve sûreler arası tenâsübü tespit etmek için bir takım metotlar belirlenmiştir. Bu metotlar kapsamında öncelikli olan ana konunun tespit edilmesi meselesidir. Bu bağlamda, sûre içerisindeki âyetlerin ve içerdikleri manaların birbirleri ile olan uzaklık ve yakınlıkları,⁷⁸ nüzul ortamı ve o ortamda bulunanların psiko-

⁷² Faruk Tuncer, *Kur’an Bütünlüğü Açısından Surelerin Baş Tarafı ile Sonu Arasındaki Münasebet*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2000, s. 4.

⁷³ Sönmez, “Âyetler Arası Münâsebetin Kur’ân İlimlerindeki Önemi”, ss. 69-102.

⁷⁴ Humaydî, *Medhal*, s. 36; Süyûtî, *İtkân*, C. III, s. 323.

⁷⁵ Zerkeşî, *Burhân*, C. I, s. 62.

⁷⁶ Zürcânî, *Menâhil*, C. II, s. 338.

⁷⁷ Humaydî, *Medhal*, s. 36.

⁷⁸ Süyûtî, *İtkân*, C. III, s. 328; Humaydî, *Medhal*, s. 42; Bikâ’î, *Nazmu’d-Dürer*, C. I, s. 17.

lojik durumları,⁷⁹ sûrelerin isimleri gibi hususların tespit edilmesi ve değerlendirilmesi gerekir. Bunlara ek olarak, manaya etki eden dilbilgisi ve belağat gibi hususları da göz önünde bulundurmak ziyade önem arz etmektedir.⁸⁰

Kur'ân ilimleri'ne dair eserlerde, âyetler arası münasebetlerin tespitine yardımcı olabilecek bazı belağî sanatlar zikredilmiştir. Bunlar, تَنْظِيرٌ *tanzîr*, الْمُضَادَّةُ *el-mudâdde*, اسْتِطْرَادٌ *istitrâd*, تَخَلُّصٌ *tahallus*, اِنْتِقَالٌ *intikal*, اخْتِرَاصٌ *ihtirâs*, اسْلُوبُ الْحَكِيمِ *uslûbü'l-hakîm*, حُسْنُ الْمَطْلَبِ *husnü'l-matlab*, حُسْنُ الْخَاتِمَةِ *husnü'l-hâtîme*, تَشَابُهُ الْأَطْرَافِ *teşâbühü'l-etrâf* gibi bedî'î sanatlardır.⁸¹

1.3.5. Münâsebetü'l-Kur'ân İlminin Bölümleri

Kur'ân'daki münâsebet çeşitlerini farklı açılardan farklı bölümlere ayırmak mümkündür. Münâsebeti tespit etmedeki zorluk yönüyle, münâsebet bağı kolayca bulunan ve münâsebet bağı yardımcı bilgilerle bulunabilen şeklinde iki kısımda değerlendirilmiştir. Genel çerçevede bu münâsebetler, *lafzî* ve *manevî* olmak üzere iki kısımda mülahaza olunmaktadır. *Lafzî münâsebet* kendi içerisinde, *tam münâsebet* ve *nâkıs münâsebet* olmak üzere iki kısımdır. Kelamdaki vezin ve kâfiye uyumluluğuna *lafzî tam münâsebet*, yalnız vezin uyumluluğuna da *lafzî nâkıs münâsebet* denmektedir.⁸² Bizim konumuz, kelime ve kelamın manası ile alakalı olan *mânevi münâsebet* kısmıdır. *Manevi münâsebet* kısmı da genel bağlamda iki bölüm ve alt bölümler olarak değerlendirilmektedir. *Manevi münâsebet*e dair kısımları ana ve alt başlıklar halinde kısaca zikretmek istiyoruz.

⁷⁹ Sönmez, "Âyetler Arası Münâsebetin Kur'ân İlimlerindeki Önemi", ss. 69-102.

⁸⁰ Ahmed b. Abdürrahîm Veliyyullah ed-Dihlevî, *el-Fevzü'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr*, Dâru'l-Ğavsânî, Dımaşk 2008, s. 116.

⁸¹ *Tanzîr*, "iki benzer şeyi birbiri ardınca getirerek izaha çalışmaktır." *Mudâdde*, "iki şey arasındaki zıtlıktır. "Eşyanın mâhiyeti zıddı ile bilinir" kâidesi gereği âyetler arasındaki zıtlıkların tespit edilmesidir." *İstitrâd*, "herhangi bir konudan bahsedilirken başka bir konuya temas edip yeniden önceki konuya dönmeye denir." *Tahallus*, "bir hikmete istinaden içinde bulunduğu bir konuyu tamamen terk ederek başka bir konuya geçmektir." *İntikal*, "dinleyeni daha zinde tutmak için bir konudan başka bir konuya geçmeye denir." *Teşâbühü'l-etrâf*, "kelamın mana cihetiyle başlangıcına münasip bir ifade ile hitam bulmasıdır." *Husnü'l-hâtîme*, "ister şiir ister nesir olsun sözün en güzel bir üslûp ile son bulmasıdır." *Husnü'l-matlab*, "kelama girişten sonra asıl gayenin belirtilmesidir." *Uslûbü'l-hakîm*, "konuşan veya soru soran kişiye, söylediği ve sorduğu şeyde, önemli olanı terkettiğini hatırlatmak ve öğretmek maksadı ile kendisini asıl önemli olan şeye yönlendirmektir." *İhtirâs*, "kelamda asıl kastedilen mananın aksini vehmettiren bir şeyin bulunması sebebi ile yanlış anlamayı önlemek için sözün ortasına veya sonuna eklenen bir ifadedir." Bu üslûplar ile ilgili daha geniş bilgi için bk. Süyûtî, *İtkân*, C. III, s. 328; Zerkeşî, *Burhân*, C. I, s. 47; Tuncer, *Kur'an Bütünlüğü Açısından Sûrelerin Baş Tarafı ile Sonu Arasındaki Münâsebet*, ss. 7-10; Sönmez, "Âyetler Arası Münâsebetin Kur'ân İlimlerindeki Önemi", ss. 69-102; Demirci, "Kur'ân Âyetleri ve Sûreleri Arasındaki Tenâsüb", ss. 147-171.

⁸² Sönmez, "Âyetler Arası Münâsebetin Kur'ân İlimlerindeki Önemi", ss. 69-102.

1.3.5.1. Sûre İçi Âyetlerler Arası Münâsebetler

Muayyen bir sûrenin âyetleri arasındaki münâsebetler dört kısımda değerlendirilmektedir.

1. Bir Âyetin Kendi Cüzleri ile olan Münâsebeti

Bir sûreyi meydana getiren âyetler arasında münâsebet olduğu gibi bir âyeti meydana getiren kelimeler arasında da yakın bir münâsebet vardır. Bu kısma “Muhakkak güldüren de ağlatan da O’dur”⁸³ âyetini örnek olarak verebiliriz. Bu âyet içerisinde, gülmek ve ağlamak anlamında birbirine zıt olan iki kelime zikredilmiştir. Bu iki zıt sıfatın Allah’a (cc) nisbet edilmesi, O’nun kudret, ilim ve hikmetine delalet etmesi bakımından önem arz eden bir münâsebet hususudur.⁸⁴

2. Âyetlerin Birbirleri ile Olan Münâsebetleri

Bu kısım, münâsebet türlerinin en açık ve tefsîr kitaplarında en çok bulunan kısmıdır. “Her kim zerre miktarı bir hayır işlerse onu görecektir”⁸⁵ âyetinde, kulun iyiliklerini muhasebe etmesi ifade edilmiştir. Hemen bir sonraki âyette “ve her kim zerre miktarı bir şer işlerse onu görecektir” buyrulmak suretiyle de kulun işlediği günahlarına dair de bir muhasebenin yapılması hatırlatılmıştır ki bunların arasında zıtlık yönü ile verilmek istenen bir anlam münasebeti vardır.⁸⁶

3. Sûrenin Başı ile Sonu Arasındaki Münâsebet

Sûrelerin başları ile sonları arasındaki münasebet türü de ilgili sûredeki anlam bütünlüğünü göstermesi ve bedî‘ sanatlar yönü ile önem arz eden bir münasebet türüdür. Örneğin Mü’minûn sûresi, “muhakkak ki müminler kurtuluşa ermişlerdir”⁸⁷ şeklinde başlıyor ve “şurası muhakkak ki kâfirler kurtuluşa eremezler”⁸⁸ şeklinde hıtam buluyor. Bu sûrenin başı ile sonu arasında, iman ve küfür bağlamında zıtlık ifade eden bir anlam münâsebeti söz konusu olup ilgili sûre ile verilmek istenen mesajı daha güçlü kılan bir özellik arz ettiği görülmektedir.⁸⁹ Zâriyât sûresi ise “size va‘d olunan muhakkak doğrudur”⁹⁰ şeklinde başlıyor ve artık o va‘d olunduğu gün-

⁸³ Necm, 53/43.

⁸⁴ Humaydî, *Medhal*, s. 43.

⁸⁵ Zilzal, 99/7.

⁸⁶ Humaydî, *Medhal*, s. 43.

⁸⁷ Mü’minûn, 23/1.

⁸⁸ Mü’minûn, 23/117.

⁸⁹ Humaydî, *Medhal*, s. 44.

⁹⁰ Zâriyât, 51/5.

lerinden dolayı vay o kâfirlerin haline”⁹¹ şeklinde son buluyor. Bu âyetlerde de görüldüğü üzere bu sûrenin başı ile sonu arasında hem lafız hem mana münasebeti söz konusudur. Bu üsluba bedî‘ sanatlarında ise *reddü’l-acuz ala’s-sadr*⁹² denilir.

4. Sûrenin İsmi ile İçeriği Arasındaki Münâsebet

Bikâ’î, tefsirini yazarken Sebe’ sûresine ulaştığı onuncu senesinde sûrelerin isimlerinin o ilgili sûrenin maksadını beyana tercüman olduğunu ifade ederek bu münasebetin önemine işaret etmiştir.⁹³ Bu kısma örnek olarak Kehf sûresini verebiliriz. Bu sûrede, dînî fitne olarak Ashâb-ı Kehf kıssası, mâlî fitne olarak çok verimli ve bereketli bahçeleri olan kişinin kıssası, ilmî fitne olarak Musâ (as) ve Hızır (as) kıssası, hüküm ve saltanat fitnessi olarak Zülkarneyn (as) kıssası, kuvvet ve çokluk fitnessi olarak Ye’cûc ve Me’cûc kıssası gibi fitne çeşitlerinden bahsedilmiş ve bu fitnelere kurtuluş yolları beyan buyrulmuştur. Bu sûre, bu fitnelere kaçınmak isteyenler için sığınılacak bir mağara gibidir. Bu yönü ile baktığımızda sûrenin genel içeriği ile ismi arasında bir münasebet olduğu anlaşılmaktadır. Bu münâsebet, daha çok sûrenin genel hedef ve maksadını tespit etme açısından önem arz etmekle birlikte olmazsa olmaz bir metot da değildir.⁹⁴ Binaenaleyh bu kısım münâsebet, sûrenin maksadını tespit etmede yardımcı olabilecek bir üslup olarak değerlendirilebilir.

1.3.5.2. Sûreler Arası Münâsebetler

Bu bağlamda değerlendirilebilecek birçok çeşit bulunmakla birlikte en önemli olanlar şunlardır:

1. Sûrenin Başı ile Bir Önceki Sûrenin Sonu Arasındaki Münâsebet

Bu münâsebet, bazı sûrelerde açıkça tespit edilebildiği gibi bazılarında çok çaba sarf ederek tespit edilebilecek bir husustur. Humaydî, bu münâsebeti tespit edebilmek için, bazı araştırmacıların sûrenin ilk âyetlerini aşır ortalarına kadar geldiği ve bu noktada ulaştıkları âyeti sûrenin başlangıcı olarak değerlendirdiklerini söyler.⁹⁵ Bu münâsebet bağlamında, Tûr sûresinin son âyeti olan “Gecenin bir kısmında ve

⁹¹ Zâriyât, 51/60.

⁹² Reddû’l-acuz ala’s-sadr; “Lafız ve mana yönüyle, yalnız mana yönüyle veya iştikak yönüyle birbirine benzeyen iki lafzın birini ilgili fıkranın başında diğerini de sonunda zikretmektir.” Daha geniş bilgi için bk. Sadeddîn Teftezânî, İbn Yakûb el-Mağribî ve Behâüddin es-Sübki, *Şürûhu’t-Telhîs* C. IV, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut ty. ss. 433-434.

⁹³ Bikâ’î, *Nazmu’d-Dürrer*, C. I, s. 18.

⁹⁴ Humaydî, *Medhal*, s. 45.

⁹⁵ Humaydî, *Medhal*, s. 46.

yıldızların batışından sonra da O’nu tesbih et”⁹⁶ âyeti ile Necm sûresinin ilk âyeti olan, “doğmaya başladığı zaman yıldızlara andolsun ki”⁹⁷ âyetini örnek olarak zikredebiliriz.⁹⁸ Tûr sûresinin “yıldızlar” ifadesiyle son bulup, Necm sûresinin de “yıldızlar” ifadesi ile başlaması, bir önceki sûre ile verilmek istenen mesajların bir sonraki sûrede farklı bir alaka üslubu ile devam ettiğini göstermektedir.

2. Sûrenin İçeriği ile Bir Önceki Sûrenin İçeriği Arasındaki Münâsebet

Ğırnâtî, Bikâ’î, Süyûtî gibi âlimler, eserlerinde özellikle bu kısım münâsebetin beyanına önem göstermişlerdir. Duhâ ve İnşirah sûrelerini bu kısma örnek olarak verebiliriz. Duhâ sûresinde maddî nimetler zikredilirken, İnşirah sûresinde ise manevî nimetler zikredilmiştir.⁹⁹ Bu iki sûre arasındaki münasebetin birbirini tamamlayıcı bir özellik arz ettiği görülmektedir ki buna *tetimme* denilmektedir. *Tetimme* ise aşağıda da zikredileceği üzere sûreler arasındaki anlam münasebetini tesis eden alakalardandır. Bu münasebetleri tesis eden alakalar ise genel hatlarıyla şu şekildedir:

- *İcmâl-Tafsîl Alakası*: Önceki sûrede kısaca temas edilen konuların, bir sonraki sûrede geniş bir şekilde ele alınmasıdır. Örneğin, Fâtîha sûresinde insanlar rablelerinden kendilerini doğru yola ulaştırmalarını niyaz etmişlerdir. Hemen müteakip sûrede de bu hususlar geniş bir şekilde ele alınmıştır.

- *Sebeb-Müsebbeb Alakası*: Önceki sûrenin kendisinden sonra gelen sûre için sebep durumunda olmasıdır. Örneğin Fîl sûresinde, Kâbe’yi yıkmak için filleri ile Mekke üzerine yürüyen Ebrehe’nin ordusunun nasıl helak edildiği anlatılmakta, peşi sıra gelen Kurayş sûresinde de bunu Kureyşlilerin Beytullah’a olan ülfetini sağlamlaştırmak için yapıldığına işaret edilmektedir.

- *Umum-Husus Alakası*: İlk sûrede genel bir çerçevede zikredilen bir konunun müteakip sûrede özel olarak zikredilmesidir. Mesela Felak sûresinde “yarattığı şeylerin şerrinden”¹⁰⁰ denilerek genel bir beyanatta bulunuluyor. Müteakip sûre olan nâs sûresinde ise “o şeytan cinlerden de olur insanlardan da”¹⁰¹ buyrulurken umum ifade eden bir âyet tahsis edilmiş oluyor.

⁹⁶ Tûr, 52/49.

⁹⁷ Necm, 53/1.

⁹⁸ Humaydî, *Medhal*, s. 46.

⁹⁹ Humaydî, *Medhal*, s. 46; Ebû Ca’fer Ahmed b. İbrahim b. Zübeyr el-Ğırnâtî, *el-Burhân fî Tertîbi Süveri’l-Kur’ân*, Vezâretü’l-Evkâf, Fas 1990, s. 211.

¹⁰⁰ Felak, 113/2.

¹⁰¹ Nâs, 114/6.

• *Mukâbele*: Sonra gelen sûrenin önceki sûredeki konuların mukabili durumundaki hususların zikredilmesidir. Örneğin, Mâ'ûn sûresinde zikredilen münâfıkların başlıca özelliklerine ve kötü davranışlarına mukâbil, Kevser sûresinde cömert olmak, namaz kılmak, kurban kesmek gibi amelî meziyetler zikredilmiştir.

• *Tetimme*: Önceki sûrede anlatılan konuya müteakip sûrede devam edilmesi ve konunun müteakip sûre veya sûrelerle bitirilmesidir. Örneğin, Bakara sûresinde ele alınan îman, ibâdet ve muâmelât gibi hususlar, Âl-i İmrân, Nisâ ve Mâide sûreleri ile tamamlanmıştır.¹⁰²

1.3.6. Münâsebetü'l-Kur'ân İlminin Konulu Tefsîr Açısından Önemi

Konulu tefsîr alanında, özellikle de sûre merkezli konulu tefsîr alanında çalışma yapan araştırmacılar için münâsebet ilmi ziyade önem arz eden bir bilim dalıdır. Zîra âyetler ve sûreler arasındaki münâsebet vecihlerini bilmek, âyetlerin manaları, sevkediliş gayeleri ve konuları arasındaki bağlantıyı kurmaya ve anlamaya yardımcı olur. Bu bağlantıları anlamak da sûre merkezli konulu tefsîr çalışmalarında çok önemli bir yer teşkil eden, sûrenin ana konusunun tespit edilmesi faaliyetine yardımcı olacağı gibi ilgili sûrenin pasajları arasındaki birbirleri ile olan irtibat yönlerini tespit etmeye de yardımcı olur.

1.3.7. Münâsebetü'l-Kur'ân İlminin Esbâb-ı Nüzul İlmi ile Alakası

Sûre merkezli konulu tefsîr çalışmalarında ana maksadı belirlemede *esbâb-ı nüzul* ilmi de önemli bir yer teşkil etmektedir. *Sebebi nüzul* ilmi, klasik dönem ve modern dönem olmak üzere iki farklı bakış açısı ile değerlendirilmektedir.¹⁰³ Genel olarak müfessirler, âyetlerin tefsîrine bazen sebab-i nüzul bazen de münâsebet vechini zikretmekle başlarlar. Âyetlerin nazmındaki bütünlüğü göstermek, münâsebet vechini göstermeye bağlı olduğundan, önce münâsebeti tespit ederler. Münâsebetin tespiti, sebab-i nüzul'ü bilmeye bağlı olduğunda ise sebebi nüzul'ü zikrederler.¹⁰⁴

¹⁰² Demirci, "Kur'ân Âyetleri ve Sûreleri Arasındaki Tenâsüb", ss. 147-171.

¹⁰³ Yahya Yaşar, "Ahzâb Sûresi 59. Âyetin Sebebi Nüzul Rivâyeti Üzerinden Tarihselliği Meselesinin Analitik Tahlili (Kur'ân Yolu Tefsîri Özelinde)", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 24, 2014, ss. 89-123; İsmail Albayrak, *Klasik Modernizmde Kur'ân'a Yaklaşımlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2014, s. 21; Ahmet Nedim Serinsu, *Tarihsellik ve Esbâb-ı Nüzul*, Şule Yayınları, İstanbul 1996, s. 25.

¹⁰⁴ Münâsebetin belirlenmesinde *sebebi nüzul*'ün önemi her ne kadar kabul edilse de, bu her zaman nazarı itibara alınmaz. *Sebebi nüzul* rivâyetlerinden hareket ederek âyetler arasındaki münâsebeti tesis etmekle ilgili örnekleri tefsîrinde gösteren Fahreddin-i Râzî, bazı âyetlerde *sebebi nüzul* ile kurulan münâsebetin zayıf olduğunu belirtir. Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. XXVI, s. 44; Bikâ'î ise münâsebeti belirlemede, genellikle *sebebi nüzul*e itimat etmediğini belirtir. Ancak bu sebeple,

Sûrenin hedef ve amacını belirlemede *sebeb-i nüzul* kadar *nüzul tarihi*, *Mekkî-Medenî* ve *sûrelerin nüzul sırasına göre tertibi* gibi hususların da bilinmesi kaçınılmazdır. Netice olarak, Kur’ân’ın sûre ve âyetlerinin hangi sebeplere istinaden, hangi zaman ve hangi mekânda nâzil olduğu ile nâzil olduğu süreçte muhataplarının sosyal ve psikolojik ve benzeri durumlarının bilinmesinin birçok faydası vardır. Bu faydaların Konulu tefsîr metodu ile doğrudan olan alakası, âyetler arasındaki anlam münasebetinin tespit edilebilmesi ile alakadardır. Her sûrenin ve her âyetin *sebeb-i nüzul*’u bulunmadığından ve *sebeb-i nüzul* ile ilgili zikredilen hadisler’den bazılarının sahih derecesinde bulunmaması ve benzeri nedenlere istinaden *sebeb-i nüzul* üzerinden âyetler arasındaki münasebetin tespiti her zaman kesin netice vermemektedir.¹⁰⁵

1.3.8. Münâsebetü’l-Kur’ân İlminin İ’câzü’l-Kur’ân İlmi ile Alakası

İ’câz kelimesi, *if’âl* babından mastardır. *Sülâsi* bâbı *lâzım* için olup “za’fa düşmek, bîçâre kalmak” anlamındadır. *İf’âl* babına nakledilince *ta’addî* “geçişli fiil” anlamı kazanarak “âciz bırakmak, bîçâre ve nâçâr kılmak” anlamı ifade etmektedir.¹⁰⁶ *Mu’cize* kelimesi de aynı *babın ism-i fâ’il* formu olup lügat yönü ile “âciz kılan” demektir. İstilah yönü ile de “âdeti yırtan olağanüstü bir emir” anlamındadır.¹⁰⁷ *Mu’cize*, *hissî* ve *aklî* olmak üzere iki kısımda değerlendirilmektedir. Kur’ân-ı Kerîm ise aklî bir mu’cizedir. *Hissî* mu’cizeler zuhur ettikleri devirler ile sınırlı iken Kur’ân mu’cizesi kıyâmete kadar devam edecektir.¹⁰⁸

Önemine binâen, Kur’ân’ın mu’cizevî yönüne yönelik i’cazî vecihlerini burada icmâlî olarak zikretmek istiyoruz.

- *Nefs-i İ’câzî*: Kur’ân’ın kendine özel olan harfleri, kelimeleri, tertip ve dizilişleri, nazmı, fesahatı, belağatı ve üslubu ile alakalı olan mu’ciz yönüdür.
- *Terkü’l-Mu’âraza*: Getirdiği aklî deliller, müşahhas misaller ve darb-ı meselleri ile karşı konulamaz olan yönüdür.

mana yönünden münâsebet kurmak uygun düşerse, o zaman bu sebebe itibar eder. Aksi takdirde münâsebette *sebeb-i nüzûlleri* dikkate almaz. *Bikâ’i*, *Nazmu’d-Dürer*, C. VI, s. 286,287; ihtiyaç hâsil olduğu durumlarda, *münâsebet* ve *sebeb-i nüzûl* açısından her iki bağlamda da âyetler değerlendirilebilir. Buna örnek yeni bir çalışma olarak bk. Mustafa Kara, “Hacc Sûresi 15. Âyetin Anlaşılmasında Etkili Olan Üç Problem ve Çözümüne Dair Yaklaşımlar” *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 37, ss. 203-230.

¹⁰⁵ Zürkânî, *Menâhil*, C. I, s. 109-114; Ömer Nasûhi Bilmen, *Tefsîr Târîhi*, C. I, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1973 s. 122; Mahmut Sönmez, “Esbâbü’n-Nüzul’ün Tefsîr İlmindeki Önemi”, *Uluslararası Din Bilimleri Çalıştayı*, Iğdır 2017, ss. 241-254. Tuncer, *Kur’an Bütünlüğü Açısından Surelerin Baş Tarafı ile Sonu Arasındaki Münasebet*, ss. 33-41.

¹⁰⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, s. 2817; Cübrân, *Râid*, s. 541.

¹⁰⁷ Cürçânî, *Ta’rifât*, s. 282.

¹⁰⁸ Suyûtî, *İtkân*, C. IV, s. 3.

• *Nazîru'l-İ'câz*: Bir benzerinin bulunamaması ve getirilememesi yönüdür ki *tahaddî âyetleri* de bu bağlamda zikrolunmuştur.¹⁰⁹

• *İ'câz-ı Ğaybî*: Kur'ân'ın geçmişte meydana gelmiş ğaybî olayları, indiği dönemdeki bazı gizli hususları ve gelecekte meydana gelecek olan bazı hâdiseleri bildirmesi yönüdür.

• *İ'câz-ı 'İlmî*: Kâinatta meydana gelen bazı bilimsel olaylara işaret etmesi ve bildirmesi yönüdür. Bu da *kevnî* ve *enfüsî* olmak üzere iki kısımda mülâhaza olunmuştur.

• *İ'câz-ı Tilâvet*: Defalarca okunmasına rağmen kişiye ilk defa okuyormuş hissi vermesi ve okuyanı usandırmaması yönüdür.

• *İ'câz-ı Mûsîkî*: Dinleyen kişilerin ruh dünyalarında büyük bir tesir icra etmesi yönüdür.

• *İ'câz-ı Kırâat*: Yedi harf üzere nâzil olmasından kaynaklı lafzî ve ma'nevî çeşitlilik yönüdür.

• *İ'câz-ı Hıfzî*: Yüce Allah'ın (cc) korumasında olması yönüdür.¹¹⁰

• *İ'câz-ı 'Adedî*: Kur'ân-ı Kerîm'in içeriğindeki âyetler, lafızlar ve kelimelerin sayısal değer açısından tenâsüb yönüdür.

• *İ'câz-ı Ma'nevî*: Kur'ân'ın ihtiva ettiği lafız, kelime, cümle, âyet ve sûrelerin birbirleri ile olan mana münasebetleri yönüdür.¹¹¹ *İ'câzü'l-Kur'ân*'ın *Münâsebetü'l-Kur'ân* ile alakası olan veçhesi *i'câz-ı ma'nevî* olan bu kısım *i'câz*dir.

¹⁰⁹ Tahaddî âyetleri için bk. Yûnus, 10/38, Hûd, 11/14; İsrâ, 17/88.

¹¹⁰ Kur'ân'ın korunmuşluğu ile ilgili âyet için bk. Hıcr, 15/9.

¹¹¹ Süyûtî, *İtkân*, C. IV, ss. 3-23. Zerkeşî, *Burhân*, C. II, ss. 93-124; Zürkânî, *Menâhil*, C. II, ss. 332-339; Ebü'l-Hasen Ali b. İsrâ er-Rummânî, *Kitâbü'n-Nüket fi İ'câzi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Câmi'ati'l-Meliyyeti'l-İslâmiyye, Delhî 1934, s. 3; Ebûbekr Muhammed İbn Tayyib el-Bâkılânî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, (thk.) Seyyid Ahmed Sakr, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire ty. ss. 47-75; Ebü'l-Fadl Celâleddin Abdurrahman Ebûbekr es-Suyûtî, *Mu'terakü'l-Akrân fi İ'câzi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988, C. I, ss. 5-11; Mustafa Sâdık er-Râfî'î, *İ'câzü'l-Kur'ân ve Belâğatü'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1973, ss. 139-273; Adürrezzak Nevfel, *el-İ'câzü'l-'Adedî li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1987, ss. 12-40; Muhammed Abdüllatif Abdül'âtî, "el-İ'câzü'l-Kur'âni'l-'Adedî fi'l-Mizân" *Ekev Akademi Dergisi*, S. 58, 2014, ss. 314-381; Abdülmecid Okçu, "Kur'ân'ın Lafız-Mana ve Kiraat Yönünden İ'câzi", *Ekev Akademi Dergisi*, 3/2, 2001, ss. 73-90.

2. İKİNCİ BÖLÜM

ZÂRİYÂT SÛRESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

2.1. Sûrenin Metni

سورة الذاريات

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَالذَّارِيَاتِ ذُرْوًا (1) فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًا (2) فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا (3) فَالْمَقْسِمَاتِ أَمْرًا (4) إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌ (5) وَإِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ (6) وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ (7) إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ (8) يُؤَفِّكُ عَنْهُ مَنْ أَفَكَ (9) قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ (10) الَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرَةٍ سَاهُونَ (11) يَسْأَلُونَ أَيَّانَ يَوْمِ الدِّينِ (12) يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ (13) ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ (14) إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ (15) آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُحْسِنِينَ (16) كَانُوا قَلِيلًا مِّنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ (17) وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ (18) وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ (19) وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِّلْمُوقِنِينَ (20) وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ (21) وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ (22) فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِّثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ (23) هَلْ أَتَاكَ حَدِيثٌ ضَلِّفَ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِينَ (24) إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ (25) فَرَاغَ إِلَىٰ أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ (26) فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ قَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ (27) فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَحْزَنْ وَبَشِّرْهُ بِغُلَامٍ عَظِيمٍ (28) فَأَقْبَلَتْ امْرَأَتُهُ فِي صَرَةٍ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ (29) قَالُوا كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ إِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ (30) قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ (31) قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ (32) لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ جِجَارَةً مِّنَ طِينٍ (33) مُسَوِّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ (34) فَأَخْرَجْنَا مَن كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (35) فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِّنَ الْمُسْلِمِينَ (36) وَتَرَكْنَا فِيهَا آيَةً لِّلَّذِينَ يَخَافُونَ الْعَذَابَ الْأَلِيمَ (37) وَفِي مُوسَىٰ إِذْ أَرْسَلْنَاهُ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ (38) فَتَوَلَّىٰ بِرُكْنِهِ وَقَالَ سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ (39) فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ وَهُوَ مُلِيمٌ (40) وَفِي عَادٍ إِذْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرِّيحَ الْعَقِيمَ (41) مَا تَدْرُ مِنْ شَيْءٍ أَنْتَ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلْنَاهُ كَالرَّمِيمِ (42) وَفِي ثَمُودَ إِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتَّىٰ حِينٍ (43) فَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ وَهُمْ يَنْظُرُونَ (44) فَمَا اسْتَطَاعُوا مِنَ قِيَامٍ وَمَا كَانُوا مُنْتَصِرِينَ (45) وَقَوْمَ نُوحٍ مِّن قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ (46) وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ (47) وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ (48) وَمِن كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا رَوْحِينَ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (49) فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ (50) وَلَا تَجْعَلُوا مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ (51) كَذَلِكَ مَا آتَى الَّذِينَ مِن قَبْلِهِم مِّن رَّسُولٍ إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ (52) أَتَوَاصَوْا بِهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ (53) فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَمَا أَنْتَ بِمَلُومٍ (54) وَذَكَرْ فَإِنَّ الذِّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ (55) وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ (56) مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَمَا أُرِيدُ أَنْ يُطْعَمُوا (57) إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ (58) فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُنُوبًا مِّثْلَ ذُنُوبِ أَصْحَابِهِمْ فَلَا يَسْتَعْجِلُونَ (59) فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ (60)

2.2. Sûrenin Meali

1-6. Tozutup savuranlara, ağırlık taşıyanlara, kolaylıkla akanlara, iş bölüştürenlere andolsun ki, size vaat olunan şey elbette doğrudur. Hesap, mükâfat ve ceza mutlaka gerçekleşecektir. 7-8. Yollara (yıldızların dolaştığı yörüngelere) sahip göğe andolsun ki, muhakkak siz, (peygamber hakkında) çelişkili sözler söylüyorsunuz. 9. Ondan (Peygamber'den) çevrilen çevrilir. 10-11. Cehalet içinde gaflete dalmış olan (ve "Muhammed şairdir, delidir" diyen) yalancılar kahrolsun! 12. "Hesap, mükâfat ve ceza günü ne zaman?" diye sorarlar. 13-14. Ateş üzerinde azaba uğratılacakları gün (görevli melekler onlara şöyle der): "Azabınızı tadın! İşte acele isteyip durduğunuz şey budur." 15-16. Şüphesiz Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, Rablerinin kendilerine verdiği şeyleri alarak cennetlerde ve pınar başlarında bulunurlar. Şüphesiz onlar bundan önce iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapan kimselerdi. 17. Geceleri pek az uyurlardı. 18. Seherlerde bağışlama dilerlerdi. 19. Mallarında (yardım) isteyen ve (iffetinden dolayı isteyemeyip) mahrum olanlar için bir hak vardır. 20-21. Kesin olarak inananlar için yeryüzünde ve kendi nefislerinizde birçok alametler vardır. Hâlâ görmüyor musunuz? 22. Gökte rızkınız ve size vaat olunan şeyler vardır. 23. Göğün ve yerin Rabbine andolsun ki o (size vaat olunanlar), sizin konuşmanız gibi gerçektir. 24. (Ey Muhammed!) İbrahim'in ağırlanan misafirlerinin haberi sana geldi mi? 25. Hani onlar, İbrahim'in yanına varmışlar ve "Selâm olsun sana!" demişlerdi. O da "Size de selâm olsun." demiş, "Bunlar tanınmamış (yabancı) kimseler" (diye düşünmüştü). 26. Hissettirmeden ailesinin yanına gidip, (pişirilmiş) semiz bir buzağı getirdi. 27. Onu önlerine koydu. "Yemez misiniz?" dedi. 28. (Yemediklerini görünce) onlardan İbrahim'in içine bir korku düştü. Onlar, "korkma!" dediler ve onu bilgin bir oğul ile müjdelediler. 29. Bunun üzerine karısı bir çığlık kopararak yönelip elini yüzüne vurdu. "Ben kısır bir kocakarıyım (nasıl çocuğum olabilir?)" dedi. 30. Onlar dediler ki: "Rabbin böyle buyurdu. Şüphesiz O, hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir." 31. İbrahim, onlara: "O hâlde asıl işiniz nedir ey elçiler?" dedi. 32-34. Onlar şöyle dediler: "Biz mücrim (günahkâr) bir kavme (Lût'un kavmine), üzerlerine çamurdan, pişirilmiş ve Rabbinin katında haddi aşanlar için belirlenmiş taşlar yağdırmak için gönderildik." 35. Orada (Lût'un yöresinde) bulunan mü'minleri çıkardık. 36. Zaten orada bir ev halkından başka Müslüman bulamadık. 37. Orada, elem dolu azaptan korkacaklar için bir ibret bıraktık. 38. Mûsâ kıssasında da ibret vardır. Hani biz onu açık bir delil ile Firavun'a göndermiştik. 39. O ise kuvvetine güvenerek yüz

çevirdi ve “Bu bir büyücü veya delidir” dedi. 40. Bunun üzerine biz de kendisini ve ordularını yakalayıp denize attık. O ise (pişman olmuş) kendini kınıyordu. 41. Âd kavminde de ibretler vardır. Hani onların üzerine köklerini kesen rüzgârı göndermiştik. 42. Üzerine uğradığı hiçbir şeyi bırakmıyor, mutlaka onu kül ediyordu. 43. Semûd kavminde de ibretler vardır. Hani onlara, “Bir sûreye kadar faydalanın bakalım” denmişti. 44. Derken Rablerinin emrinden uzaklaşıp azmışlardı. Bu yüzden bakınıp dururken kendilerini yıldırım çarpıvermişti. 45. Artık, ne yerlerinden kalkmaya güçleri yetti, ne de başkasından yardım görebildiler. 46. Bunlardan önce de Nûh kavmini helâk etmiştik. Çünkü onlar fâsık bir toplum idiler. 47. Göğü kudretimizle biz kurduk ve şüphesiz bizim (her şeye) gücümüz yeter. 48. Yeri de biz (yayıp) döşedik. Biz ne güzel mâhidiz (yayıp döşeyen, yaşamaya elverişli hale getiren). 49. Düşünüp ibret alınız diye her şeyden (erkekli dişili) iki eş yarattık. 50. O hâlde Allah’a koşun. Şüphesiz ben, size O’nun katından gönderilmiş açık bir uyarıcıyım. 51. Allah ile beraber başka bir ilâh edinmeyin. Gerçekten ben, size, Allah tarafından gönderilmiş açık bir uyarıcıyım. 52. İşte böyle! Onlardan öncekilere hiçbir peygamber gelmemiştik ki, “O bir büyücüdür” yahut “bir delidir” demiş olmasınlar. 53. Onlar bunu birbirlerine tavsiye mi ettiler (ki hep aynı şeyleri söylüyorlar)? Hayır, onlar azgın bir topluluktur. 54. Onun için, onlardan yüz çevir! Artık kınanacak değilsin. 55. Sen yine de öğüt ver. Çünkü öğüt müminlere fayda verir. 56. Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım. 57. Ben, onlardan bir rızık istemiyorum. Bana yedirmelerini de istemiyorum. 58. Şüphesiz Allah rızık verendir, güçlüdür, çok kuvvetlidir. 59. Şüphesiz zulmedenler için (önceki müşrik) arkadaşlarının azap payı gibi payları vardır. Artık azabımı acele istemesinler. 60. Uyarıldıkları günlerinden dolayı vay o inkâr edenlerin hâline!¹¹²

2.3. Sûrenin İsmi

Bu sûrenin ismi ile ilgili olarak iki görüş vardır. İlki, واو *vav*’lı olarak وَالذَّارِيَّاتِ *ve’z-zâriyât* şeklinde diğeri ise واو *vav*’sız olarak الذَّارِيَّاتِ *ez-zâriyât* şeklindedir. Birinci görüşü İmâm-ı Buhârî *Sahîh*’inde, İbni ‘Atiyye, Kevâşî ve Kurtubî de tefsîrlerinde bu şekilde zikretmişlerdir. İkinci görüş ise cumhûru müfessirîne göre,

¹¹² Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin, *Kur’ân-ı Kerim Meâli*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, ss. 578-581.

doğu ve batı eski mushaflarında ve İmâmı Tirmîzî'nin *el-Câmi'* adlı eserinde bu şekilde zikrolunmuştur.¹¹³

2.4. Sûrenin Nüzul Sebebi ve Yeri

İbn Abbas ve İbn Zübeyr'den rivayet olunduğu üzere bu sûre Mekke'de nâzil olmuş¹¹⁴ ve bunun hilâfına bir rivayet de gelmemiştir.¹¹⁵ Nüzul sırasına göre Ahkâf sûresinden sonra Ğâşiye sûresinden önce yer almaktadır. Zâriyât sûresinin Mekke'de geç dönem nâzil olan sûrelerden olduğu söylenmektedir.¹¹⁶ Ömer Rıza Doğrul ise *Tanrı Buyruğu* adlı eserinde, Zâriyât sûresini ilk dönem inen sûreler arasında zikretmiştir.¹¹⁷ Mevdûdî, Mekke dönemini dört döneme ayırmış ve Zâriyât sûresini de bu dört dönemin ikinci dönemi olarak belirlediği vahyin beşinci yılında nazil olan sûrelerden olarak zikretmiştir. Mevdûdî bu tespitini yaparken sûrenin konularını ve ifade tarzını göz önünde bulundurmuş, içerdiği konulardan hareketle bu sûrenin, Hz. Peygamber'in (sav) İslâm'a daveti karşısında, yalanlama ve alaya alma gibi ithamların büyük boyutlara ulaştığı, zulüm ve işkence değirmeninin döndüğü bir döneme denk geldiği kanaatine ulaşmıştır. Bu nedenle de Kâf sûresinin indiği bir dönemde nüzulüne kâil olmuştur.¹¹⁸ Muhammed Âbid el-Câbiri, *Tefsîru'l-Vâdih* adlı eserinde Mekke dönemini altı aşamaya ayırmış, Zâriyat sûresini de en son aşama olan altıncı devrede zikretmiştir.¹¹⁹ Abdülmüte'âl es-Sa'îdî, *en-Nazmü'l-Fenniyyü fi'l-Kur'ân* adlı

¹¹³ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. XXVII, Tunus Matbaası, Tunus 1984, s. 335.

¹¹⁴ Muhammed er-Râzî Fahrudin b. Allame Ziyâuddin Ömer, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. XXVIII, Dâru'l-Fikr, Beyrut ty. s. 193; İsmâeddin İsmâil b. Muhammed el-Hanefî el-Konevî, *Hâşiyetü'l-Konevî 'alâ Tefsîri'l-Beydâvî*, C. XVIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, s. 199; Ebü'l-Berekât Abdullâh en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil*, Matba'atü Mustafa el-Bâz, yy. 2013, s. 1149; Muhammed b. Abdurrahmân el-İcî eş-Şirâzî eş-Şâfi'î, *Câmi'u'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, C. IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, s. 189; Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî en-Nisâbü'rî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, C. IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, s. 173; Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkindî, *Bahru'l-'Ulûm*, C. III, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, s. 275; Ebü Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, C. VII, Dâru't-Tîbe, Riyâd ty. s. 371; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *el-Câmi'u Beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min 'İlmi't-Tefsîr*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2007, s. 1403; İmadüddin Ebü'l-Fidâ İsmâ'îl b. Ömer İbn Kesîr ed-Dimaşgî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, C. VII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, s. 386; Celâleddin Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, C. XIII, Mektebü'l-Mühendisîn, Kâhire 2003, s. 663; Muhammed b. Yusuf, Ebü Hayyân el-Endülüsî, *Tefsîrü'l-Bahri'l-Muhîd*, C. VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, s. 132.

¹¹⁵ Ebü'l-Fadl Şihabi'd-dîn es-Seyyid Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'âni fi Tefsîri'l Kur'âni'l-'Azîm ve's-Seb'îl-Mesânî*, C. XXVII, Mınyeriyye Matbaası, Beyrut ty. s. 2.

¹¹⁶ Mustafa İslamoğlu, *Kur'ân Sûrelerinin Kimliği*, Akabe Vakfı Yayınları, İstanbul 2017, s. 359.

¹¹⁷ Ömer Rıza Doğrul, *Tanrı Buyruğu, Kur'ân-ı Kerîm'in Terceme ve Tefsîri*, İnkılap ve Aka Basımevi, İstanbul 1980, s. 21.

¹¹⁸ Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, C. V, Eko Ofset, İstanbul 1991, s. 493.

¹¹⁹ Muhammed el-Câbirî, *et-Tefsîru'l-Vâdih Hasbe Tertibi'n-Nüzul*, C. II, Dâru'l-Beydâ, Mağrib 2008, ss. 190-193.

tefsîrinde Mekke dönemini üç döneme ayırmış, Zâriyât sûresini de isrâ olayından hicrete kadar dönemi kapsayan bu üçüncü devrede zikretmiştir.¹²⁰

Buraya kadar zikrettiğimiz görüşler minvalinde ve çoğunluğun kabul ettiği görüşe göre Zâriyât sûresinin nâzil olduğu dönemin Mekke döneminin son devrelerine denk geldiği anlaşılmaktadır.

Malum olduğu üzere sûrelerin bütün âyetleri ile ilgili sebebi nüzuller bulunmamaktadır. Tezimizde incelediğimiz Zâriyât sûresi ile ilgili olarak tespit edebildiğimiz 17. ve 19. âyetlerin sebebi nüzulleri şöyledir:

- On yedinci âyet olan *كَانُوا قَلِيلًا مِّنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ* “Geceleri pek az uyurlardı” âyeti ile ilgili olarak Mücâhid, bu âyetin akşam ve yatsı namazlarını Hz. Peygamber (sav) ile birlikte onun mescidinde kıldıktan sonra kendi mahalleleri olan Kuba’ya giden ensar hakkında nâzil olduğunu söyler.¹²¹ Atâ’dan rivayet edildiğine göre de bu âyeti kerime nâzil olduğunda, müslümanlar bütün geceyi namaz ve ibadetle geçirmekle emrolunmuşlardır. Bu da bazılarında ağır gelmiştir. Mesela Ebû Zerr, bir asaya dayanmak zorunda kalıyordu. Bu şekilde iki ay kaldılar, iki ay sonra onlara ruhsat tanıyan “Ondan kolayınıza geleni okuyun”¹²² âyeti nâzil oldu.¹²³

- Ondokuzuncu âyet olan *وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ* “Mallarında (yardım) isteyen ve (iffetinden dolayı isteyemeyip) mahrum olanlar için bir hak vardır” âyetinin sebebi nüzülü olarak, İbn Cerîd’in Hasen b. Muhammed b. Hanefî’den rivayetine göre Hz. Peygamber (sav) bir seriyeye göndermiş ve onlar bir takım ganimetler elde etmişlerdi. Ganimetin paylaşılması sırasında hazır bulunmayan bir grup geldi de ganimetten pay istediler onlara ganimet verilir verilmemesi noktasında tartışma çıkınca bunun üzerine bu âyet nâzil oldu. İbn Abbas’a göre maldaki bu hak, zekâttan hariç olup akrabayı görüp gözetmek için veya misafire ikram için veya yolda kalmış bir kişiye yardım için veya bir yoksulun ihtiyacını gidermek için veya istemekten hayâ eden kimselerin ihtiyaçlarını gidermek için konulmuş bir haktır.¹²⁴

¹²⁰ Abdülmüte’âl es-Sa’îdî, *en-Nazmü’l-Fenniyyü fi’l-Kur’ân*, Matba’atü’n-Nemûzeciyye, yy. ty. s. 33.

¹²¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Cami’u li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, C. XIX, Müessestü’r-Risale, Lübnan 2006, s. 480.

¹²² Müzzemmil, 73/20.

¹²³ Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, C. XXVII, s. 8; Atiyye b. Atiyye el-Üchûrî, *İrşâdû’r-Rahmân li-Esbâbi’n-Nüzûl ve’n-Nâsihi ve’l-Mensûh ve’l-Müteşâbihi ve Tecvidi’l-Kur’ân*, C. II, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2009, s. 661.

¹²⁴ Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, C. XIV, Dâru’l-Fikr, Dimaşk 2009, s. 16.

2.5. Sûrenin Âyet ve Harf Adetleri

İttifakla bu sûrenin ayetleri 60'tır.¹²⁵ Kelime adedi 360, harf adedi ise 1236'dır.¹²⁶ 1286 harf veya 1287 harf olduğu yönünde farklı rivayetler de vardır.¹²⁷

2.6. Sûrenin Mushaf'taki Yeri

Câbir b. Zeyd'e göre nüzul sırasında altmış altıncı sûre olarak sayılmış, Ahkâf sûresinden sonra Ğâşiye sûresinden önce nâzil olmuştur.¹²⁸ Mushaf'taki tertibine göre ise elli birinci sıradadır. Kâf sûresinden sonra Tûr sûresinden önce nâzil olmuştur.¹²⁹

2.7. Sûrenin Fâsılları

Kur'ân âyetlerinin son kelimesine, içinde bulunduğu âyetle onu takip eden âyeti birbirinden ayırdığı için *fâsıla*, son harfine de *el-ahrufü'l-fâsıla* adı verilmiştir.¹³⁰ Zâriyât sûresinin fâsılları ise اق-ع-ك-ف-م-ن harfleridir.¹³¹

2.8. Sûrenin Fazileti

Bu sûre, *mufassal* sûrelerdendir. *Mufassal*¹³² sûrelerin faziletine dair rivayetlerin en kuvvetlisi, Vâsile İbnü'l-Eska' kanalı ile gelen, "Bana Tevrat yerine *seb'u't-tvâl*,¹³³ Zebur yerine *miûn*,¹³⁴ İncil yerine *mesânî*¹³⁵ verildi ve *mufassal* ile faziletli kıldım" rivâyetidir.¹³⁶ Beydâvî tefsîrinde bu sûrenin fazileti ile ilgili olarak bildiri-

¹²⁵ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. XXVII, s. 335.

¹²⁶ Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-Te'vîl fi Me'âni't-Tenzîl*, C. IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, s. 192.

¹²⁷ Ebü Hafs Ömer b. Ali b. Âdil ed-Dimaşgî el-Hanbelî, *el-Lübâb fi 'Ulûmi'l-Kitâb*, C. XVIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, s. 56; Ebü İshâk Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, C. V, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, s. 559.

¹²⁸ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs Tertîbi's-Süveri Hasbe'n-Nüzûl*, C. V, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kâhire 2000, s. 33; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. XXVI, s. 335.

¹²⁹ İbn Akîle, *Ziyâde*, C.II, ss. 6-35.

¹³⁰ Muhammed el-Hasnâvî, *el-Fâsılatü fi'l-Kur'ân*, Dâru Ummâr, Ummân 2000, s. 89; Suyûtî, *İtkân*, C. III, s. 290.

¹³¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili Tefsîri*, C. VII, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 537.

¹³² Mesânî grubu sûrelerden sonra âyet sayısı en az olan sûrelere *mufassal* denilmektedir. Bunlarda kendi arasında uzunluklarına göre *tvâl*, *evsât* ve *kısâr* olarak isimlendirilmektedirler. Suyûtî, *İtkân*, C. I, s. 180.

¹³³ Kur'ân'ın Fâtiha sûresi dışındaki ilk yedi sûresi *seb'u't-tvâl* olarak isimlendirilmektedir. Suyûtî, *İtkân*, C. I, s. 179.

¹³⁴ Âyet sayısı yüz veya ona yakın olan sûrelere *miûn* denilmektedir. Suyûtî, *İtkân*, C. I, s. 179.

¹³⁵ Âyet sayısı yüzden az olan sûrelere *mesânî* denilmektedir. Suyûtî, *İtkân*, C. I, s. 179.

¹³⁶ *Müsned*, C. 28, s. 188.

len rivayet “Kim Zâriyât sûresini okursa, Yüce Allah (cc) ona, dünyâda cereyân eden ve esen her bir rüzgârın adedi için on hasene (sevâb) verir.” şeklindedir.¹³⁷

2.9. Sûrenin Genel Konuları

- Bu sûreye Yüce Allah’ın (cc) kudret ve azametini ispat sadedinde, öldükten sonra dirilmenin müşahhas bir misali verilerek başlanmıştır. Bu misal, su zerrelerinin yeryüzünden atmosfere doğru hareketlendirilmeleri, taşınmaları, seyir güzergâhları ve nihayet yeryüzüne taksim safhalarına varıncaya kadar bütün bu inkılâbatı içeren yağmurun yağdırılma safhalarıdır.

- İkinci olarak; göklerin karmaşık yörüngelerine kalem edilmek sureti ile haktan yüz çevirmiş ve farklı inanç mesleklerine yönelmiş kişilerin ve grupların durumlarına işaret edilerek, bütün bu inanç farklılıklarının tevhid inancı istikâmetinde birleştirilmesinin lüzumu vurgulanmıştır.

- Üçüncü olarak; saadet ve şakavet üzere olan iki farklı grubun tavır ve akıbetleri beyan olunmuştur. Bunlardan biri, haktan yüz çevirerek, öldükten sonra dirilme, suâl, cezâ, cennet ve cehennem gibi peygamberlerin ahirete dair gerçekleşeceğini haber verdiği hususları inatla inkâr edenlerdir.¹³⁸ Diğer grup ise, rablerinin huzurunda kıyam edip, seherleri istiğfar ile meşgul olup isteyen ve mahrum olanlara da infakta bulunmak sureti ile Yüce Allah’a (cc) yönelen ehli takva ve ehli ihsan olan kullardır.

- Dördüncü olarak; geçmiş ümmetlerin peygamberleri ile olan diyalogları ve netice itibarı ile de kötü akıbetleri kısaca edilmiştir.

- Beşinci olarak; göklerde ve yerlerdeki eşsiz düzen ve nizama dikkatler çekilerek kudret, azamet ve vüs’at gibi ilâhî sıfatların âlemlerdeki yansımaları konu edilmiştir.

- Altıncı olarak; Hz. Peygamber, (sav) risâlet görevi esnasında karşılaştığı zorluklar sebebi ile teselli edilmiştir.

- Yedinci olarak; insanların ve cinlerin yaratılış amaçları beyan buyrulmuştur.

¹³⁷ Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî eş-Şâfi’î el-Beydâvî, *Envâru’t-Tenzil ve Esrâru’t-Te’vil*, C. V, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut ty. s. 151.

¹³⁸ Kur’ân’da cennet ve cehennem tasvirleri hakkında geniş bilgi için bk. Mehmet Okuyan, *Kur’ân’a Göre Yedi Aşamada Ahiret*, Düşün Yayınları, İstanbul 2018, ss. 210-257.

2.10. Sûrenin Ana Konusunun Tespiti

Sûre Merkezli Konulu Tefsîr Metodunda, araştırma konusu olarak tercih edilen sûrenin bütün konularının kendisi ile irtibat kurulacağı bir ana konu seçilmesi gerekmektedir. Bu sebeple araştırma konumuz olan Zâriyât Sûresi'nin ana konusunu عُبودِيَّةً *ubudiyyet/kulluk* olarak tespit ettik. Bu tespiti yaparken sûrenin içerik, münâsebet, maksat, hedef, indirildiği dönem ve bu dönemin sosyal ve kültürel şartları, müfessirlerin yorumları, seçtiğimiz kelimelerin luğavî, ıstılâhî, delâlî ve amelî yönleri bağlamında kullanım alanlarını araştırdık, değerlendirmelerde bulunduk ve bu değerlendirmeler neticesinde, kapsam ve içerik açısından bu sûrenin *ana konusunun* عُبودِيَّةً *ubudiyyet/kulluk* olarak tespit edilebileceği sonucuna ulaştık.

عُبودِيَّةً *ubudiyyet* ve عُبُودَةً *ubûdet* kavramları, a-b-d (ع-ب-د) kök harflerinden müteşekkil *masdar* olup *sülâsî mücerred*'in hem birinci hem de beşinci bab'ından *tasrîf* olunabilmektedirler. عِبَادَةٌ *ibâdet* kelimesi de aynı kök harflerden müteşekkil olup yalnızca birinci babdan çekimlenmektedir.¹³⁹ Mukâtil b. Süleymân, Dâmeğânî ve Hârûn b. Musâ, عَبْدٌ *abd* kelimesini “tevhîd, itaat ve köle” olmak üzere üç anlamda zikretmişlerdir.¹⁴⁰ *Istılâhî şer'ıyye*'de, “alınıp satılması câiz olan köle¹⁴¹, îcad ve tedbir¹⁴², ibâdet ve hizmet” olmak üzere üç farklı anlamda kullanılmaktadır. Bu kelimenin çoğulu عِبَادٌ *ibâd* ve عبيدٌ *abîd* şeklinde kullanılmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de tekil ve çoğul olarak birçok âyette zikredilmektedir.¹⁴³ Sîbeveyh, “bu kelimenin aslında sıfat olduğunu ancak kullanım yönüyle isim muamelesi gördüğünü” söylemiştir.¹⁴⁴ عَبْدِيَّةً *abdiyyet* kelimesi ise bu kelimeler meyânında “itaat” anlamında zikredilmiştir. Bu kelime عَبْدٌ *abd* kelimesinin, sonuna *nisbet* yâ ve tâ'sı eklenmek sureti ile oluşturulmuş *sinâ'î mastardır*.

Yaptığımız araştırmalar neticesinde *abd*, *abdiyyet*, *ubudet*, *ubudiyyet* ve *ibadet* kelimeleri ile ilgili olarak zikredilen ortak anlamın “itaat” anlamı olduğunu,¹⁴⁵ bu-

¹³⁹ Cübrân, *Râid*, s. 537.

¹⁴⁰ Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Horasânî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Azîm*, (thk.) Sâlih Dâmin, Bağdad 2006, s. 117; Hüseyin b. Muhammed Dâmeğânî, *Kâmûsu'l-Kur'ân, Islâhu'l-Vücûhi ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-İlm, Beyrut 1983, s. 315; Hârûn b. Mûsâ, *el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (thk.) Hâtim Sâlih Dâmin, Vezâretü's-Sekâfeti ve'l-A'lâm, Bağdad 1988, s. 316.

¹⁴¹ Bakara, 2/178.

¹⁴² Meryem, 19/93.

¹⁴³ Tekil kalıbı için bk. İsrâ, 17/1; Necm, 53/10. Çoğul kalıbı için bk. Bakara, 2/90-186-207.

¹⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, s. 2776; Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, C. VIII, s. 330; Firûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 296. Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, C. III, s. 83.

¹⁴⁵ Firûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 296.

nunla birlikte عُبودِيَّةً *ubûdiyyet* kavramında asıl olan mananın ise “tezellül ve hudû” anlamı olduğu sonucuna ulaştık.¹⁴⁶

Zebîdî bazı âlimlerden عُبُودَة *ubûdet* kelimesinin “Allah’dan (cc) gelene rıza göstermek” عِبَادَة *ibâdet* kelimesinin ise “Allah’ın (cc) razı olduğu şeyi yapmak” anlamına olduğunu nakletmiştir. Yine bu kelime ile ilgili olarak “dünyada ve âhirette tasarruf sahibi olanın yalnızca Yüce Allah (cc) olduğunun tasdik edilmesi” anlamını da zikretmiştir.¹⁴⁷

İbn Teymiyye, *Kevâşif* adlı eserinde عِبَادَة *ibâdet* kavramına, “Yüce Allah’ın (cc) sevdiği ve razı olduğu herşeydir” anlamını vermiş, devamında ise bu kelimenin delaleti kapsamında ibadet ve ahlak ile ilgili konuları zikretmiştir.¹⁴⁸

Kardâvî, *ibâdet* kavramını yemekten içmeye oturmadan kalkmaya varıncaya kadar bütün âdâba dair hususları da içeren genel bir anlamla değerlendirmiştir.¹⁴⁹

عِبَادَة *ibâdet* kavramının, “itâat” manası bağlamında, *teshîrî* ve *ihtiyârî* olmak üzere iki çeşidi olduğu da zikredilmiştir.¹⁵⁰ *Teshîrî ibadet* “zorunlu ibadet” anlamında olup canlı olsun cansız olsun bütün varlıkların isteyerek veya istemeyerek Allah’a (cc) kulluk ettikleri anlamını ifade etmektedir. Örneğin; insanların yemeden ve içmeden hayatlarını devam ettirmeleri mümkün olmadığı gibi hastalık, ölüm, bela ve benzeri hususlara müdahale etme güçleri de yoktur. İnsanlar için durum böyle iken güneş, ben bugün doğmak istemiyorum veya bugün batıdan doğmak istiyorum gibi bir tercih hakkına sahip değildir. Bu yönleri ile bütün mahlûkat Allah’a (cc) isteselerde istemeselerde itaat etmek zorundadırlar. İşte bu itaate *teshîrî ibadet* denilmektedir. *İhtiyârî ibadet* ise isteğe bağlı bir ibadet olup ilim, irade ve nefsi-nâtika özellikleri kendilerine verilmiş olan cinlere ve insanlara özel bir ibadet şeklidir.¹⁵¹

¹⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, s. 2776; Cevherî, *Sihâh*, s. 172; Zebîdî, *Tâcu'l-‘Arûs*, C. VIII, s. 330; Ebû'l-A'lâ el-Mevdûdî, *el-Mustalahâtü'l-Erba'ati fi'l-Kur'ân*, yy. Kuveyt 1971, ss. 95-115; Râğib el-İsfehânî, *Müfredâtü'l-‘Ulûm*, (thk.) Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 2009, s. 542; Ebû'l-Kâsım Abdü'l-Kerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, s. 232; Ebû'l-Hilâl el-Askerî, *Tashihu'l-Vücûh ve'n-Nezâir*, (thk.) Muhammed Osman, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kâhire 2007, s. 344.

¹⁴⁷ Zebîdî, *Tâcu'l-‘Arûs*, C. VIII, s. 330.

¹⁴⁸ Takıyyüddin Ahmed b. Abdü'l-Halîm b. Teymiyye, *el-Kevâşifü'l-Mudîyye ‘an Leâli Risâleti'l-Ubûdiyye*, Dâru'l-Kımmeh, İskenderiyye ty. s. 8.

¹⁴⁹ Yusuf el-Kardâvî, *el-‘İbâdetü fi'l-İslâm*, Matba'atu'l-Medenî, Kâhire 1995, s. 51.

¹⁵⁰ İsfehânî, *Müfredât*, s. 542; Süleyman Ateş, *Kur'ân Ansiklopedisi*, C. IX, İstanbul 1997, s. 54.

¹⁵¹ Recep Demir, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Kulluk Kavramı*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya 1995, ss. 8-9.

İbâdet kavramı, Kur’ân-ı Kerîm’de farklı formlarıyla “tevhîd,¹⁵² inkıyâd ve hudû’,¹⁵³ itâ‘at,¹⁵⁴ itâ‘atkâr kul,¹⁵⁵ ister erkek ister kadın olsun mutlak olarak köle¹⁵⁶ ve mutlak anlamda insan”¹⁵⁷ gibi anlamlarda kullanılmaktadır.¹⁵⁸

Zebîdî *عَبَدَ اللّٰهَ abedellâhe* “Allaha ibâdet etti” denildiğinde bu kelimenin *mastar*ının *عِبَادَةٌ ibâdet*, *عُبُودَةٌ ubûdet* ve *عُبُودِيَّةٌ ubûdiyyet* olacağını söylemiştir.¹⁵⁹

عُبُودِيَّةٌ ubûdiyyet/kulluk kavramının delaleti bağlamında zikredilen “tezellül ve hudû” kelimeleri, “gönül rızası ile itaat etmek” anlamını ifade etmekte olup Yüce Allah’ın (cc) cinlerden ve insanlardan istediği kulluk da bu manada bir kulluktur.¹⁶⁰ *İbâdet* kavramı ise *ubudiyet* kavramına nisbetle daha genel bir anlam ifade etmekle beraber “gönül rızası ile itaat” anlamına delaleti doğrudan değildir. Netice itibarıyla bu kelimeler arasından ilgili manaya delaleti doğrudan olan *ubudiyet* kelimesinin bu sûrenin ana teması olarak belirlenmesinin daha isabetli olacağı sonucuna ulaştık.

2.11. Sûredeki Münâsebetler

Sûre Merkezli Konulu Tefsîr Metodunda, münâsebetlerin zikredilmesi, konu bağlamını devamlı canlı tutmak için ziyade önem arz eden bir husustur. Bu sebeple, sûrenin ismi ile ana konusu, başı ile sonu, başı ile kendisinden önceki sûrenin sonu, kendi içeriğindeki konular ile kendisinden önceki sûrenin içeriğindeki konular ile olan münasebetlerini zikredeceğiz.

1. Sûrenin İsmi ile Ana Konusu Arasındaki Münâsebet

Bu sûrenin ismi olan “Zâriyât” kelimesi, “yağmurların yağdırılma safhalarından bir safha olan yağmur zerrecilerinin atmosfere doğru savrulması” anlamını ifade etmektedir. Bununla da verilmek istenen mesaj; “nasıl ki Yüce Allah (cc) yeryüzünün farklı bölgelerine dağılmış olan su zerrecilerini rüzgârlarla savurup taşımak suretiyle bulutlarda bir araya toplamaya kadirse aynı şekilde un ufak olmuş olan insan kemiklerini de bir araya toplamaya kadirdir” mesajıdır. Bu mesajda Yüce Allah’ın

¹⁵² Hûd, 11/2.

¹⁵³ Fâtiha, 1/5.

¹⁵⁴ Tevbe, 9/112.

¹⁵⁵ İsrâ, 17/1; Sâd, 38/30.

¹⁵⁶ Nûr, 24/32.

¹⁵⁷ Enfâl, 8/51.

¹⁵⁸ Muhammed Fuâd Abdülbâki, *el-Mu‘cemü’l-Müfehres li-Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Dârü’l-Hadîs, Kâhîre 1988, ss. 735-739; Tâhir Altun, “Kur’ân’da İbâdet Kavramı”, *Genç Mütefekkirler Dergisi*, İğdır 2020, ss. 34-68.

¹⁵⁹ Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, C. VIII, s. 330.

¹⁶⁰ İbnü’l-Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, s.1187

(cc) kudretine doğrudan delalet eden kevnî olaylar söz konusudur. Yüce Allah'ın (cc) kudretinin tasdik edilmesi de aynı zamanda O'nun varlığının ve birliğinin kabul edilmesi anlamına gelmektedir. Bu kabul ise *ubudiyyetin/kulluğun* inanç boyutu ile alakadar bir husustur. Netice itibarıyla bu sûrenin ismi ile ana konusu arasındaki münasebetin sebep-sonuç alakası olduğu anlaşılmaktadır.

2. Sûrenin Başı ile Sonu Arasındaki Münâsebet

Zâriyât sûresi, öldükten sonra diriliş ve cezâ gününün mutlaka meydana geleceğini haber vererek başlıyor. Ve yine bu va'd edilmiş olan hususlara aynı kelime kalıbıyla işaret ederek hitam buluyor. Zâriyât sûresinin beşinci âyeti olan *إِنَّمَا تُوعَدُونَ* "size va'd olunan diriliş ve ceza şüphesiz doğrudur" âyetindeki *تُوعَدُونَ* kelimesi ile yine aynı sûrenin altmışıncı ve son âyeti olan *قَوْلٍ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِم الَّذِي يُوْعَدُونَ* "va'd olunduıkları o gün [diriliş ve ceza] geldiğinde çekeceklerinden dolayı vay o kâfirlerin haline" âyetindeki *يُوْعَدُونَ* *yû'adûne* kelimesi arasında hem lafız hem de mana yönü ile münasebet gayet açık bir şekilde görülmektedir.¹⁶¹

3. Sûrenin Başı ile Kendisinden Önceki Sûrenin Sonu Arasındaki Münâsebet

Zâriyat sûresinden önce, tertîbî sıralamaya göre zikri geçen sûre, Kâf sûresidir. Zâriyat sûresinin beşinci âyeti olan *إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٍ* "size va'd olunan diriliş ve ceza şüphesiz doğrudur" âyetindeki *تُوعَدُونَ* *tû'adûne* kelimesi ile Kâf sûresinin son âyeti olan *فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ* "tehdidimden korkanlara Kur'ân ile öğüt ver" âyetindeki *وَعِيدِ* *ve'id* kelimesi arasında hem lafız hem de mana yönü ile münâsebet gayet açık bir şekilde görülmektedir.¹⁶² Bu iki sûre arasındaki alaka ise yine ilgili yerinde zikrettiğimiz üzere *icmâl-tafsîl* ve *tetimme* alakalarıdır.

4. Sûrenin Kendi İçeriğindeki Konular ile Kendisinden Önceki Sûrenin İçeriğindeki Konular Arasındaki Münâsebet

Bu iki sûre arasında birçok yönden benzerlik olup en bariz benzer özellikleri ise şunlardır:

- Öncelikle sûrelerin her ikisi de Mekke de nâzil olmuş olup temel inanç meselelerini ihtiva etmektedirler.

¹⁶¹ Mustafa Müslim, *Et-Tefsîru 'l-Mevdû 'î li-Süveri 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, C. IX, Câmi'atü's-Şârika, Birleşik Arap Emirliği 2010, ss. 440-441.

¹⁶² Râzî, *Mefâtihu 'l-Ğayb*, C. XXVIII, s. 193; Sa'id Havva, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, C. IX, Dâru's-Selâm, Kâhire 1983, s. 5505; Ebû Hayyân, *Bahru 'l-Muhît*, C. VIII, s. 132; Müslim, *Et-Tefsîru 'l-Mevdû 'î*, C. IX, ss. 440-441.

- İkinci olarak, sûrelerin her ikisi de öldükten sonra diriliş ve cezânın imkânını ispat sadedinde kase m cümleleri ile başlamaktadırlar.
- Üçüncü olarak, Kâf sûresinde, geçmiş ümmetler ve kavimlerin helaki ile ilgili haberler icmâlî olarak zikredilmişken, Zâriyât sûresinde tafsîlî bir surette zikredilmiştir. Bu yönüyle her iki sûre arasındaki münâsebetin sebep-sonuç alakası olduğu da anlaşılmaktadır.
- Dördüncü olarak, sûrelerin her ikisinde de müminlerin gayretini arttırmak ve imana istidadı olanların iman ile müşerref olmalarına sebep olacak olan nice menfaatleri ihtiva etmesi bakımından Kur'ân ile öğüt vermenin önemine vurgu yapılmıştır.
- Beşinci olarak, sûrelerin her ikisinde de göklerin yükseltilmesi, yeryüzünün döşenmesi, herşeyden bir düzen minvalinde çiftler çiftler yaratılmış olması, göklerdeki nizam ve intizam ve benzeri kevnî ve enfüsî delillere işaretlerle, Yüce Allah'ın (cc) âlemlerdeki eşsiz olan hükümranlılığına, kudret ve azametine delalet edecek olan hususlar zikredilmiştir.
- Altıncı olarak, her iki sûrede de takva sahibi olan kulların vasıflarından bahsedilmiştir.
- Yedinci olarak, her iki sûrede de gece namazının önemine vurgu yapılmıştır.¹⁶³

¹⁶³ Müslim, *Et-Tefsîru 'l-Mevdû'î*, C. IX, ss. 440-441.

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZÂRİYÂT SÛRESİNİN PASAJLARA VE BÖLÜMLERE AYRILARAK TEFSİRİ

3.1. Birinci Pasaj (1 ve 23. Âyetler)

3.1.1. Âyetlerin Metni

وَالذَّارِيَاتِ ذُرُوءًا (1) فَالْحَامِلَاتِ وُقُورًا (2) فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا (3) فَالْمُقَسَّمَاتِ أَمْرًا (4) إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٍ (5) وَإِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ (6) وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ (7) إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ (8) يُؤْفِكُ عَنْهُ مَنْ أَفَكَ (9) قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ (10) الَّذِينَ هُمْ فِي عَمْرَةٍ سَاهُونَ (11) يَسْأَلُونَ أَيَّانَ يَوْمِ الدِّينِ (12) يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ (13) ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ (14) إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ (15) آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُحْسِنِينَ (16) كَانُوا قَلِيلًا مِّنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ (17) وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَعْجِرُونَ (18) وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ (19) وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِّلْمُوقِنِينَ (20) وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ (21) وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ (22) فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِّثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطُقُونَ (23)

3.1.2. Âyetlerin Meâli

1-6. Tozutup savuranlara, ağırlık taşıyanlara, kolaylıkla akanlara, iş bölüştürenlere andolsun ki, size vaat olunan şey elbette doğrudur. Hesap, mükâfat ve ceza mutlaka gerçekleşecektir. 7-8. Yollara (yıldızların dolaştığı yörüngelere) sahip göğe andolsun ki, muhakkak siz, (peygamber hakkında) çelişkili sözler söylüyorsunuz. 9. Ondaki (Peygamber'den) çevrilen çevrilir. 10-11. Cehalet içinde gaflete dalmış olan (ve “Muhammed şairdir, delidir” diyen) yalancılar kahrolsun! 12. “Hesap, mükâfat ve ceza günü ne zaman?” diye sorarlar. 13-14. Ateş üzerinde azaba uğratılacakları gün (görevli melekler onlara şöyle der): “Azabınızı tadın! İşte acele isteyip durduğunuz şey budur.” 15-16. Şüphesiz Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, Rablerinin kendilerine verdiği şeyleri alarak cennetlerde ve pınar başlarında bulunurlar. Şüphesiz onlar bundan önce iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapan kimselerdi. 17. Geceleri pek az uyurlardı. 18. Seherlerde bağışlama dilerlerdi. 19. Mallarında (yardım) isteyen ve (iffetinden dolayı isteyemeyip) mahrum olanlar için bir hak vardır. 20-21. Kesin olarak inananlar için yeryüzünde ve kendi nefislerinizde birçok alametler vardır. Hâlâ görmüyor musunuz? 22. Gökte rızkınız ve size

vaat olunan şeyler vardır. 23. Göğün ve yerin Rabbine andolsun ki o (size vaat olunanlar), sizin konuşmanız gibi gerçektir.

3.1.3. Sûrenin Ana Konusu ile Bu Pasajın Âyetleri Arasındaki Münâsebet

Sûre Merkezli Konulu Tefsîr Metodunda, pasajların içeriğindeki konuların *ana konu* ile irtibatının tesis edilmesi, konu bağlamını devamlı canlı tutmak açısından önem arz eden hususlardandır. Bu öneme binaen, bu pasajda ve gelecek diğer pasajlarda bu münasebetlere atıfta bulunacağız.

Bu pasajın âyetleri, âhirete dair öldükten sonra diriliş ve ceza günü olaylarının şüphesiz vuku bulacağını haber verildiği ve bu haberlerin doğruluğunu aklen ispat edecek olan birtakım büyük olaylara kasem edilerek başlamıştır. Bu âyetleri, göklerin yörüngelerindeki eşsiz nizam, intizam, güzellik ve sağlamlık gibi hususlara yemin edilen âyetler takip etmiştir. Daha sonra ehli inkâr olan toplumların içerisinde buldukları yanlış ve birbirini tutmaz sözlerine işaret edilerek bütün bu sapkın inançların tevhid noktasında birleştirilmesinin gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Bununla birlikte, kevnî ve enfüsî delillere de işaret edilerek, Yüce Allah'ın (cc) kudret ve azametine delalet eden rububiyet sıfatına da atıfta bulunulmuştur. Ve yine bu âyetlerde takva ehli olan kulların halleri ve vasıfları icmalen beyan buyrulmuştur. Bu bağlamda, gece ibâdeti, istiğfar ve infak gibi amelî konular zikredilmiştir. Netice itibarıyla bu pasajın mezkûr âyetleri, iman-amel ve ahlak konularını içerdiği anlaşılmaktadır. Bu konular da ana konumuz olan, *ubudiyet/kulluk* kavramının kapsamı dâhilinde bulunan hususlardandır.

3.1.4. Aksâmu'l-Kur'ân

Zâriyât sûresinin ilk âyetleri yemin cümleleri ile başladığı için, öncelikle yemin konularını inceleyen Aksâmu'l-Kur'ân ilminin tanımı, amacı, faydası, rükünleri, kasem cümleleri, kullanım alanları hakkında bilgi vermek istiyoruz.

3.1.4.1. Aksâmu'l-Kur'ân'ın Tanımı

اقسام *aksâm* kelimesi, قسم *kasem* kelimesinin çoğuludur. اقسام القرآن *Aksâmu'l-Kur'ân* cümlesi iki kelimedenden oluşmaktadır. اقسام *aksâm* kelimesi, muzâf/tamlanan القرآن *el-Kur'ân* kelimesi ise muzâfun ileyh/tamlayandır.

Kasem kelimesi sözlükte, “taksim etmek, ihlanda bulunmak, görüş, miktar, adet, şüphe, insanın kalbine bir şeyin vaki olması ve o şeyin zan mertebesinde bulunması daha sonra da zan mertebesinden yakîn mertebesine çıkması” anlamlarına dır.¹⁶⁴ Terim olarak ise, “Yüce Allah (cc) adına ve onun dışındaki başka şeylere yemin etmek” olarak tanımlanmakta olup söylenen sözü güçlendiren bir cümle kurma üslubudur.¹⁶⁵

3.1.4.2. Aksâmu'l-Kur'ân'ın Gayesi

Araplar yalan yere yemin etmekten kaçınırlar, yalan yere yemin etmenin uğursuzluk getireceğine inanırlar ve Hz. Peygamber'in (sav) yalan yere yemin etmeyeceğini bilirlerdi. Yemin etmek, Arapların âdetindedir. Araplar söyledikleri sözün inandırılığını güçlendirmek istediklerinde “şehadet ederim ki...” veya “yemin ederim ki...” şeklinde *şehadet* ve *yemin* cümleleri kullanırlar. Arap toplumundan herhangi bir kişi Yüce Allah'ın (cc) adına yemin ediyorsa muhatapları yemin edilen şeyin ciddiyetini hemen anlardı. Kur'ân-ı Kerîm'in dili Arapça ve ilk muhatapları da Arap toplumu olduğundan, verilen haberlerin ciddiyetini muhataplarına bildirmek gayesi ile Kur'ân-ı Kerîm'de de kasem cümleleri kullanılmıştır.¹⁶⁶

3.1.4.3. Aksâmu'l-Kur'ân'ın Rükünleri

Genel olarak dört rükün zikredilmiştir; *Muksim* “Kasem eden kişidir”, *Edat-ı Kasem* “kasem cümlesinde kullanılan kasem harfidir”, *Muksemin bih* “kendisi ile kasem edilen şeydir”, *Muksemin aleyh* “kendisi üzerine yemin edilen şeylerdir.”

3.1.4.3.1. Kasem ve Kaseme Cevap Edâtları

Kasem edatı olarak kullanılan harfler, واو *vâv*, با *bâ* ve تا *tâ* harfleridir. Bu harfler, Arap gramerinde *hurûf-i cer* “önüne geldiği ismi esre okutan harfler” arasında yer alırlar.¹⁶⁷

- **Vâv Harfi:** Kasem olarak en çok kullanımı olan harf واو *vâv* harfidir. Bu harf kasem fiili olan أُكْسِمُ *uksimu* “kasem ederim” lafzının hazfedildiği yerlerde kullanılmakta olup soru cümlelerinde ise kullanılmamaktadır. Yani “Allaha yemin ederim ki şu hususu bana bildirir misin?” denmez. Bu kasem harfi *ism-i zâhir*'e ait olup *za-*

¹⁶⁴ Cübrân, *Râid*, s. 631.

¹⁶⁵ Süyûtî, *İtkân*, C. IV, s. 47.

¹⁶⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. XXVIII, s. 193.

¹⁶⁷ Molla Abdurrahmân b. Ahmet Nurettin el-Câmi, *Fevâidü'z-Ziyâiyye*, C. II, Dâr'u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2009, s. 384.

mirle de kullanılmamaktadır. İster bu *ism-i zâhir* Yüce Allah'ın (cc) adı olsun ister olmasın. فَوَرَبِّكَ لَنَسْتَأْتِيَهُمْ أَجْمَعِينَ “Rabbin hakkı için, onların hepsini sorguya çekeceğiz!” âyetinde görüldüğü üzere kasem harfi olan *vâv* harfi *ism-i zâhir* olan رَبِّ *rabb* kelimesi ile kullanılmıştır.¹⁶⁸

• **“Tâ” harfi:** Bu harfin kasem lafzı olarak kullanım özellikleri de *vâv* harfi gibidir. تَاللَّهِ لَنَسْتَأْتِيَنَّ عَمَّا كُنْتُمْ تَفْتَرُونَ “Allah hakkı için, uydurduğunuz bu iftiraların mutlaka hesabı sorulacaktır”¹⁶⁹ âyetinde görüldüğü üzere *tâ* harfi *ism-i zâhir* olan Allah (cc) *ism-i zâtiyesi* ile kullanılmıştır.

• **“Bâ” harfi:** Bu harfin diğer iki harfin kullanımından daha geniş bir kullanım alanı olup بِاللَّهِ لَأَفْعَلَنَّ örneğinde görüldüğü üzere fiili hafzedilmeden, بِاللَّهِ لَأَفْعَلَنَّ örneğinde görüldüğü üzere soru cümlesi ve *ism-i zâhir* olarak, بِكَ لَأَفْعَلَنَّ örneğinde görüldüğü üzere de *zamir* olarak kullanılabilir. Bunlarla beraber بِالرَّحْمَنِ لَأَفْعَلَنَّ örneğinde görüldüğü üzere *ism-i zâhire* dâhil olacağına yalnızca *ism-i zât* ile *tahsîs* edilmeyip *ism-i zâtın* dışındaki *esmâ-i ilahî* ile de kullanılabilir.¹⁷⁰

Muksemun aleyh olan cümleye şu üç harften biri dâhil olur:

• **İnne harfi:** وَإِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ “ve muhakkak ki ceza şüphesiz vuku bulacaktır” âyetinde görüldüğü üzere bu *muksemun aleyh* olan cümleye *inne* harfi dahil olmuştur.

• **Lam harfi:** لَئِن لَّبِئْنَا “De ki: “Hayır! Rabbin hakkı için, elbette diriltileceksiniz”¹⁷¹ âyetinde görüldüğü üzere *muksemun aleyh* olan cümleye *lâm* harfi dâhil olmuştur.

• **Nefiy için olan ma ve la harfleri:** وَاللَّهُ مَا ذَبَّدُ بِفَائِمٍ örneğinde görüldüğü üzere *muksemun aleyh* olan cümleye nefiy için olan *mâ* harfi dâhil olmuştur.

3.1.4.3.2. Muksemun Bih

Kendisi adına yemin edilen kelimelerdir. Kur’ân’da ve özellikle Mekkî sûrelerde *muksemun bih* olan cümleleri şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

• İslâm inancının temelini oluşturan konular: Allah’ın (cc) zâtı, melekler, Kur’ân, Hz. Peygamber ve kıyâmet gibi esaslar.

• Yakın ve uzak çevremizde bulunan kıymetli varlıklar: Güneş, ay, yer, gök, yağmur yüklü bulutlar, yıldızlar ve benzeri unsurlar.

¹⁶⁸ Hicr, 15/92.

¹⁶⁹ Nahl, 16/56.

¹⁷⁰ Molla Câmi, *Fevâidü’z-Ziyâiyye*, C. II, s. 384.

¹⁷¹ Teğabün, 64/7.

• Manası çok açık olmayan şeyler: *Kalem*, kalemin yazdıkları, *el-Beytü'l-Ma'mûr*, *es-Sakfu'l-Merfû'*, *el-Bahru'l-Mescûr*, *Tîn*, *Zeytûn*, on gece ve nefis gibi unsurlar.

• Herkesçe malum ve makbul olan şeyler: tek ve çift, erkek ve dişi, doğular ve batılar, gördüklerimiz ve göremediklerimiz gibi unsurlar.¹⁷²

Yüce Allah (cc) her farklı cinsten olan şeylerin en yüce ve şereflişine kasem buyurmuşlardır. Mesela nefislere kasem edecekse onların en yücresi olan insanın nefisine kasem buyurmuştur. Bir kelama kasem edecekse onun şereflişisi olan Kur'ân'a kasem buyurmuşlardır. Yüce olan unsurlara kasem edecekse de onun en yücresi olan güneşe, aya ve semaya kasem buyurmuşlardır. Zamana kasem edecekse de onun en kıymetli olan cüzüne kasem buyurmuşlardır.¹⁷³

3.1.4.3.3. Muksemun Aleyh

Muksemun Aleyh, yeminin amacı olan unsurdur. Kur'ân'da yemin edilen şeylerin cevapları genellikle Tevhîd, Kur'ân ve Hz. Peygamberin risâleti ve âhîret hayatı gibi hususlardır.¹⁷⁴

Son olarak hem *muksemun aleyh* hem de kasemin diğer rûkûnlerine bir örnek olması bakımından Zâriyât sûresinin ilk âyetini örnek olarak vermek istiyoruz.

“Tozdurup savuranlara andolsun!”¹⁷⁵ âyetindeki *vav* harfi, *kasem edatıdır*. *Muksim* ise Yüce Allah'tır (cc). *Muksemun bih* de *vav* harfinden sonra zikredilen *zâriyât ez-zâriyât* cümlesidir. *Muksemün aleyh* ise bu *yemîn* kelimelerinin kullanılmasına sebep olan kasem cümlesine cevap mahiyetinde zikredilen *İmâ* *تُوَعْدُونَ لَصَادِقٍ* “Size vaat olunan diriliş elbette gerçektir”¹⁷⁶ âyetidir.

3.1.4.4. Aksâmu'l-Kur'ân Hakkında Özet Bilgiler

Kur'ân-ı Kerîm'de nüzul sırasına göre ilk inen kasem âyeti Nûn sûresidir. Kasem ile başlayan 15 sûre vardır ve bunların hepsi kasem harfi olan *vâv* ile başlamaktadırlar. Bu sûreler ise Sâffât, Zâriyât, Tûr, Necm, Mürselât, Nâzi'ât, Burûc, Târık, Fecr, Şems, Leyl, Duhâ, Tîn, 'Âdiyât ve Asr sûreleridir. Kasem ayetlerinin peş peşe

¹⁷² M. Fâik Yılmaz, “Aksâmu'l-Kur'ân Bağlamında Allah Nelere Niçin ve Neden Yemin Eder? Sorularını Yeniden Düşünmek”, *İslâmi İlimler Dergisi*, 1/5, 2010, ss. 133-149.

¹⁷³ Muhammet b. Ebi Bekr b. Eyyüp b. Kayyim el-Cezviyye, *Et-Tibyân fî Eymâni'l-Kur'ân*, Dârü Âlemi'l-Fevâid, Mekke h. 1429, ss. 15-18.

¹⁷⁴ İbnü'l-Kayyim, *Et-Tibyân fî Eymâni'l-Kur'ân*, ss. 15-18.

¹⁷⁵ Zâriyât, 51/1.

¹⁷⁶ Zâriyât, 51/5.

en çok geldiği sûre ise Şems sûresi'dir. Kur'ân-ı Kerîm'e kâsem edilen beş yer vardır, bunların hepsi de sûre başlarında ve *huruf-u mukatta'a* ile başlamaktadır.¹⁷⁷ Bu sûreler ise Yâsîn 36/1-2, Sâd 38/1, Zuhruf 43/1-2, Duhân 44/1-2 ve Kâf 50/1 sûreleridir. Bunlardan başkaca لَعْمَرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ “Rasûlüm! Hayatın hakkı için onlar, sarhoşlukları içinde bocalıyorlardı”¹⁷⁸ âyetinde görüldüğü üzere Hz. Peygamber'in (sav) ömrüne de kâsem buyrulmuştur.¹⁷⁹

3.1.5. Allah'ın Kudret ve Azametine Delalet Eden Kuvvetler

وَالذَّارِيَاتِ ذُرُؤًا (1) فَالْحَامِلَاتِ وُقُورًا (2) فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا (3) فَالْمُقَسِّمَاتِ أَمْرًا (4)

Tozutup savuranlara, ağırlık taşıyanlara, kolaylıkla akanlara, iş bölüştürenlere andolsun.

3.1.5.1. Tozduруп Savuran Kuvvetler

وَالذَّارِيَاتِ ذُرُؤًا (1)

1. O tozduруп savuranlara and olsun.

“Tozduруп savuran kuvvetler” ile ilgili olarak müfessirlerimiz “toprakları savurup dağıtan rüzgârlar¹⁸⁰ veya süratle hareket eden yıldızlar veya melekler,¹⁸¹ rüzgârların saçıp savurduğu şeyler, evlat neşreden ve çok doğurgan kadınlar,¹⁸² diğer mahlûkatı yokluktan varlığa çıkartan sebepler”¹⁸³ şeklinde manalar zikretmişlerdir. Buraya kadar zikrettiğimiz bu görüşler içerisinde en genel ve kapsamlı yorum, Beydâvî'nin zikrettiği “mahlûkatı yokluktan varlığa çıkartan sebepler” manasıdır.¹⁸⁴ El-

¹⁷⁷ İbnü'l-Kayyim, *Et-Tibyân fî Eymâni'l-Kur'ân*, ss. 19-24.

¹⁷⁸ Hıcr, 15/72.

¹⁷⁹ Süyûtî, *İtkân*, C. IV, s. 49.

¹⁸⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, C. IV, Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, Beyrut 2002, s. 127; Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, C. VII, s. 371; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, C. VII, s. 387; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, C. VII, s. 109; Süyûtî, *Dürrü'l-Mensûr*, C. XIII, s. 666; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. XXVIII, s. 197; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, C. V, s. 146; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, C. XXVII, s. 3; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, C. VIII, s. 133.

¹⁸¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. XXVIII, s. 195.

¹⁸² Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, C. V, s. 146; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, C. XXVII, s. 3; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, C. V, s. 360; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, C. VII s. 539.

¹⁸³ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, C. V, s. 146.

¹⁸⁴ Beydâvî'nin bu âyetin kapsamını geniş tutmasının gerekçesi olarak analiz ettiğimiz bir teknik detay: الذَّارِيَاتِ *ez-zâriyât* kelimesi *mürekkep* bir lafızdır. † *Elif* ve † *lam* harfleri ile ذَّارِيَاتِ *zâriyât* kelimele-
rinin bir araya gelmesi ile oluşmuştur. † *Elif* ve † *lam* harflerinin bir araya gelerek kelimele-
rinin bir araya gelmesi ile oluşmuştur. Bu harflere Arabî ilimlerde *muaref bi'l-lâm/belirteç* denil-
mektedir. Bunlar bir takım manalar içerir. Bu manalardan birisi de *cinsi istiğrak* “dâhil olduğu ke-
limenin bütün fertlerini kapsayan şümüllü bir mana”dır. Bu mana ile birlikte birde ذَّارِيَاتِ *zâriyât*
kelimesinin çoğul formunda zikredilmesinin kattığı şümülü birlikte değerlendirdiğimizde bu âyet-
lerin delalet ettiği manaların ne kadar kapsamlı olduğu anlaşılmaktadır. Ebul-Kâsım Abdurrahman
İbn İshak ez-Zeccâc, *Kitâbü'l-Lâmât*, (thk.) Mâzin el-Mübârek, Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1985, s. 44.

malılı da bu genel anlam üzerinden hareketle, “sonradan keşfedilmiş ve edilecek barut, dinamit gibi şiddetli infilak ve tahrip edici bütün sebepleri” bu mefhuma dâhil etmiştir.¹⁸⁵

3.1.5.2. Ağırılık Taşıyan Kuvvetler

(2) فَأَلْحَامَاتٍ وَفُرَا (2)

2. Derken bir ağırılık taşıyanlara

Bu âyetin manası ile ilgili olarak müfessirlerimiz “Yağmurları taşıyan bulutlar, bulutları taşıyan rüzgârlar,¹⁸⁶ hamile kadınlar, bir takım işlerin meydana gelmesi için taşınmayı gerektiren genel sebepler¹⁸⁷ gibi anlamlar zikretmişlerdir.

Bu yorumlardan da anlaşıldığı üzere bir önceki âyet ile bu âyet arasında tam bir münâsebet olduğu anlaşılmaktadır. Zira bir önceki âyetler yokluktan varlığa çıkış için gerekli bir takım sebepleri ilgili yerlere dağıtmak anlamına delalet ederken, bu âyet ise varlık sahasına çıkartılmak için harekete geçirilmiş olan bu sebeplerin ilgili yerelerine taşınma işlevine delalet etmektedir.

3.1.5.3. Kolaylıkla Akıp Giden Kuvvetler

(3) فَأَلْجَارِيَاتٍ يُسْرًا (3)

2. Derken bir kolaylıkla akanlara

Bu âyetin manası ile ilgili olarak müfessirlerimiz: “Denizde kolay bir şekilde seyreden gemiler,¹⁸⁸ istikametinde esen rüzgârlar,¹⁸⁹ menziline akıp giden gezegen-

¹⁸⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. VII s. 539.

¹⁸⁶ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C. IV, s. 127; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, C. VII, s. 109; Süyûtî, *Dürrü'l-Mensûr*, C. XIII, s. 666; Abdurrahman b. el-Cevzî el-Kuraşî el-Bağdâdî, *Zâdü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2002, s. 1347; Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr el-Cekenî Eş-Şenkîti, *Advâü'l-Beyân fî İzâhi'l-Kur'âni bi'l-Kur'ân*, C. VII, yy. 1980, s. 659; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, C. V, s. 495; Tantavî Cevherî, *el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, C. XXIII, Matba'atu Mustafa el-Bâbî, Kahire 1931, s.116; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, C. III, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrut ty. s. 250.

¹⁸⁷ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, C. V, s. 146; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, C. XXVII, s. 3.

¹⁸⁸ Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, C. VII, s. 371; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, C. VII, s. 387; Seyyid Kutub, *fî Zilâli'l-Kur'ân*, C. VII, Dâru's-Şurûk, Kâhire 1968, s. 373; Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, C. XXVII, Matba'atu Mustafa el-Bâbî, Mısır 1946, s. 173; Tantavî, *Cevâhir*, C. XXIII, s.116.

¹⁸⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. XXVIII, s. 195; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, C. V, s. 146; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, C. XXVII, s. 3.

ler¹⁹⁰ anlamlarını zikretmişlerdir. Elmalılı ise gemilere emsal olarak trenleri ve arabaları zikretmiştir.¹⁹¹

Bu âyet ise yokluktan varlık sahasına çıkartılacak olan sebeplerin ilgili yerlerine sevk edilme faaliyetine delalet etmektedir. Aşağıda değerlendirme bölümünde de zikredeceğimiz üzere bu âyetler müstakil olarak zikredildikleri için harekete geçiren kuvvetler başka, taşıyan kuvvetler başka ve yürütüp sevk eden kuvvetlerin başka başka unsurlar olması akla daha uygun görünmektedir.

3.1.5.4. Bir Emir Taksim Eden Kuvvetler

فَالْمَقْسِمَاتِ أَمْرًا (4)

4. Derken bir emir taksim edenlere kasev olsun.

Bu âyetin ifade ettiği manayı izah sadedinde müfessirlerimiz, “Yağmurların yağdırılması, rızıkların taksim edilmesi ve benzeri hususların yerine getirilmesine memur melekler,¹⁹² taksim etmeyi gerektirecek bütün sebepler, bulutları belirli bölgelere taksim eden rüzgârlar,¹⁹³ yağmurların döküldüğü bulutlar,”¹⁹⁴ anlamlarını zikretmişlerdir.

Bu âyet de yokluktan varlık sahasına çıkartılacak olan sebeplerin ilgili yerlerine taksim edilme faaliyetine delalet etmektedir.

3.1.5.5. İlk Dört Âyetin Değerlendirilmesi

İlk dört âyetin tefsîri bağlamında Hz. Ali'den (ra) rivayet edilen hadis'e¹⁹⁵ göre bu ilgili kuvvetlerin hem zâtları hem de sıfatları farklı olarak yorumlanmıştır.¹⁹⁶ Bu

¹⁹⁰ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, C. V, s. 146; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, C. XXVII, s. 3; Ebüssuûd, b. Muhammed el-İmâdî el-Hanefî, *İrşâdü 'Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, C. V, Mektebetü'r-Riyâdî'l-Hadis, Riyad ty. s. 198.

¹⁹¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. VII, s. 539.

¹⁹² Süyûtî, *Dürrü'l-Mensûr*, C. XIII, s. 666; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. XXVIII, s. 195; Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, C. VII, s. 371; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, C. VII, s. 387; Zemahşerî, *Keşşâf*, C. V, s. 608; Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, C. IV, s. 1149.

¹⁹³ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, C. V, s. 146; Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-Beyân*, C. V, s. 560; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, C. V, s. 361; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. XXVIII, s. 195.

¹⁹⁴ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. XXVII, s. 339.

¹⁹⁵ Hz. Ali (ra) Kûfe'de minbere çıkıp şöyle dedi: “bana Kur'an'dan ve Rasûlullah'ın (sav) sünnetinden ne sorarsanız size ondan haber vereceğim.” Bunun üzerine İbnü'l-Kevâ adında bir zât ayağa kalkarak ona وَالذَّارِيَاتِ ذُرْوًا âyetinin anlamını sordu, o da “rüzgârdır” dedi. فَاَلْمَقْسِمَاتِ وَفُرَا âyetinin anlamını sordu “bulutlardır” dedi. فَاَلْمَقْسِمَاتِ وَفُرَا âyetinin anlamını sordu “gemilerdir” dedi. فَاَلْمَقْسِمَاتِ وَفُرَا âyetinin anlamını sordu “meleklerdir” dedi. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, C. VII, s. 386.

¹⁹⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. XXVIII, s. 195.

kuvvetlerin zâtları ve sıfatları farklı olarak yorumlanabildiği gibi bunların dört farklı yönleri ile bir zâtın vasıfları olarak da yorumlanması câiz görülmüştür.¹⁹⁷

Bu ilk dört âyetle ilgili müfessirlerin genel görüşlerini zikrettikten sonra şimdi de bu görüşler bağlamında Yüce Allah'ın (cc) kudretine delaletleri esas olmak üzere bazı yorumları birkaç başlık altında zikretmek istiyoruz.

3.1.5.5.1. Rüzgârlar Anlamı

Kur'ân'ı Kerîm'de *rüzgâr* kavramı birçok âyette farklı özellikleriyle zikrolunmuştur. Rüzgârın sıfatları bağlamında, kırıp dağıtan,¹⁹⁸ şiddetli,¹⁹⁹ akıp giden²⁰⁰ kökleri kesen ve kurutan,²⁰¹ müjde, rahmet ve sevinç vesilesi,²⁰² aşılایıcı,²⁰³ saçıp savuran,²⁰⁴ bulutları saçıp savurmak suretiyle kaldırıp sevkeden ve benzeri farklı işlevleri ve özellikleri zikrolunmuştur. Bunlarla birlikte rüzgârın Yüce Allah'ın (cc) emir ve tasarrufu altında olduğu, onu dilediği tarafa estirdiği²⁰⁵ ve onu dilediğinde durdurmaya kâdir olduğu²⁰⁶ da zikrolunmuştur.

Ebû Dâvud'un Sünen'inde Ebû Hureyre kanalıyla Hz. Peygamber'den (sav) rivâyet edilen bir hadis'de “Rüzgârın, Allah'ın (cc) rahmetinin bir eseri olduğu, bununla birlikte azabını da onunla gönderdiği”²⁰⁷ beyan buyrulmuştur. Tirmizî'nin, Übeyy b. Ka'b kanalıyla rivâyet ettiği bir başka hadîs-i şerifte “rüzgârın hoş görülme-yen bir vasfı hissedildiğinde, ona sövülmemesi aksine ondan gelecek olan şerden Allah'a sığınılmasının gerekliliği” beyan buyrulmuştur.²⁰⁸ Buhârî'nin İbn Abbas kanalıyla rivâyet ettiği bir başka hadisde ise “ben *sabâ*²⁰⁹ ile yardım olundum Âd kavmi ise *debbûr*²¹⁰ ile helak edildiler” buyrulmuştur.²¹¹

¹⁹⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. XXVIII, s. 195; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, C. XXVII, s. 2.

¹⁹⁸ İsrâ, 17/69.

¹⁹⁹ Enbiyâ 21/81.

²⁰⁰ Sâd, 38/36.

²⁰¹ Zâriyât, 51/41.

²⁰² A'râf, 7/57.

²⁰³ Hıcr, 15/22.

²⁰⁴ İbrâhîm, 14/18; Kehf, 18/45.

²⁰⁵ Bakara, 2/164.

²⁰⁶ Şûrâ, 42/30.

²⁰⁷ Ebû Dâvud, “Edeb”, 5097.

²⁰⁸ Tirmizî, “Fiten”, 2252.

²⁰⁹ Sabâ kelimesi lügatte, “güneşin doğduğu, doğu istikametinden esen rüzgârın adıdır.” İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, s. 2398; Cübrân, *Râid*, s. 489.

²¹⁰ Debbûr kelimesi lügatte, “Güneşin battığı, batı istikâmetinden esen ve kırıp geçiren şiddetli bir rüzgârdır, mukâbili sabâ'dır.” İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, s. 2398; Cübrân, *Râid*, s. 354.

²¹¹ Buhârî, “Meğâzî”, 4105.

Elmalılı, tefsîrinde İbn Ömer'den rivayetle rüzgârın dördü azap, dördü rahmet olmak üzere sekiz çeşit olduğunu, azap olanların; *kâsîf*, *'âsîf*, *sarsar* ve *'akîm*, rahmet olanların ise *nâşîrât*, *mübeşşîrât*, *mürselât* ve *zâriyât* olduklarını zikretmiştir. Hz. Kâ'b'dan da “Allah üç gün rüzgârı hapsedse yeryüzünün çoğu kokardı.” rivâyetini nakletmiştir.²¹²

Fahri Râzî ise bu âyetin tefsîri bağlamında, “Yüce Allah (cc) rüzgârlar ve bulutlar vasıtasıyla kullarına rızık gönderir, rüzgârlar vasıtasıyla havayı temizler ve bu unsurlar ile kullarına pek çok ihsan ve ikramlarda bulunur” şeklinde açıklama yaparak rüzgârların bazı faydalarını zikretmiştir.²¹³

Netice itibarıyla rüzgârların Yüce Allah'ın (cc) hem rahmetine hem de azabına delalet eden farklı vasıfları ve özellikleri olduğu anlaşılmaktadır. Rüzgârın bu özelliklerinin çoğu da günlük hayatımızda görüp şahid olduğumuz hususlardır. Rüzgârların bizim konumuzla birinci dereceden alakası olan yönü “saçıp savurma” özelliğidir. Nasıl ki farklı yerlere saçılıp savrulmuş ve asıl özelliklerini kaybetmiş olan su zerrecikleri ilgili yerlerinden buharlaşma sureti ve rüzgârın saçıp savurma özelliği ile toplanıp bir araya getiriliyorsa, ölmüş, çürümüş ve darmadağın olmuş olan insan bedenleri ve kemikleri de bu şekilde tekrar bir araya getirilecektir²¹⁴ mesajı verilmektedir.

3.1.5.5.2. Bulutlar Anlamı

Kur'ân-ı Kerim'de *bulut* kavramının özellikleri ile ilgili olarak, gölge olma özelliği²¹⁵ azabın geliş güzergâhı²¹⁶ göklerle yerler arasında emre âmade kılınmış olması,²¹⁷ yağmur suları ile dolmuş ağırlık vasfı,²¹⁸ güneşin zıyâsını engellemek suretiyle karartıcı özelliği,²¹⁹ hareket edici özelliği²²⁰ ve benzeri farklı özellikleri zikredilmiştir.

A'râf 7/57, Ra'd 13/12 ve Nûr 24/43 âyetlerinde yağmurların yağdırılış safhaları beyan olunmaktadır. Bu safhalar ise, أَكَلَّتْ *ekallet* “yüklenmek,” يَرْجِي *yürjî* “rıfk ve merhametle sevketmek,” سَقَّنَاهُ *suknâhu* “sevketmek,” يُرْسِلُ *yursilü* “göndermek,” يُؤَلِّفُ *yüellifü* “dürmek,” يَبْسُطُ *yebsutu* “döşemek, yaymak,” أَنْزَلْنَا *enzelnâ* “indirmek”

²¹² Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, C. IV, s. 222.

²¹³ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. XXVIII, s. 196.

²¹⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. XXVIII, s. 196.

²¹⁵ Bakara, 2/57.

²¹⁶ Bakara, 2/210.

²¹⁷ Bakara, 2/164.

²¹⁸ A'râf, 7/57; Ra'd, 13/12.

²¹⁹ Nûr, 24/40.

²²⁰ Neml, 27/88; Fâtır 35/9.

اُخْرِجْنَا *ahracnâ* “çıkartmak,” جَعَلَ الرُّكَّامَ *ca‘lu’r-rukâm* “üst üste yığmak, biraraya getirmek,” جَعَلَ الكِيسَفِ *ca‘lu’l-kisef* “parçalar haline getirmek veya bir parça haline getirmek”²²¹ fiilleri ile ifade buyrulmuştur. Yağmurların yağdırılma safhalarının beyanı bağlamında zikredilen bu fiillerin delalet ettiği manalardan da anlaşıldığı üzere bulutların yüklenilmesi, taşınması, yayılması, dürülüp toplanmaları, suyun indirilmesi ve o su sebebi ile bitkilere hayat verilmesi gibi bütün bu safhaların delalet ettiği bir mana vardır. O mana ise bu safhaları ve hareketlilikleri yöneten ve sevk eden mutlak tasarruf sahibi bir zâtın varlığı, birliği ve kudretinin idrak ve tasdik edilmesidir.

A‘râf 7/57’de yağmurların yağdırılma safhaları beyan olunduktan sonra yağdırılan o su sebebi ile hayat verilen bitkiler misâli insanların da mezarlarından çıkartılacakları beyan olunmaktadır.²²² Bizler, etrafımızda her an meydana gelen ve cereyan eden bu hakikatleri görüp müşâhede etmekteyiz. İlkbaharda hayat bulan ve sonbaharda sararıp solmak suretiyle ölümü temsil eden bitkisel ve biyolojik hareketlilikler, öldükten sonra dirilmenin hak olduğunu ispat eden kevnî delillerden olmakla beraber *vâcibu’l-vücûd/mevcudiyeti zorunlu olan* O yüce zâtın varlığını, birliğini ve kudretini de ispat eden deliller babındandır.

3.1.5.5.3. Görevli Melekler Anlamı

Bu ilk dört âyetin delaleti kapsamında zikredilen *melekûtî* kuvvetler yorumu ile ilgili olarak Kur’ân-ı Kerîm bağlamında bazı bilgiler vermek istiyoruz. Öncelikle şunu ifade edelim ki bu ilgili âyetlerin “görevli melekler” anlamı ile yorumlanmasında melekelerin zâtlarından ziyâde işlevleri ön plandadır.²²³

Sâffât sûresinin ilk üç âyeti olan الصَّافَّاتِ *es-sâffât* “saf saf dizilenler” الرَّاجِرَاتِ *ez-zâcirât* “sevku idâre edip menedenler” التَّالِيَاتِ *et-tâliyât* “zikir okuyanlar”²²⁴ âyetlerinde zikri geçen *kasem* cümlelerinin sevkinden maksadın, *muksemun aleyh* olan إِنَّ

²²¹ İbn Âmir bu âyeti sîn’in sükûnu ile كِسْفًا *kisfen* şeklinde okumuştur. Bu durumda mana “onları tek bir parça haline getirdi” şeklinde olur. Beydâvî, *Envâru’l-Tenzîl*, C. IV, s. 209.

²²² وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّىٰ إِذَا أَقْلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ مَّيْتٍ فَأَنْزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذَٰلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ “O’dur ki, rahmeti olan (yağmurun) önünden müjdeci olarak rüzgârlar gönderir. Nihayet bu rüzgârlar o ağır bulutları hafif bir şeymiş gibi kaldırıp yüklediklerinde, bakarsın Biz onları, ekinleri ölmüş bir beldeye sevk eder, derken oraya su indiririz de orada her türlüünden meyveler, ürünler çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkaracağız. Gerekir ki düşünür ve ibret alırsınız.”

²²³ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. IX s. 245.

²²⁴ Sâffât, 37/1-3.

إِلَهُكُمْ لَوَاحِدٌ “sizin ilâhınız bir tek ilahtır”²²⁵ âyetinde beyan buyrulduğu üzere Yüce Allah’ın (cc) vahdaniyyetini ispat gayesi olduğu anlaşılmaktadır.

Mürselât sûresinin ilk beş âyeti olan المُرْسَلَات *el-mürselât* “gönderilenler” الفَارِقَات *el-Âsîfât* “esip savuranlar” النَّاشِرَات *en-Nâşirât* “neşredip yayanlar” العَاصِفَات *el-Fârikât* “ayırarak ayıranlar” المَلْقِيَات *el-Mulkîyât* “öğüt bırakanlar”²²⁶ âyetlerinde zikri geçen *kasem* cümlelerinin sevkinden maksadın, *muksemun aleyh* olan اِنَّمَا تُوعَدُونَ “size va’d edilen mutlaka gerçekleşecektir”²²⁷ âyetinde beyan buyrulduğu üzere Yüce Allâh’ın (cc) meydana geleceğini haber verdiği kıyametin başlangıcından cennet ve cehenneme sevk safhalarına kadar olan âhirete dâir hususların doğruluğunu ispat gayesi olduğu anlaşılmaktadır.

Nâzi’ât sûresinin ilk beş âyeti olan النَّازِعَات *en-nâzi’ât* “şiddetle çekip çıkarılanlar” النَّاشِطَات *en-nâşidât* “kolaylıkla çekip alanlar” السَّابِحَات *es-sâbihât* “yüzüp yüzüp gidenler” السَّابِقَات *es-sâbikât* “geçmek için yarışanlar” الْمُدَبِّرَات *el-müdebbirât* “işleri düzenleyip yönetenler”²²⁸ âyetlerinde zikri geçen *kasem* âyetlerinin sevkinden maksadın bu âyetleri takip eden 10 ve 11. âyetlerde “biz mi tekrar eski durumumuza getirilecekmiz? Çürümüş kemik hâline geldikten sonra mı?”²²⁹ beyan buyrulduğu üzere Yüce Allâh’ın (cc) meydana geleceğini haber verdiği diriliş emrinin gerçekliğini ispat etmek olduğu anlaşılmaktadır.

Netice itibarıyla bu âyetlerin ve Zâriyât sûresinin ilk dört âyetinin, Yüce Allah’ın (cc) varlığının, kudretinin, vahdâniyyetinin, öldükten sonra diriliş hakikatinin ve âhret hayatına dâir haber verilen bütün safhaların şüphesiz vuku bulacağına ispat edilmesi maksadıyla sevk edildikleri anlaşılmaktadır.

3.1.6. Va’dedilen Hususlar ve Dîn Günü

اِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٍ (5) وَإِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ (6)

5. Size vaat olunan şüphe yok ki, elbette doğrudur. 6. Ve muhakkak ki ceza şüphesiz vuku bulacaktır.

Bu âyetler, yukarıda zikri geçen *kasem* âyetlerinin cevabıdır. Beşinci âyette zikri geçen اِنَّمَا تُوعَدُونَ “şüphesiz size va’d edilenler” cümlesinin tefsîri bağlamında

²²⁵ Sâffât, 37/4.

²²⁶ Mürselât, 77/1-5.

²²⁷ Mürselât, 77/7.

²²⁸ Nâzi’ât, 79/1-7.

²²⁹ Nâzi’ât, 79/10-11.

tercih çoğunluğu sırasına göre müfessirlerin yorumları, “öldükten sonra diriliş,”²³⁰ “sevâb ve azap,”²³¹ “cezâ ve hesap günü,”²³² “kıyamet saati”²³³ ve “âhirete dâir meydana geleceği haber verilen bütün hususlar”²³⁴ şeklindedir.

Müfessirler, *tü'adûne* âyetinin *وعد* *va'd* “sevap” ve *وعيد* *va'id* “azap” olmak üzere iki farklı anlama delalet ettiğini zikretmişlerdir. Bununla beraber çoğunluğun tercihi ise *وعيد* *va'id* “azap” anlamıdır. Bu tercihe gerekçe olarak, ilgili âyetin sevki ile verilmek istenen mesajın “korkutmak ve tehdit etmek” olduğu ifade edilmiştir. Bu gerekçeye delil olarak da Kâf sûresinin son âyeti olan *فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَيَخْلَفُ* “artık benim tehdidimden korkacaklara Kur’ân ile öğüt ver”²³⁵ âyeti ile *إِنَّمَا أَنْتُمْ لِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ* “muhakkak siz birbirini tutmaz sözler ediyorsunuz” âyetini delil olarak göstermişlerdir.²³⁶

Bu gerekçelere ek olarak müfessirlerin bu âyetin iki farklı manaya delaleti bağlamında değerlendirdikleri iki farklı teknik detayı da burada zikretmek istiyoruz.

• Birinci Teknik Detay: *إِنَّمَا تُوَعَّدُونَ* âyetindeki *مَا* *mâ* lafzının hem *mastariyet* hem de *ism-i mevsûl* olarak değerlendirilebileceğinin cevâzıdır.

• İkinci teknik Detay: *تُوَعَّدُونَ* kelimesinin “sevap” anlamına olan *وعد* *va'd* veya “azap” anlamına olan *وعيد* *va'id* mastarından müştak olabileceği hususunun değerlendirilmesidir.²³⁷

الذَّيْنِ الدَّيْنِ وَإِنَّ الدَّيْنَ لَوَاقِعٌ âyetindeki *الذَّيْنِ* *ed-dîn*²³⁸ kelimesini müfessirler, “cezâ, mükâfât ve hesap” anlamı ile yorumlamışlardır.²³⁹ Kur’ân-ı Kerîm’de de “cezâ” kelimesi, hem mükâfât²⁴⁰ hem de azap²⁴¹ anlamında kullanılmaktadır.

²³⁰ Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, C. VII, s. 109; Zemahşeri, *Keşşâf*, C. V, s. 616; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, C. V, s. 4; Hamdûn, *Nesemâtü'l-Kur'ân*, s. 556; Konevî, *Hâşiyetü'l-Konevî*, C. XVIII, s. 201; İcî, *Câmiu'l-Beyân*, C. IV, s. 190.

²³¹ Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, C. VII, s. 371; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. XXVIII, s. 197; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, C. VIII, s. 133; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, C. XXVII, s. 4; İbn Âdil, *Lübâb*, C. XVII, s. 60; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, C. II, s. 251.

²³² Hâzin, *Lübâbü't-Te'vil*, C. IV, s. 193; Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, C. VII, s. 371; Vâhidî, *Tefsîru'l-Vasît*, C. IV, s.174; Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-Beyân*, C. V, s. 560; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 1404; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'Uyûn*, C. V, s. 361.

²³³ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C. IV, s. 127; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, C. VII, s. 109; Semerkandî, *Bahru'l-'Ulûm*, C. III, s. 276; Celâleddin Süyûtî, *Dürrü'l-Mensûr* C. XIII, s. 663.

²³⁴ Celâleddîn Muhammed b. Ahmed el-Mahallî ve Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2001, s. 694; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, C. VII s. 540.

²³⁵ Sâd, 50/45.

²³⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. XXVIII, s. 195; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, C. VIII, s. 132; Ebû'l-Abbâs Şihâbiddîn Ahmed b. Yusuf b. İbrâhîm Semîn el-Halebî, *Dürrü'l-Mesûn*, C. X, Dâru'l-Kalem, ed- Dimaşk ty. ss. 40-41; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. XXVI, s. 346; Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, C. V, s. 496.

²³⁷ Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, C. VIII, s. 132; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. XXVI, s. 346; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, C. V, s. 4.

3.1.6.1. Öldükten Sonra Diriliş Haktır

Va'd edilen hususlar bağlamında müfessirlerin çoğunluğunun tercih ettiği görüş, “öldükten sonra diriliş” anlamı olduğu gibi bu sûrenin asıl hedeflerinden birisi de yine “öldükten sonra diriliş” hakikatinin ispat edilmesidir.

Bu sûrenin ilk dört âyeti ile verilmek istenen mesaj, yağmurların yağdırılma safhaları üzerinden öldükten sonra diriliş va'dinin aklen imkânına yöneliktir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu âyetlerden başkaca diriliş va'dinin gerçekliğini ispat eden daha birçok âyet bulunmaktadır. Bu nedenle bu konu hakkında Kur'ân âyetleri bağlamında bilgi vermek istiyoruz.

Öncelikle dirilişi inkâr edenlerin söylemlerini zikrederek başlayalım.

• “Siz öldüğünüz ve bir toprak, bir yığın kemik olduğunuz vakit muhakkak çıkarılacaksınız diye mi va'd ediyor. Bu size va'd edilen (öldükten sonra yeniden dirilmek, gerçek olmaktan) çok uzak. Hayat, şu dünya hayatımızdan ibarettir. (Kimimiz) ölürüz (kimimiz) yaşarız, bir daha diriltilecek de değiliz.”²⁴²

• “Ve kendi yaradılışını unuttu da bize bir misal getirmeye kalkıştı, dedi ki: çürümüş kemikleri kim diriltebilir.”²⁴³

• “Kâfirler öldükten sonra diriltilmeyeceklerini iddia ettiler.”²⁴⁴

Bu âyetlerde açıkça görüldüğü üzere parça parça ve unufak olmuş kemik parçalarının bir araya getirilerek yaratılmasının aklen imkânsız olduğu iddia edilmektedir.

²³⁸ Aslı, d-y-n (د-ي-ن) kök harflerinden türemiş üç harfli bir kelimedir. دال *dâlin kesresi* ile isimdir. “Ceza, hesap, itaat, masiyet, şan, hal, âdet, kahr-u galebe, İslâm, zelil etmek, kul kılmak, kaza ve hüküm, hizmet etmek ve ihsanda bulunmak, eşit sayı, devamlı yağın yağmur veya sağanak yağın yağmur, mülk, sultan, ahlak, tedbir, tevhit, Allah'a kulluğa vesile olan her bir şeyin adı, millet ve vera” anlamlarınadır. İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, s. 1470; Firûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 1198.

²³⁹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C. IV, s. 127; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, C. VII, s. 109; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, C. VII, s. 386; Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, C. VII, s. 376; Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, s. 1149; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. XXVIII, s. 195; Ebü Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, C. VIII, s. 132; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, C. V, s. 149; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'âni*, C. V, s. 7; Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, C. V, s. 496.

²⁴⁰ Mâide, 5/85.

²⁴¹ Bakara, 2/191.

²⁴² Mü'minûn, 23/35-37.

²⁴³ Yâsîn, 36/78-79.

²⁴⁴ Teğâbün, 64/7.

Yüce Allah (cc) ise bu iddialara cevaben şöyle buyurmaktadır.

• “Sonra muhakkak ki siz kıyamet günü diriltilirsiniz.”²⁴⁵

• “Onlar var güçleriyle yemin ederek: Allah ölen kimseyi diriltmez! dediler.

Hayır, diriltecek! Bu O’nun verdiği kesin bir sözdür, fakat insanların çoğu bunu bilmezler.”²⁴⁶

• “Ölüleri ise Allah diriltecek, sonra O’nun huzuruna çıkarılacaklardır.”²⁴⁷

• “Ey insanlar! Sizin hepinizi yaratmak veya hepinizi öldükten sonra diriltmek bir tek kişiyi diriltmek gibidir. Allah semî ve basîr’dir (her şeyi hakkıyla işitir ve görür)”²⁴⁸

• “Kabirlerin içi dışına çıkarıldığı zaman”²⁴⁹ “Kabirlerde bulunanlar diriltilip dışarı atıldığı ve kalplerde gizlenenler ortaya konduğu zaman, insan (halinin ne olacağını) düşünmez mi?”²⁵⁰

• “Dirilişi inkâr edenler diriltildikleri vakit inkâr ettikleri o hakikatin gerçek olduğunu yakinen idrak ettiklerinde diyecekler ki; “Eyvah bize! Bizi kim uyuduğumuz yerden kaldırdı? İşte bu Rahmân’ın va’d ettiği ve gönderilmiş olanlar (peygamberler) doğru söylemişler.”²⁵¹

• İnsan kendisinin kemiklerini bir araya getiremeyeceğimizi mi zannediyor? Evet, bizim onların parmak uçlarını bile aynen eski haline getirmeye gücümüz yeter.²⁵²

Kehf sûresinde 309 sene uyutulan ve sonra tekrar diriltilen Eshâb-ı Kehf kıssasının anlatıldığı âyetler. Bakara 2/259’da yüz yıl uyutulan daha sonra dirilitilen Hz. Uzeyr kıssasının anlatıldığı âyetler. Bakara, 2/260’da Hz. İbrâhim’in (as) isteği ile kuşların diriltilişinin haber verildiği âyet. Bakara, 2/72-73’de Hz. Mûsâ’nın (as) kavminden öldürülen bir zâtın diriltilişinin haber verildiği âyet. Mâide, 5/110’da Hz. İsa’nın (as) çamurdan kuş şekli yaptığı daha sonra ona üflediği ve Allah’ın (cc) izni ile canlandığının haber verildiği âyet. Bu âyetler öldükten sonra diriliş hakikatinin ispatı nokta-i nazarından birer canlı delil olmakla birlikte daha çok o dönemde yaşa-

²⁴⁵ Mü’minûn, 23/16.

²⁴⁶ Nahl, 16/38.

²⁴⁷ En’âm, 6/36.

²⁴⁸ Lokmân, 31/28.

²⁴⁹ İnfîtâr, 82/4.

²⁵⁰ ‘Âdiyât, 100 /9-11. Kabir kelimesinin Kur’ân’daki kullanımı hakkında geniş bilgi için bk. Mehmet Okuyan, *Kur’ân’a Göre Kabir Azabı*, Düşün Yayınları, İstanbul 2018, ss. 44-50.

²⁵¹ Yâsîn, 36/52.

²⁵² Kıyâmet 75/3-6.

yan ve bu mucizeleri görenler hakkında açık ve canlı birer delil olma özelliğine sahiptirler. Bu mucizeleri göremeyenler için öldükten sonra dirilişin aklen ispatı noktasında dikkatlerin çekildiği yağmurların yağdırılma safhaları ise öldükten sonra diriliş va'dinin hak olduğunu ispat noktasında kıyamet sabahına kadar devam edecek olan devamlı ve canlı birer delil olma özelliğine sahiptirler. Bununla birlikte her gece uyutulup tekrar uyandırılmak²⁵³ da çok açık bir şekilde dirilişin hakikatini ispat eden delillerdendir.

3.1.6.2. Dîn Günü Haktır

Ölülerin diriltilmesi safhasından sonra âhirete dair meydana geleceği haber verilen ve bu sûrede özellikle vurgulanan hususlardan birisi de “dîn günü”dür.

الدِّينِ *ed-dîn* kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de 92 yerde geçmektedir. Bu âyetlerde ise bu kelime, “zül, yönetme, yönetilme, itaat, hüküm, tapınma, İslam, şeriat, hudud, âdet, cezâ, hesap ve millet” anlamlarında kullanılmaktadır.²⁵⁴ *Dîn* kelimesinin bu âyetteki kullanıldığı anlam, “cezâ, hüküm ve hesap” anlamıdır. *Dîn* kavramının anlamlarından olan “cezâ” kelimesi ise Kur'ân-ı Kerîm'de hem “mükâfat”²⁵⁵ hem de “ukûbet”²⁵⁶ anlamında kullanılmaktadır.

الدِّينِ *ed-dîn* kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'in farklı âyetlerinde,²⁵⁷ يوم الـدين *yevmü'd-dîn* şeklinde يوم *yevm* tamlaması ile birlikte kullanılmaktadır. يوم *yevm* kelimesi ise “güneşin doğum ve batımı arasındaki zaman, gece ve gündüz, yirmi dört saatlik süreç”²⁵⁸ anlamlarınadır. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın (cc) ölçüsüne göre bir günün bin yıla denk olduğu,²⁵⁹ amellerin bin yıllık süren bir günde Allah'a (cc) arz edildiği,²⁶⁰ Meleklerin ve Rûh'un, Allah'ın (cc) arşına, miktarı elli bin sene olan bir günde yükseldikleri²⁶¹ beyan buyrulan bu âyetlerde يوم *yevm* kelimesinin kullanım kapsamının çok daha geniş olduğu görülmektedir. Bu cihetle *yevm* kavramının gün, hafta, ay, yıl, asır, çağ ve dehr gibi zaman dilimlerini de kapsayacak çok geniş bir kullanım alanı bulunduğu anlaşılmaktadır.

²⁵³ En'âm, 6/60; Zümer, 39/42.

²⁵⁴ Abdülbâkî, *Mu'cem*, s. 268-269.

²⁵⁵ Mâide, 5/85. وَذَلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ “işte muhsin kulların mükâfatı budur.”

²⁵⁶ Bakara, 2/191. كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ “işte kâfirlerin cezası böyledir.”

²⁵⁷ Bu âyetler için bk. Fâtiha 1/4; Hıcr, 15/35; Şu'arâ, 26/82; Sâffât, 37/20, Sâd, 38/78, Zâriyât, 51/12; Vâkı'a, 56/56; Me'âric, 70/26; Müddessir, 74/46; İnfîtâr, 82/15-17-18; Mutaffifîn, 83/11.

²⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, s. 4975.

²⁵⁹ Hacc, 22/47.

²⁶⁰ Secde, 32/5.

²⁶¹ Me'âric, 70/4.

İnfitâr, 82/19’da *cezâ gününden*, “hiçbir kimsenin bir başkası adına fayda sağlayamayacağı, O gün herkesin işinin Allah’a (cc) kaldığı bir gün olarak bahsedilmektedir. Bu beyana esas olmak üzere *ceza gününün* çok çetin bir gün olacağı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda bir *cezâ günü* varsa elbetteki bu *cezâ gününün* bir hâkim ve mâliki de olmak lazım gelir ki O da Fâtiha, 1/4’de zikredilen²⁶² ve dîn günü’nün tek hâkimi olarak ifade buyrulan Yüce Allah’dır (cc).

Yukarıda da atıfta bulunduğumuz üzere *yevmü’-d-dîn* kavramının ifade ettiği “ceza, mükâfât ve ‘ukûbet” anlamları bağlamında *yevmü’-l-hisâb*, *yevmü’-l-fasl*, *el-mîzân* ve *el-kitâb* kavramları hakkında da kısaca bilgi vermek istiyoruz.

يوم الفصل *Yevmü’-l-fasl*,²⁶³ “Ehli imân ile ehli küfrün, ehli taat ile ehli isyanın, ehli ihlas ile ehli riyanın birbirinden ayırt edileceği bir gündür.”²⁶⁴

يوم الحساب *Yevmü’-l-hisâb*²⁶⁵ ve *yevme yekûmü’-l-hisâb*²⁶⁶ kavramları bağlamında Ra’d, 13/40’da hesabın Allah’ın (cc) sorumluluğunda olduğu, Bakara 2/202’de Allah’ın (cc) herkesin hesabını hızlıca göreceği, Enbiyâ 21/47’de dünyada işlenen bütün zulümlerin, cürümlerin, cinâyetlerin ve haksızlıkların tet tek ve en ince detayına kadar hesabının sorulacağı, Tekâsür 102/8’de yalnız cürm ve cinayetlerden değil verilen nimetlerden dahi suâl olunacağı beyan buyrulmuştur.

Amellerin *mîzânı* sadedinde ise A’râf 7/8-9’da amellerin tartılmasının hak olduğu ve Enbiyâ 21/47’de adalet terazilerinin kurulacağı, kimseye haksızlık edilmeyeceği, yapılan işin mahiyet ve miktarı her ne ise buğday tanesi kadar dahi olsa getirilip kişinin önüne konulacağı beyan buyrulmuştur.

Amel defterleri’nin sahiplerine verilmesi safhası ile ilgili olarak da Kehf 18/49’da amel defterlerinin herkesin önüne konulacağı, büyük küçük ne varsa yazıp ortaya döneceği, İnşikak 84/7-10’da güzel amel sahiplerine kitaplarının sağ taraflarından verileceği, kötü amel sahiplerine ise sırtlarından verileceği, Mutaffifîn 83/7-18’de fâcirlerin kitaplarının siccîn’de, ebrârın kitaplarının ise illiyîn’de olacağı beyan buyrulmuştur.

²⁶² Fâtiha, 1/4.

²⁶³ *Yevmü’-l-fasl* kavramının Kur’ân-ı Kerîm’de zikredildiği yerler için bk. Sâffât, 37/21; Duhân 44/40; Mürselât, 77/13-14-38; Nebe, 78/17.

²⁶⁴ Râzî, *Mefâtihu’-l-Ğayb*, C. XXVI, s. 131.

²⁶⁵ “*Yevmü’-l-Hisâb*” kavramının Kur’ân-ı Kerîm’de zikredildiği yerler için bk. Sâd 38/16-26-53; Mü’min, 40/27.

²⁶⁶ “*Yevme yekûmü’-l-hisâb*” kavramının Kur’ân-ı Kerîm’de zikredildiği yer için bk. İbrâhîm, 14/41.

Yine bu bağlamda amel defterlerini tutan ve muhafaza eden hâfız ve şâhid görevli meleklerden bahisle, Kâf 50/17-18’de herkesin sağında ve solunda devamlı oturan ve ağızdan çıkan her lafzı kayda geçen sicil tutan görevli meleklerden bahsedilmektedir. İnfîtâr 82/9-12’de ise “Hayır, yanlış yapıyorsunuz! Siz tutup dini, dirilip hesap vermeyi yalan sayıyorsunuz, hâlbuki yanınızdan ayrılmayan muhafızlar var, onlar kirâmen kâtibîndir (şerefli kâtipler), her ne yaparsanız biliyorlar” buyrulmaktadır. Mukâtil b. Süleyman bu hâfızların kişilerin yaptığı hayır ve şer bütün amellerini yazıp muhafaza eden hâfız melekler olduklarını söylemiştir.²⁶⁷

Son olarak dirilişin ve cezâ gününün gerçekleşecek olmasını inkâr edenlerin inkârlarının derece-i şiddetini göstermek sadedinde *filolojik* ve *semantik* bir analiz de sunmak istiyoruz.

Bu âyetteki *Muksemun aleyh* cümleleri olan *صَادِقٌ إِنَّمَا تُوَعَّدُونَ لَصَادِقٍ* âyetindeki *صَادِقٌ* *sâdik* ve *وَإِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ* âyetindeki *وَاقِعٌ* *vâkı* kelimeleri *ismi fâ’il* formatındadır. *İsmi fâ’il*lerin *iştikâk* mahalli ise *fi’li mâzî*’dir. *Fi’li mâzî* kiplerinde ise *tahakkuku vukû* anlamı vardır. *İsmi fâ’il* ve *mef’ûl* kalıpları, fiil kalıplarına nisbetle kullanım yönü ile daha mübâlağalıdır. Zira bunlarda fiillerde olmayan *temekkün* ve *sebât* anlamları vardır.²⁶⁸ Bu teknik detaylara ilaveten bu cümlelerin isim cümlesi olması sebebi ile de bir *te’kîd* anlamı söz konusu olmakla beraber *müekkidât* dediğimiz *lafzî te’kîd* kelimeleriyle de güçlendirilmişlerdir. Bu kelimeler, “tahkîk” anlamı ifade eden *inne* harfi ve “te’kîd” anlamı içeren *lâm* harfleridir. Biz muhatabımıza bir haber verdiğimizde muhatabımızın, haberin doğruluğu noktasında şüpheleri varsa veya haberin doğruluğunu inkâr ediyorsa, o vakit cümlenin manasını güçlendirmek için *te’kîd* cümlelerini kullanırız. İnkâr, ne derece güçlü ise cümledeki *te’kîd* lafızları da o nispette çoğaltılır. *İlmi Me’ânî*’de bu üslub, *inkâr-ı talebî* olarak isimlendirilmektedir.²⁶⁹ Bu teknik analizler doğrultusunda da görüldüğü üzere cümleler iki kat lafzî ve iki kat da manevî olmak üzere dört kez güçlendirilmişlerdir. Yemîn üslubunun da bu cümlelere kattığı gücü değerlendirmeye aldığımızda, diriliş ve ceza va’dinin gerçekleşmesi noktasındaki inkârın ne derece şiddetli olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

²⁶⁷ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C. IV, 613.

²⁶⁸ Cürcânî, *Hâşiye ‘ala’l-Mutavvel*, s. 167.

²⁶⁹ Cürcânî, *Hâşiye ‘ala’l-Mutavvel*, s. 123.

3.1.7. Göklerdeki Muhteşem Nizam

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ (7) إِنَّا كُمْ أَنفِي قَوْلٍ مُّخْتَلَفٍ (8) يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ (9)

7. O düzgün hareli semaya kalem ederim 8. Şüphesiz yok ki, siz muhtelif bir söz içinde bulunmaktasınız 9. Ondan çevrilen çevrilir.

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ âyetindeki ذَاتِ الْحُبُكِ *zâti 'l-hubuk* kelimesi *es-semâ* kelimesinin *sıfâtı* olup onun bir özelliğini açıklamaktadır. *السَّمَاءِ* kelimesi, *cins isimdir* ve kendisiyle “bütün gökler” anlamı kastedilmiştir.²⁷⁰ *واو* *vâv* harfi ise *kalem* için olup “yemin ederim” anlamındadır. ”Bu kelimenin aslı, h-b-k (ح-ب-ك) kök harflerinden müteşekkil *sülâsî* bir isim olup “işlediği elbisede sanat eserini güzel eylemek, hem sağlam hem de estetik yönünü en güzel şekilde yapmak” manasındadır. *حَبِيكُ* *habîk* ve *مَحْبُوكٌ* *mahbûk* kelimeleri ise “maharet ve sanatla dokunmuş güzel ve kaliteli kumaş anlamındadır.”²⁷¹

Beğavî, ذَاتِ الْحُبُكِ *el-hubuk* sıfatının yorumu bağlamında, Mukâtil, Kelbî ve Dahhak’dan ذَاتِ الطَّرَائِقِ *zâtü 'tarâik* “yollar sâhibi” manasını nakletmiştir.²⁷² Beydâvi, bu yolların, “gezegenlerin veya yıldızların takip ettiği rotalar” olduğunu söylemiştir.²⁷³ Mukâtil b. Süleymân, bu yolları “rüzgârın kumlar üzerinde oluşturduğu izlere”²⁷⁴ İbn Kesîr ise “rüzgârların su, kum ve ekin üzerinde meydana getirdiği yollara” benzetmiştir.²⁷⁵ Âlûsî, Mukâtil b. Süleyman ve Suyûtî’nin naklettikleri bu görüşlerden kastedilen mananın, “Yüce Allah’ın (cc) kudret ve azametinde delalet eden, akıl ve basiretle idrak olunabilen gezegenlerin takip ettikleri yollar ve rotalar olduğunu söylemiştir.”²⁷⁶

İbn Kesîr, İbn Abbas’dan ذَاتِ الْجَمَالِ وَ الْبِهَاءِ وَالْحَسَنِ وَالْإِسْتَوَاءِ *zâtü 'l-cemâli ve 'l-behâ ve 'l-husni ve 'l-istivâ* “tatlı, şirin, güzel ve düzgün”, Ebû Sâlih’dan ذَاتِ الشَّدِيدِ *zâtü 'ş-şedîd* “yapımı güçlü ve muhkem”, Husayf’dan ذَاتِ الصَّفَاقَةِ *zâtü 's-safâka* “sağlam ve güzellik” anlamlarını nakletmiştir. Hasan-ı Basrî’den de *hubiket bi 'n-nücum* “yıldızlarla sağlam bir şekilde dokunmuş” gökler anlamını nakletmiş-

²⁷⁰ Âlûsî, *Rûhu 'l-Me'ânî*, C. XXVII, s. 4.

²⁷¹ İbn Manzûr, *Lisânü 'l-'Arab*, s. 758; Firûzâbâdî, *Kâmûsu 'l-Muhît*, s. 423.

²⁷² Beğavî, *Me'âlimü 't-Tenzîl*, C. VII, s. 371.

²⁷³ Beydâvi, *Envâru 't-Tenzîl*, C. V, s. 146.

²⁷⁴ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C: IV, s. 126.

²⁷⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, C. VII, s. 387.

²⁷⁶ Râzî, *Tefsîru 'l-Kebîr*, C. XXVIII, s. 197; Beydâvi, *Envâru 't-Tenzîl*, C. V, s. 146; Âlûsî, *Rûhu 'l-Me'ânî*, C. XXVII, s. 3.

tir.²⁷⁷ Taberî ve Suyûtî, ذات الخلق الحسن *zâtü 'l-halki 'l-hasen* “yaratılışı güzel” şeklinde yorumlamışlardır. Suyûtî, göklerin yaratılışındaki bu güzelliği, güzel ve sanatlı bir şekilde dokunan kumaşa benzetmiştir.²⁷⁸

İbn Âşûr, “bulutların takip ettiği yollar ve seyir güzergâhları” anlamını nakletmiştir.²⁷⁹ İbn Kesîr ise Katâdeden “yedinci kat semâ” anlamını nakletmiştir. Bunu naklettikten sonra “Allah daha iyi bilir amma zannımca Katâde, bu yedinci kat semâ yorumu ile sabit yıldızları murad etti” demiştir. Astronomi âlimlerinden de “yedinci kat semanın üzerindeki sekizinci felek” olabileceğini nakletmiştir. İbn Abbas bu âyet kapsamında zikredilen vasıfların ortak noktasının göklerdeki yükseklik, şeffaflık, sağlamlık, genişlik, göz alıcı ve şirinlik vasıfları olduğunu, İbn Kesîr ise “güzellik ve şirinlik vasfı” olduğunu, ifade etmişlerdir.²⁸⁰

إِنَّ فِي قَوْلِ مُخْتَلِفٍ *inne* harfi *tahkîk* için olup “muhakkak” anlamındadır. *lefi kavlin* cümlesindeki *قَوْلٍ* kelimesi “söz anlamındadır” bu kelimedeki tenvîn *tahkîr* içindir. *قَوْلٍ kavlin* kelimesi *cins isim* olup *kaviller* “sözler” anlamındadır.²⁸¹ *لَفِي* kelimesi *zarfiyet* için olduğundan burada verilmek istenen manaya daha mübalağalı bir anlam katmış olmaktadır.²⁸² Bu teknik analizler neticesinde bu âyete şu şekilde mana vermemiz mümkündür. “şüphesiz sizler, inanca dair ğaybî konular hakkında delil ve bilimsel değeri olmayan birbirini tutmaz boş sözler içerisindesiniz”

إِنَّكُمْ لَفِي وَّلٍ *inneküm aleyh* olan *مُخْتَلِفٍ* cümlesinin *مُخْتَلِفٍ* cümlesi ile arasındaki alaka, *teşbih* alakasıdır.²⁸³ Elmalılı “göklerin, yıldızları ve türlü türlü yörünge ve hareket yerleri ile pek sıkı ve gayet sanatlı bir surette dokunmuş güzel nakışları içeren düzgün ve sağlam bir kumaşa teşbih edildiğini” söylemekle bu alaka yönüne işaret etmiştir.²⁸⁴

İbn Âşûr *قَوْلِ مُخْتَلِفٍ* *لَفِي* *إِنَّكُمْ* âyetinden kastedilen mananın, ihtilafın lüzumu karinesinden kinâye olan “itikadda tereddüt” anlamı olduğunu söylemiştir. Bu noktadan hareketle bu âyetten kastedilen ihtilafın kapsamı bağlamında ulemâ

²⁷⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, C. VII, s. 387.

²⁷⁸ Taberî, *Câmi 'u 'l-Beyân*, C. VII, s. 109; Suyûtî, *Dürrü 'l-Mensûr*, C. XIII, s. 666.

²⁷⁹ İbn Âşûr, *Tefsîru 't-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, C. XXVI, s. 340.

²⁸⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, C. VII, s. 387.

²⁸¹ Konevî, *Hâşiyetü 'l-Konevî*, C. XVIII, s. 204.

²⁸² İbn Âşûr, *Tefsîru 't-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, C. XXVI, s. 342.

²⁸³ İbn Âşûr, *Tefsîru 't-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, C. XXVI, s. 341; Mevdûdî, *Tefhîmu 'l-Kur'ân*, C. V, s. 498.

²⁸⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, C. VI, s. 540.

arasında ihtilaf vuku bulmuştur. İbn Âşûr, biri diğerini tutmayan, bazısı bazısının hükmünü iptal eden çelişkili sözler şeklinde yorumlamıştır. Daha sonra bu ifadesini izah sadedinde, onların bu asılsız sözlerinin, “Kur’ân hakkında sihir, şiir, evvelkilerin masalları ve şeytanların vahyi; Hz. Peygamber (sav) hakkında, şair, sihirbaz, mecnun ve kâhin; Yüce Allah hakkında, onun herşeyi yaratan olduğunu kabul edip daha sonra ona ortaklar isnad edilmesi” gibi hususlar olduğunu söylemiştir.²⁸⁵

İbn Âdil, bu hususlara ek olarak, öldükten sonra dirilişin ve mahşerin inkârı hususunu zikretmiştir. Mevdûdî ise bu âlemin ezeli ve ebedi olduğuna inananlar ile bu dünyanın başlangıcı ve sonunun olduğunu, kıyameti, dirilişi inkâr edenleri de bu mefhumda değerlendirmiştir. Bunlarla birlikte reenkarnasyon ve Allah’a (cc) oğul isnadı gibi hususları da bu bağlamda zikretmiştir.²⁸⁶

Ebû Hayyân ise zâhir olan görüşe göre bu âyetin muhatab kitlesinin hem kâfir hem de müslümanlar olduğunu söylemiştir.²⁸⁷

Bu âyet hakkında beyan edilen ihtilafları genel hatlarıyla, Yüce Allah’ın (cc) zât ve sıfatları hakkındaki ihtilaflar,²⁸⁸ hak dîn’in ne olduğu hakkındaki ihtilaflar,²⁸⁹ ilahi kitaplar hakkındaki ihtilaflar,²⁹⁰ Hz. peygamberin nübüvveti hakkındaki ihtilaflar,²⁹¹ öldükten sonra diriliş ve ceza günü başta olmak üzere âhirete dâir gerçekleşeceği haber verilen bütün konulardaki ihtilaflar şeklinde özetlememiz mümkündür.

Netice olarak bu kasem âyetleri ile öncelikli olarak verilmek istenen mesaj her ne kadar “inanç yönü ile farklı fikrî yönelimler ve sözler” anlamı olsa da kevnî âyetlerden olan “gök cisimlerinin hareket güzergâhları” anlamı da bu âyetin delaleti kapsamına girdiği anlaşılmaktadır. Bu âyetlerin birinci anlama delaleti dolaylı ikinci anlama delaleti ise doğrudandır. Bu nedenlere binaen gök cisimlerinden olan gezegenlerin ve yıldızların takip ettiği rotalar hakkında Kur’ân-ı Kerîm âyetleri bağlamında bazı bilgiler vermek istiyoruz.

²⁸⁵ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, C. XXVI, s. 341; İbn Âdil, *Lübâb*, C. XVII.

²⁸⁶ İbn Âdil, *Lübâb*, C. XVII, s. 62; Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, C. V, s. 499.

²⁸⁷ Ebû Hayyân, *Bahru’l-Muhît*, C. VIII, s. 133.

²⁸⁸ Mâide, 5/72-73; Tevbe, 9/30; Meryem, 19/37.

²⁸⁹ Bakara, 2/113.

²⁹⁰ Bakara, 2/74-176; Nisâ, 4/46; Hûd, 11/110; Câsiye, 45/17.

²⁹¹ Yûnus, 10/2; Hicr, 15/6; Sâffât, 37/36; Sâd, 38/4; Duhân, 44/14; Tûr, 52/30; Kalem, 68/51; Hâkka, 69/41-42.

3.1.7.1. Gezegenler ve Takip Ettikleri Rotalar

Gezegenler, kevnî âyetlerdendir. Kur'ân- Kerîm'de kevnî âyetler bağlamında en çok zikri geçen kavramlar, Güneş ve Ay kelimeleridir. Kur'ân'da الشمس eş-şems “güneş” kelimesi *elif-lâm* takısı ile 32 kez, القمر *el-kamer* “ay” kelimesi de *elif-lâm* takısı ile 26 kez geçmektedir.²⁹² Bunlardan başka سراج *Sirâc*²⁹³ كواكب *Kevâkib*²⁹⁴ نجوم *Nücûm*²⁹⁵ مصابيح *Mesâbih*²⁹⁶ ve طارق *Târik*²⁹⁷ kavramları da zikredilmiştir. Yıldızların ve gezegenlerin uğradıkları yerler olarak da بروج *Burûc*²⁹⁸ ve مواقع النجوم *Mevâkı'un-Nücûm*²⁹⁹ kavramları zikredilmiştir.

Gök cisimlerinden olan güneş ve ayın belirli menzillerde hareket ettiklerini bildiren Yâsîn sûresinin ilgili âyetlerinde şöyle buyrulmaktadır. “Güneş, kendisi için belirlenen yerde akar (döner). İşte bu azîz ve alîm olan Allah'ın takdiridir. Biz Ay için de menziller takdir ettik, nihâyet hurma salkımının eski kurumuş eğri dalı gibi bir hale dönmüş olur. Ne güneş için layık olur ki, o ay'a yetişmiş olsun. Ne de gece için lâyıktır ki gündüzü geçmiş bulunsun ve hepsi de birer felekte yüzerler.”³⁰⁰ Bu âyette zikri geçen تجري *tecrî* “hareket etmek, akmak, cereyan etmek” fiili ile يسبحون *yesbehûn* “yüzmek” fiilinin anlamları, müfessirlerin ذَاتِ الْخُبُكِ وَالسَّمَاءِ دَاتِ الْخُبُكِ âyetinin yorumunda zikrettikleri “yollar ve rotalar” anlamı ile tam bir tenasüp içerisinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Zâriyât sûresinde rotalara ve yörüngelere işaret edilirken Yâsîn sûresinde ise bu rotaları izleyen *güneş* ve *ay* gibi gök cisimleri ve hareket edici özelliklerine işaret buyrulmuştur. Yâsîn sûresinin bu âyetlerinde zikri geçen كُلُّ *küllün* kelimesindeki *tenvîn* mahzûf bir izâfeti göstermektedir. Bunun takdiri, كُلُّ وَاحِدٍ *küllü vâhidin* “bunların her biri” şeklindedir. يسبحون *yesbehûn* kelimesinin çoğul kalıbında kullanılışı da bütün gök cisimlerinin kendi yörüngelerinde hareket ettiklerini, durgun ve sâbit olmadıklarını” göstermektedir.³⁰¹ Hâlbuki Kur'ân'ın indirildiği dönemde yıldızların ve feleklerin de sabit olduğu zannediliyordu. Kur'ân ise bunların belirli yörüngelerde yüzdüğünü söylüyor. Yüzmek için o cismin serbest olması, bir şeye

²⁹² Mehmet Okuyan, *Kısa Sûrelerin Tefsîri*, C. IV, Düşün Yayınları, İstanbul 2012, s. 442.

²⁹³ Furkân, 25/61.

²⁹⁴ Sâffât, 37/6; İnfîtâr, 82/2.

²⁹⁵ En'âm, 6/97; A'râf, 7/54; Nahl, 16/12; Hacc, 22/18; Sâffât, 37/18; Tûr, 52/49; Tekvîr, 81/2.

²⁹⁶ Fussilet 41/12; Mülk, 67/5.

²⁹⁷ Târik, 86/1-2.

²⁹⁸ Hicr, 15/16; Furkân, 25/61; Nisâ 78/4; Burûc, 85/1.

²⁹⁹ Vâkı'a 56/75.

³⁰⁰ Yâsîn, 36/38-40.

³⁰¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. XXVI, s. 74; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, C. III, s. 305; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, C. VII, ss. 79-80.

için mi geldin bize?”³⁰⁷ âyetinde de görüldüğü üzere “bir şeyden çevrilmek, haktan batıla yönlendirilmek” anlamına kullanılmıştır.

İbn Atiyye, İbn Zeyd ve diğerleri *يُؤْفَكُ* *yü'fekü* kelimesinin *örfü isti'mal*'de “hak ve doğru olandan yüz çevrilme” anlamı ifade ettiğini söylemişlerdir.³⁰⁸

İbn Abbas ve Süddî, *يُضِلُّ عَنْهُ مِنْ ضَلِّ* *yudallü anhu men dulle* “saptırılan ondan saptırılır” manasını, Mücâhid, *يُؤْفِنُ عَنْهُ مِنْ اِفْنٍ* *yü'fenü anhu men üfine* “ondan mahrum kılınan mahrum kılınır” manasını, Hasan Basrî ise *يُصْرِفُ عَنْهُ مِنْ صَرْفٍ* *yusrafü anhu men surife* “ondan çevrilen çevrilir” manasını zikretmiştir.³⁰⁹

Fahri Râzî, bu âyetin, muhtelif sözlerden doğru ve hak olan söze hidayet edilmeleri yönü ile müminler hakkında “övgü” anlamı, hak olan sözden muhtelif sözlerle yönlendirilmeleri ciheti ile de kâfirler ve müşrikler hakkında ise “yergi” anlamı ifade ettiğini zikretmiştir.³¹⁰

Beydâvi ise *عَنْهُ* *anhu* kelimesindeki *هو* *hüve* zamirinin *merci'i*'nin Hz. Peygambere (sav) veya Kur'ân-ı Kerîme veya iman hususlarına veya *قَوْلٍ مُخْتَلَفٍ* *kavlin muhtelifin* “birbirini tutmaz asılsız sözler” âyetine râci' olmasının câiz olabileceğini zikretmiştir.³¹¹

Bu âyetle ilgili olarak yapılan teknik yorumlardan da anlaşıldığı üzere *عَنْهُ* *يُؤْفَكُ* *yü'fekü anhu* âyetiyle murad edilen öncelikli mana, müşriklerin haktan batıla yönlendirilmeleri daha sonraki mana ise müminlerin batıldan hakka irşad edilmeleridir.

3.1.8. Diriliş ve Cezayı Yalanlayanların Bazı Özellikleri ve Akıbetleri

قَتِيلَ الْخَرَّاصُونَ (10) الَّذِينَ هُمْ فِي عَمْرَةٍ سَاهُونَ (11) يَسْأَلُونَ أَيَّانَ يَوْمِ الدِّينِ (12) يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ (13) ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ (14)

10. Kahrolsun o koyu yalancılar! (yani mücerret kendi zan ve tahminlerine göre atıp tutanlar) 11. O kimseler ki, onlar cehalet içinde gâfil kimselerdir. 12. Sorarlar ki: O ceza günü ne zamandır? 13. O gün ki, onlar ateş üzerine arz edileceklerdir. 14. Onlara: Tadın bakalım fitnenizi, tadın

³⁰⁷ Ahkâf, 46/22.

³⁰⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'âni*, C. XXVII, s. 6.

³⁰⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, C. VII, s. 388.

³¹⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. XXVIII, s. 198.

³¹¹ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, C. V, s.147.

dünyada kaydattığınız fitne ateşinin neticesini! İşte gelmesi için can attığınız azap! denilir.

قُتِلَ *kutile* kelimesinin anlamı bedduadır. “Lanet olsun! Kahrolsun!” anlamındadır.³¹² حَرَصَ *hars*³¹³ kelimesi “Yalan, mutlak olarak zan ve tahminle söz söylemek,³¹⁴ Çok yalancı adam, Kesin ve yakînî bir bilgi bulunmayan herhangi bir konuda zan üzere amel etmek ve zannı tercih etmek” anlamlarınadır.³¹⁵ غَمْرَةَ *ğamratin* kelimesinin aslı, ğ-m-r (غ-م-ر) kökünden *müştak*, *sülâsî* bir kelimedir. İkinci *bab*dandır. “Ölüm, hüznün ve şiddet anlamınadır.” Ferra’dan “cehalet”, Zeccac’dan “hayret”, Kuteybî’den ise “gaflet ve örtü” anlamları nakledilmiştir. Firûzâbâdî غَطَّاهُ *ğattahu* “örtmek, setretmek”, “sarhoş kişi ve şiddet” anlamlarını zikretmiştir.³¹⁶ Tefsîr eserlerinde ise “cehil,³¹⁷ dalâlet,³¹⁸ şüphe,³¹⁹ gaflet³²⁰ ve körlük”³²¹ anlamları zikredilmiştir. Ğaflet ve dalâlet manaları İbn Abbas’tan, şüphe anlamı da Katâde’den rivayet olunmuştur.³²² Bu kelimede anlam yönü ile ön plana çıkan özellik, “bir şeyi örten ve kaplayan” vasıfsal bir özelliktir. Kur’ân’da zikrolunan غَمْرَاتُ الْمَوْتِ *ğamerâtü’l-mevt* “ölüm sarhoşluğu”³²³ âyetindeki غَمْرَاتُ *ğamerât* kelimesi de bu anlamda kullanılmıştır.³²⁴ سَاهُونَ *sahûn* kelimesinin aslı da s-h-v (س-ه-و) kökünden türemiş üç harften müteşekkil *nâkis* bir fiil olup “kasten ve bilerek bir şeyi terk etmek, unutmak ve gaflet” manalarıdır.³²⁵

Buraya kadar yapılan teknik analizler neticesinde, bu lanetlenen kişilerin, psikolojik inanç durumlarının en ince detayına kadar gözler önüne serildiği anlaşılmaktadır. Fahri Râzî bu âyeti “gaflet, dalâlet ve batıl içerisinde olup, hak ve hakikate yönelme iradesini göstermeyen kimseler” olarak yorumlamaktadır.³²⁶ Onların Hz.

³¹² Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, C. XXVIII, s. 198.

³¹³ حَرَصَ *Harrâsûn* kelimesinin aslı, h-r-s (ح-ر-ص) kök harflerinden türemiş üç harften müteşekkil bir kelimedir. حَا *hâ*’nın fethası رَا *râ*’nın sükûnu ile حَرَصَ *harasa*, يَحْرُسُ *yahrusu* veya يَحْرِصُ *yahrisu* *bab*ından *mübalâğa* formunun eril çoğuludur. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, s. 1133; Cübrân, *er-Râid*, s. 93.

³¹⁴ Firûzâbâdî, *Kâmûs’ul-Muhît*, s. 423

³¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, s. 2474.

³¹⁶ Firûzâbâdî, *Kâmûs’ul-Muhît*, s. 452.

³¹⁷ İcî, *Câmiu’l-Beyân*, C. IV, s. 190; Zuhaylî, *Tefsîru’l-Vecîz*, Dâru’l-Fikr, Lübnan 1994, s. 522.

³¹⁸ Ebüssuûd, *İrşâdû’Akli’s-Selîm*, C. V, s. 198; Neseî, *Medârikü’t-Tenzîl*, s. 1149.

³¹⁹ Sa’lebî, *el-Keşfü ve’l-Beyân*, C. V, s. 561.

³²⁰ Hâzin, *Lübâbü’t-Te’vîl*, C. IV, s. 192.

³²¹ Vâhidî, *Tefsîru’l-Vasît*, C. IV, s. 174; Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, C. III, s. 276.

³²² Mâverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, s. 364.

³²³ En’âm, 6/93.

³²⁴ Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1404.

³²⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, s. 2137.

³²⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, C. XXVIII, s. 198.

Peygamber’e (sav) alaylı bir tavırla اَيَّانَ يَوْمَ الدِّينِ “o [bize va’d ettiğin] ceza günü ne zamandır?” diye suâl sormaları da içerisinde buldukları ğaflet ve dalaletin ne derece derin olduğu göstermektedir.

يُفْتَنُونَ yüftenûne³²⁷ âyetindeki اَيَّانَ يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ kelimesinde asıl olan “iyisini kötüsünden ayırmak için altını ateşe arz etmek” anlamıdır. Daha sonra, yakmak ve azap etmek anlamlarına hamledilmiştir.³²⁸ Bu kelimenin kullanıldığı manalardan birisi de “altını kendisinin dışındaki madenlerden ayrıştırmak için ateşe dökerek eritmek” anlamıdır.³²⁹ Madenlerin ayrıştırılması ise ancak çok güçlü bir ateşle mümkün olur ki böyle bir ateşten de kinaye yolu ile kastedilen anlamın cehennem ateşi olduğu anlaşılmaktadır.

يُقَالُ لَهُمْ حِينَئِذٍ يُّكَلِّمُهُمُ اللَّهُ فِي مَا كَانُوا يَكْفُرُونَ âyetinde mahzûf megûlû kavil olan يُّكَلِّمُهُمُ اللَّهُ حِينَئِذٍ yükâlû lehüm hîne izin “o vakit onlara denilecek” takdiri vardır. ذُوقُوا zûgû “Tadın bakalım” âyetindeki fiilin öznelerine isnadında da, ihâne/hakir görme anlamı vardır. فِتْنَتَكُمْ fîtneteküm âyetinde takdîr edilen cümle ise اَلْمُعَدَّةُ لَكُمْ el-muadde leküm “sizin için hazırlanmış” cümlesidir.³³⁰ Bu âyetlerde takdir edilen bu cümleler ve içerdikleri anlamlar doğrultusunda. “Ey o dünyadayken kendilerine gönderilen peygamberlerin haber verdiği cezâ gününü alaylı edalarla yalan sayan münkirler! Şimdi tadın bakalım o arzu ettiğiniz size özel hazırlanmış hakaret dolu azabı” şeklinde bir mana vermemiz mümkündür.

3.1.9. Takva ve İhsan Ehli Kullar

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ (15) أَخَذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُحْسِنِينَ (16) كَانُوا قَلِيلًا مِّنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ (17) وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ (18) وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ (19)

15. Şüphe yok ki, takva sahibi olanlar, cennetlerde ve pınarlarda bulunacaklar 16. Rablerinin kendilerine verdiğini alarak, çünkü onlar bundan evvel ihsan sahibi idiler. 17. Geceden pek az uyuyorlardı 18. Seher va-

³²⁷ Bu kelimenin aslı f-t-n (فتن) kökünden türemiş üç harften oluşan bir kelimedir. *Fiili muzâri meçhul* formunda çoğul erildir. يُخْرَقُونَ yuhrakûne “yakılırlar” ve يُعَذَّبُونَ yü’azzebûne “azab olunurlar” anlamları zikrolunmuştur. Zemaşşerî, *Keşşâf*, C. V, s. 611; Mahallî ve Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, s. 693.

³²⁸ İsfehânî, *Müfredât*, s. 623; Âlûsî, *Rûhu'l-Me’ânî*, C. V, s. 7; Ğassan Hamdûn, *et-Tefsîr min Nesemâti'l-Kur’ân*, Dâru’s-Selâm, Suriye 1986, s. 556.

³²⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. XXVI, s. 345.

³³⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. XXVI, s. 346.

kitleri istiğfar ederlerdi 19. Mallarında isteyenlerin ve yoksulların hakkını ayırırlardı.

3.1.9.1. Takvânın İmanî, Amelî ve Ahlâkî Boyutu

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ (15)

15. Şüphe yok ki, takva sahibi olanlar, cennetlerde ve pınarlarda buluncaklar

takvâ³³¹ kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de bütün türevleriyle 63 sûrede 237 âyette, 258 defa zikrolunmaktadır.³³² “Korumak, müdafaa etmek, yardım etmek, destek çıkmak, sakındırmak” manalarındadır.³³³ Cürçânî ise “Allah’a (cc) itaat ederek azabından sakınmaktır ki bu da ceza almayı haklı kılan davranışlardan nefsi korumak suretiyle gerçekleşir” şeklinde tarif etmektedir.³³⁴

Takvâ kavramı, Kur'ân'da kullanıldığı yerler açısından değerlendirildiğinde ubûdiyyet kavramının delâleti kapsamında bulunan îmân, amel ve ahlâk konuları ile alakası olan bir kavram olduğu anlaşılmaktadır. Bu kavram, îman ve ihsân bağlamında; *havf, haşyet, rehbet, işfâk, huşû', hudû', vecel ve rav'* kavramlarıyla, amel bağlamında; *ihlâs, itaat, ibâdet, adâlet, salâh, hayr ve birr* kavramlarıyla, ahlak bağlamında ise *tevâzu', gıpta, sadakat, sabır, hilm, hüsnü zan, sehâvet, kanaat, şükür, rızâ, hoşgörü* ve benzeri kavramlarla alakası olan bir kavramdır.³³⁵

Bu kavramın îmanî boyutu bağlamında zikrettiğimiz, “*haşyet, rehbet, işfâk, huşû', hudû', vecel ve rav'*” kavramlarını analiz ettiğimizde, bu kelimelerin hepsinin “korku” anlamını ifâde eden *havf* kelimesi ile aralarında nisbî farklar olduğunu tespit ettik. Bu tespitin bir neticesi olarak da Kur'ân-ı Kerîm'in bazı yerlerinde *havf* kavramı yerine bu ilgili kavramların tercih edilmesindeki amacın bir takım latîf manalara işaret edilmek olduğu kanaatine vardık.

³³¹ *takva* kelimesi, k-v-y (ق-و-ي) kökünden, *vakyen* ve *vikâyeten* masterından türemiş üç harften oluşan bir isimdir. *vekâ, yekî, vikâyeten* şeklinde çekimlenir. *takvâ* kelimesinin asıl formu *vakvâ* ve *vakvî* dir. *ta* harfi *vav* harfinden, *vav* harfi de *ya* harfinden *bedel* kılınmıştır. *müttekîn* kelimesi ise *ifti'âl* babından *ismi fâ'il* çoğul erildir. Tekili *müttekîn* dir. Bunun asıl formu ise *müvtekin* dir. *vav* harfi *ta* harfine *kalb* edilmiş, kelimenin aslından olan *ta* harfi de ziyade harf olan *ta*'ya *idğam* edilerek *müttekîn* olmuştur. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, s. 4902.

³³² Abdülbâkî, *Mu'cem*, ss. 848-851.

³³³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, s. 4902.

³³⁴ Cürçânî, *Ta'rifât*, s. 129.

³³⁵ Hatice Şahin, *Kur'ân'da Takva Kavramı*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2006, ss. 187-208.

Bu latîf manalardan olmak üzere, خشية *haşyet* kelimesinde, “tazim ve hürmetten kaynaklanan korku” anlamı,³³⁶ رهبة *rehbet* kelimesinde, “tazim ve hürmetten kaynaklı şiddetli korku” anlamı,³³⁷ اشفاق *işfâk* kelimesinde, “merhamet ve şefkatten mahrumiyet korkusu” anlamı,³³⁸ وجل *vecel* kelimesinde, “korkudan hâsıl olan kalpteki ürperti ve şiddetli çarpıntı”³³⁹ anlamı, روع *rav* kelimesinde ise “âkıbeti kesin olarak tahmin edilemeyen bir durum sebebi ile kalpte hâsıl olan korku”³⁴⁰ anlamı bulunmaktadır. Netice itibarıyla *takva* kavramı bağlamında zikrettiğimiz bu sıfatlarda korkudan ziyâde, bir endişe anlamının ön plana çıktığı anlaşılmaktadır.

Huşû ‘ ve *hudû* ‘ kelimelerinde ise “tevâzu, sükûnet, itaat ve boyun eğmek” anlamları bulunmaktadır. Aralarındaki ayırd edici özellik, خشوع *huşû* ‘ kelimesinde ön plana çıkan, “hürmet ve ihtiram” خضوع *hudû* ‘ kelimesinde ise “rızâ ve teslimiyet” özelliğidir.³⁴¹ Kur’ân’da *huşû* ‘ sıfatı kendilerine isnâd edilen unsurlar; sesler,³⁴² kalpler,³⁴³ dağlar,³⁴⁴ yeryüzü,³⁴⁵ gözler,³⁴⁶ yüzler³⁴⁷ ve mümin kullar³⁴⁸ olarak zikredilmiştir.

³³⁶ Bu kelimenin Kur’ânda “tazim ve hürmet” anlamına kullanıldığı âyetler için bk. Bakara, 2/74; Nisâ, 4/77; Mü’minûn, 23/57; Haşr 59/21. “Tedirginlik” anlamına kullanıldığı âyet için bk. İsrâ, 17/31.

³³⁷ Bu kelimenin Kur’ânda “saygıdan kaynaklanan şiddetli korku” anlamına kullanıldığı âyet için bk. Bakara, 2/40; A’râf, 7/154; Nahl, 16/51; Enbiyâ, 21/90. “görülen birşeyden kaynaklanan şiddetli korku” anlamı için bk. A’râf, 7/116; Enfâl,8/60; Kasas, 28/32. Bu kelimeden müştak olan “ruh-bân” kelimesi de Kur’ân’da şu âyetlerde geçmektedir. Mâide, 5/82; Tevbe, 9/31-34; Hadîd, 57/27. Ruhbân ve ruhbâniyyet kelimeleri lügatte, “dünyadan ve onun lezzetlerinden el ayak çekmiş zâhid kimse” anlamındadır. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, s. 1749; Bu kişilerin bu kavramla isimlendirilmesinin sebebi, verilen ismin de manası ile münâsib olarak, “Allah’a (cc) karşı olan saygılarından kaynaklanan şiddetli korku hali” olduğu anlaşılmaktadır.

³³⁸ Bu kelimenin Kur’ânda “merhamet ve şefkatten mahrumiyet korkusu” anlamına kullanıldığı âyetler için bk. Enbiyâ, 21/28-49; Mü’minûn, 23/57; Ahzâb, 33/72; Şûrâ, 42/18-22; Tûr, 52/26; Me’âric, 70/27. Daha geniş bilgi için bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, s. 1749.

³³⁹ Bu kelimenin Kur’ânda “korkudan hâsıl olan kalpteki ürperti ve şiddetli çarpıntı” anlamına kullanıldığı yerler için bk. Enfâl, 8/2; Mü’minûn, 23/60; Hıcr, 15/52.

³⁴⁰ Bu kelimenin Kur’ânda “âkıbeti kesin olarak tahmin edilemeyen bir durum sebebi ile kalpte hâsıl olan korku” anlamına kullanıldığı âyet için bk. Hûd, 11/74.

³⁴¹ Huşû maddesi için bk. İbnü’l-Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, s.1165; Hudû maddesi için bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, s.1187; rıza ve teslimiyet anlamına kullanıldığı âyet için bk. Şu‘arâ, 26/4. **إِنْ نَشَأْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ آيَةً فَظَلَّتْ أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ** “Eğer dileseydik onlara gökten öyle bir mucize indirirdik ki ona boyunları eğilip kalırdı.”

³⁴² Tâhâ, 20 /108.

³⁴³ Hadîd, 57/16.

³⁴⁴ Haşr, 59/21.

³⁴⁵ Fussilet, 41/39.

³⁴⁶ Kalem, 68/43; Me’âric, 70/44; Nâzi‘ât, 79/9.

³⁴⁷ Gâşiye, 88/2.

³⁴⁸ Mü’minûn, 23/2.

Netice itibarıyla buraya kadar zikretmiş olduğumuz bu kavramların birbirleri ve takva kavramı ile olan nisbetleri doğrultusunda takva sıfatının bir takım mertebelerinin olduğu anlaşılmaktadır.

Takvâ kavramının ibâdet boyutu ise Kur'ân-ı Kerîm'de zikredildiği yerler açısından hem Allah'a (cc) karşı olan görev ve sorumluluklar hem de bütün insanlar ve canlılara karşı sorumluluklar olmak üzere iki kısımda değerlendirilmektedir. Allah'a (cc) karşı olan sorumluluklar, onun emrettiklerini yapıp yasakladıklarından uzak durmaktır. İnsanlara karşı olan sorumluluklar ise muâmelât dediğimiz konularda Yüce Allah'ın (cc) istediği ve koyduğu hükümlere teslimiyet ve rıza göstermektir.

Allah'a (cc) karşı olan sorumluluklarımızın takva boyutu kapsamında, Allah'a (cc) kulluk etmek,³⁴⁹ Allah'ın (cc) peygamberleri vasıtasıyla bildirdiği hususlara sıkıca sarılmak,³⁵⁰ oruç ibadetini yerine getirmek,³⁵¹ Allah'ın (cc) tayin ettiği ve bildirdiği hak yoldan ayrılmamak,³⁵² Allah'ın (cc) mukaddes sayıp kıymet atfettiği şe'âirine tazim ve hürmette bulunmak³⁵³ ve benzeri hususları sayabiliriz.

İnsanlara karşı davranışın takva boyutu kapsamında ise kocaların hanımlarına karşı müsamahalı olması,³⁵⁴ iyilik ve takva üzere yardımlaşılması,³⁵⁵ insanlara adaletli davranılması,³⁵⁶ miras hukukuna riayet edilmesi,³⁵⁷ yapılan haksızlıklara misliyle mukabele edilmesi,³⁵⁸ savaş hukukunda taraflar arası yapılan antlaşmaya uyulması,³⁵⁹ evlere kapılarından girilmesi ve yapılan işlerde usul ve adab gözetilmesi,³⁶⁰ fâizden sakınılması,³⁶¹ taraflar arasında bir haksızlık ve cidal olmaması için yapılan sözleşmelerin kayıt altına alınarak şahitlendirilip delillendirilmesi³⁶² ve benzeri hususları sayabiliriz.

³⁴⁹ Bakara, 2/21.

³⁵⁰ Bakara, 2/63.

³⁵¹ Bakara, 2/183.

³⁵² En'âm, 6/153.

³⁵³ Hacc, 22/32.

³⁵⁴ Bakara, 2/237.

³⁵⁵ Mâide, 5/2.

³⁵⁶ Mâide, 5/8.

³⁵⁷ Bakara, 2/180.

³⁵⁸ Bakara, 2/194.

³⁵⁹ Tevbe, 9/4.

³⁶⁰ Bakara, 1/89.

³⁶¹ Bakara, 2/278; Âl-i İmrân, 3/130.

³⁶² Bakara, 2/282.

Takvâ kavramının ahlâk boyutu ise Kur'ân-ı Kerîm'de zikredildiği yerler açısından “teväzu”,³⁶³ sadakat,³⁶⁴ sabır,³⁶⁵ hilm,³⁶⁶ hüsnü zan,³⁶⁷ sehâvet,³⁶⁸ şükür,³⁶⁹ rızâ,³⁷⁰ hoşgörü³⁷¹ ve benzeri erdemlerdir.

3.1.9.2. Dünyada ve Âhirette Müttakilere Verileceği Vadedilmiş Müjdeler

(16) أَخَذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُحْسِنِينَ

16. Rablerinin kendilerine verdiğini alarak, çünkü onlar bundan evvel ihsan sahibi idiler.

Bu âyeti Râzî, “nihayeti olmaksızın Yüce Allah’ın (cc) ihsan ve ikramına derece derece merhale merhale nail ve mazhar olurlar ve bu nimetlerin bir nihayeti de yoktur”³⁷² şeklinde yorumlamıştır. Beydâvî ise “Allah’ın (cc) kendilerine vermekte olduğu şeyleri almaya ve kabul etmeye istidatları vardır ve verilenlerden de razı ve hoşnutturlar” şeklinde yorumlamıştır.³⁷³ İbn Kesîr ve Taberî ise “Rablerinin onlara farz kıldıklarını eda ederler ve bununla birlikte diğer emirlerini yerine getirirler” şeklinde nakletmişlerdir.³⁷⁴ İbn Âşûr ise bu ayetteki اخذ *ehaze* “aldı” kelimesi ile ilgili olarak “bu kelimenin şamil olduğu manalara nisbeti mülâhaza olduğunda, hem hakiki hem de mecâzî anlamda kullanımı söz konusudur” der. Zira Yüce Allah’ın (cc) onlara verdiği nimetlerin bazıları meyveler ve içecekler gibi mahsûs bazıları da güzel manzaralar, güzel sesler, keramet ve rıza gibi makul nimetlerdir.³⁷⁵ Âlûsî ise مَا آتَاهُمْ *mâ âtâhüm* ayetindeki مَا *ma* lafzının, *elfâz-ı ‘umumdan* olduğunu söyleyerek, muttaki olan kullara verilen nimetlerin kapsamının genişliğine dikkat çekmiştir.³⁷⁶

Kur’ân’da takvâ ehli kullara dünyada iken verileceği vadedilen bazı müjdeler şunlardır. “Kur’ân-ı Kerîm onlar için bir hidâyet,³⁷⁷ hatırlatma³⁷⁸ ve müjde”dir.³⁷⁹

³⁶³ Furkân, 25/63.

³⁶⁴ Ahzâb, 33/24.

³⁶⁵ Bakara, 2/45.

³⁶⁶ Tevbe, 9/114.

³⁶⁷ Hucurât, 49/12.

³⁶⁸ Haşr, 59/9.

³⁶⁹ Bakara, 2/152.

³⁷⁰ Mâide, 5/16.

³⁷¹ Fussilet, 41/34.

³⁷² Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, C. XXVIII, s. 200.

³⁷³ Beydâvî, *Envâru’l-Tenzîl*, C. V, s. 147.

³⁷⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, C.VII, s. 389; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, C. VII, s. 112.

³⁷⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, C. XXVI, s. 347.

³⁷⁶ Âlûsî, *Rûhu’l-Me’âni*, C. XXVII, s. 7.

³⁷⁷ Bakara, 2/2.

Allahın rahmet ve bereketi onlarla beraberdir.³⁸⁰ Allah'ın (cc) velâyet ve korumasını dadırlar.³⁸¹ Allah'ın (cc) sevgisine mazhar olmuşlardır.³⁸² Kendilerine hak ve batılı ayırt edecek bir firaset verilmiştir.³⁸³ İbadetlerinin kabul edileceği müjdelenmiştir.³⁸⁴

Kur'ân'da takvâ ehli kullara âhirette verileceği vadedilen bazı müjdeler ise şunlardır. Cehennemden kurtuluş,³⁸⁵ genişliği gökler ve yerler kadar olan cennet,³⁸⁶ cennetin kendilerine yaklaştırılacağı,³⁸⁷ cennette bahçeler, pınarlar ve nimetler içerisinde olacakları,³⁸⁸ bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, sarhoşluk vermeyen şarap ırmakları ve bal ırmakları, meyveler ve bağışlanma,³⁸⁹ ince ipekten ve parlak atlastan elbiseler ve iri gözlü huriler.³⁹⁰

3.1.9.3. Takva Kavramının İhsan Kavramı ile Olan Alakası

Şimdi de *إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُحْسِنِينَ* “çünkü onlar bundan evvel ihsan sahibi idiler” âyetinin delaleti kapsamında *takvâ* kavramının *ihsân* kavramı ile olan münasebetine değinmek istiyoruz. Meşhur Cibrîl hadisinde Hz. Peygamber (sav) *ihsan*³⁹¹ terimini şöyle tanımlar. “İhsan, her ne kadar sen onu göremesen de o seni görüyormuş gibi Allah'a kulluk etmendir.”³⁹² İhsân kavramının da takva kavramı genelinde imânî, amelî ve ahlâkî boyutu bulunmaktadır. Öncelikle imanî boyutu üzerinde duracağız. Bu sebeple de ihsan kavramının takva ve iman kavramları ile birlikte zikredildiği Mâide 5/93 âyetini incelemek istiyoruz.

³⁷⁸ Hâkka, 69/48.

³⁷⁹ Meryem, 19/97.

³⁸⁰ Bakara, 2/194.

³⁸¹ Câsiye, 45/19.

³⁸² Âl-i İmran, 3/76.

³⁸³ Enfâl, 8/29.

³⁸⁴ Mâide, 5/27.

³⁸⁵ Meryem, 19/72; Zümer, 39/61.

³⁸⁶ Âl-i İmran, 3/133.

³⁸⁷ Şu'arâ, 26/90.

³⁸⁸ Tûr, 52/17; Kamer, 54/54.

³⁸⁹ Muhammed, 47/15.

³⁹⁰ Duhân, 44/51-57.

³⁹¹ *İhsan* kavramı, Aslı, h-s-n (ح-س-ن) kök harflerinden türeyen, önüne ziyade harflerden olan *elif* harfi ilave edilmiş *if'âl* formunda isimdir. “Bir işi güzel eylemek ve yapmak, bir şeyi güzel görmek ve güzel saymak anlamlarınadır.” *مُحْسِنِينَ* *Muhsinîne* kelimesi de bu kökten türemiştir. *İsmi fâil* formunda olup çoğul eril bir kelimedir. Bunun manası “gerektiği şekilde ibadetlerinin, kulluklarının hakkını veren güzel ameller işleyen itaat ehli kullar” anlamındadır. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, s. 879. İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, C. XXVI, s. 347; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'âni*, C. XXVII, s. 7.

³⁹² Buhâri, “İman”, 37.

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعَمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
ثُمَّ اتَّقَوْا وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَأَحْسَنُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

“İman edip de salih işler yapan kimseler bundan böyle sakındıkları ve imanlarında sebat ile salih işlerine devam ettikleri, sonra takvalarında ve imanlarında rüsûh buldukları, sonra bu takvâ ile beraber her yaptığını güzel yapanlar ihsan mertebesine erdikleri takdirde evvelce tattıklarında kendilerine bir beis yoktur, Allah muhsinleri sever.”³⁹³

Bu âyette *iman*, *sâlih amel*, *takva* ve *ihsan* kavramları birlikte zikrolunmaktadır. Bu âyette önce *takva* ile birlikte *iman* ve *ameli sâlih* daha sonra *takva* ve *iman* en son olarak da *takva* ile birlikte *ihsan* kavramı zikrolunmuştur.

Zemahşerî, bu âyetteki *ihsân* kelimesini “amelleri güzel yapmak insanlara iyilikte bulunmak” olarak yorumlamıştır.³⁹⁴

Fahri Râzî, bu âyetle ilgili kendi dönemine kadar yapılan yorumları genel olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda âyetteki birinci *takva* kelimesinin “Allah’a (cc) isyanı gerektiren bütün hallerden sakınmak”, ikinci *takva* kelimesinin, “âyetin içerdiği mana gereği içki ve kumardan sakınmak”, üçüncü *takva* kelimesinin ise “bu âyetten sonra indirilecek âyetlerle haram kılınacak olan şeylerden sakınmak” olduğunu özetlemiştir. Kendi zamanına kadar olan müfessirlerin genel görüşünü aktardıktan sonra bu âyette bu kelimelerin üç kez peşpeşe zikredilmelerinin amacını, iman ve takvaya teşvik kasdıyla bir te’kîd ve mübâlağa gerekçesi ile açıklamıştır. Son olarak da “Allah muhsinleri sever” âyetinin izahı sadedinde ihsan sıfatının sadece bu âyette zikri geçen ve bu âyet nâzil olup da içki ve kumarı haram kılmazdan evvel işlenen günahları ortadan kaldırmakla kalmadığını, bununla birlikte Âllah’ın (cc) sevgisine mazhar olmayı gerektirecek bir vasıf olduğunu da ifade etmiştir.³⁹⁵

Ebû Hayyân, bu âyetteki birinci *takva* kelimesini, “şirk ve büyük günahlardan sakınmakla”, ikinci *takva* kelimesini, “şirk ve günahattan sakınmak üzere sebat ve devam etmekle”, üçüncü *takva* kelimesini ise “kendisinden sonra zikredilen *ihsân* sıfatıyla birlikte bulunmasından dolayı *takvanın nihâyeti*” olarak tanımlamıştır. Bir başka görüş olarak, birinci *takva* kelimesinin “şirkten sakınmak”, ikinci *takva* kelimesi-

³⁹³ Mâide, 5/93.

³⁹⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, C.II, s. 291.

³⁹⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. 12, ss. 89-90.

nin “büyük günahlardan sakınmak”, üçüncü *takva* kelimesinin ise “küçük günahlardan sakınmak” olduğunu nakletmiştir.³⁹⁶

Âlûsî, Allâme et-Tîbî³⁹⁷ den bu âyetle kastedilen asıl mananın, “iman ve takva derecelerinde ihlas ve yakîn mertebelerine yükselmek olduğunu, bu terakkînin de imanda sebat ederek şirke düşmekten sakınmak, salih amellere sebatla devam etmek ve Allaha (cc) olan kulluğunda O, kendisini görüyor olduğu müşahedesi ile istikamet üzere olmaktır” şeklinde nakleder.³⁹⁸

İbn Âşûr, bu âyetteki *îmân* kelimesinin *ittikâ* kelimesi üzerine atfedilmesinin, *îmânın* takvanın aslı ve temeli olduğuna işaret ettiğini ifade etmiştir. Bu âyette zikredilen *sümme* harfinin rütbe cihetiyle *mühlet* anlamına olduğunu, bunun da *takva*'nın ve *îmân*'ın kişiler üzerindeki eserinde ziyadeliği îmâ ettiğine dikkat çekmiştir. Bu âyetlerde salih amelin tekrar zikredilmemesinin sebebini de sâlih amelin *takva*'ya olan şümülü ile açıklamıştır. *Takva* ile birlikte *ihsan* sıfatının zikredildiği son cümle ile ilgili olarak da bu cümlenin kendisinden önce geçen cümlenin *te'kid*'i olduğunu, *sümme* harfinin delaleti ile de “ihsan sıfatı ile birlikte takva'da yükselme” anlamı ifade ettiğini söylemiştir. Bu açıklamısını da Hz. Peygamber'in (sav) yukarıda atıfta bulunduğumuz Cibrîl hadisindeki *ihsan* tanımı ile desteklemiştir. Bu izahatı ile birlikte en son zikredilen *ihsan* sıfatının “Müslümanlara ihsanda bulunmak” anlamına da şamil olduğunu söyleyerek bu sıfatın *takva* sıfatına ilave bir özellik olduğunu ifade etmiştir. Buna gerekçe olarak da *ihsan* sıfatının Allah'ın (cc) rızasını celbe vesile olacak vacip amellerin üzerinde bir özellik arz ettiğini söylemiştir.³⁹⁹

İsfehâni, Nahl 16/90 âyetindeki⁴⁰⁰ “ihsân ve adl” sıfatlarının izahı sadedinde şunları söylemektedir. “İhsan adaletin üstünde bir derecedir. Adalet borcunu vermek alacağını almaktır. İhsan ise üzerine düşenden daha fazlasını vermek ve daha azını almaktır.”⁴⁰¹

³⁹⁶ Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, C. IV, s. 19.

³⁹⁷ Zemhaşerî'nin *Keşşâf* adlı tefsîr eserine yazdığı hâşiyesi ile meşhur olan zattır. Âlûsî, tefsîrinde bu zattan Allâme Tîbî diye bahseder. Bu zât hakkında geniş bilgi için bk. Muhammet Sâcîd Kurt, “Şerefuddîn et-Tîbî; Hayatı ve Eserleri” *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 18/2, 2018.

³⁹⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, C. VII, s. 20; Şerefuddîn el-Hüseyn b. Abdullah et-Tîbî, *Fütûhu'l-Ğayb fi'l-Keşfi an Kınâ'i'r-Rayb Hâşyetü't-Tîbiyyi 'ale'l-Keşşâf*, C. V, yy. Birleşik Arap Emirlikleri 2013 s. 479.

³⁹⁹ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. VII, ss. 35-36.

⁴⁰⁰ Nahl 16/90; ... إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ “Allah sizlere adaleti, iyiliği... emreder.”

⁴⁰¹ İsfehâni, *Müfredât*, ss. 236-237.

Buraya kadar zikrettiğimiz yorumlardan anlaşıldığı üzere takvanın bir takım mertebeleri bulunmakla beraber ihsan sıfatı takva sıfatı üzerine ziyade bir özellik arz etmektedir. Bu özelliği *umum-husus* nisbeti ile ifade etmemiz gerekirse her ihsan sıfatında takva sıfatı bulunmakla birlikte buna mukabil olarak her takva sıfatında ihsan sıfatının bulunmadığını söyleyebiliriz.

3.1.9.4. İhsan Ehli Kulların Bazı Özellikleri

Yukarıda da zikrettiğimiz hususlar gereği ihsân kavramının takva kavramına nisbetle bazı özellik ve hususiyetleri bulunmaktadır. Bu özellikleri bu sûrede bildirilen hususlar doğrultusunda üç başlık altında zikretmek istiyoruz.

3.1.9.4.1. Gecelerin Çoğunu İbadetle Geçirmeleri

كَانُوا قَلِيلًا مِّنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ

17. Geceleri pek az uyurlardı.

Bu âyette zikri geçen لَيْل *leyl* kelimesi, “gecenin başlangıcından nihayetine kadar olan kısmı kapsayan genel bir ifadedir.”⁴⁰² هُجُوع *hücu*⁴⁰³ kelimesi, “gece uykusu”, التَّهَجُّع *ettehca*’ veya الِهَجْعَةُ *el-hec’atü* masterından “gecenin evvelinde uyunan hafif uyku” anlamındadır.⁴⁰⁴ Ebû Davûd’un tahririne göre Enes b. Malik den, “akşam ile yatsı arasında uyunan uykudur” diye rivayet olundu.⁴⁰⁵ Âlûsî ise “مَا” *mâ* lafzının ziyade olduğunu, قَلِيلًا *kalîlen* kelimesinin manasını güçlendirmek için getirildiğini” söylemiştir.⁴⁰⁶ Bu tanım ve teknik analizlerde de görüldüğü üzere bu âyetle *muhsin* kulların gecenin çoğunu ibadetle geçirdikleri çok az bir kısmında uyudukları anlaşılmaktadır.

3.1.9.4.2. Seher Vakitlerinde İstiğfar Etmeleri

وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ

18. Seher vakitleri istiğfar ederlerdi.

⁴⁰² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, s. 4115.

⁴⁰³ Bu ayetteki يَهْجَعُونَ *yehce*’un kelimesinin Aslı, h-c-’a (ع-ج-ع) kökünden türemiş üç harften oluşan bir kelimedir. Şimdiki ve gelecek zaman kipinde olumlu anlam içeren çoğul eril formundadır. هَا *he*’nin *zammesi* ile هُجُوع *hücu*’ masterından *müştak*’dır. Firûzâbâdi, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 774; Cevherî, *Sihâh*, s. 288.

⁴⁰⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, s. 4621; Cübrân, *er-Râid*, s. 833.

⁴⁰⁵ Bağdâdî, *Tefsîru'l Hâzin*, C. IV, s. 193.

⁴⁰⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-Me’ânî*, C. XXVII, s. 8.

سَحْرٌ *sehar* kelimesi, “gecenin sonu sabahın biraz öncesi anlamını ifade etmektedir.⁴⁰⁷ Râzî’nin de beyan ettiği gibi seher vakti “gündüz ve gece meleklerinin toplandığı bir vakit olması münasebeti ile meşhûd bir vakittir.”⁴⁰⁸ Sabahlara kadar ibadetle meşgul olmakla beraber sanki günahla vakit geçirmiş gibi seher vakitleri de yatmaz, kusurlarına mağfiret dilerlerdi. Bu âyette zikri geçen, muhsin kullara râci‘ olan هُمْ *hüm* zamiri ile *kasr* yapılmış olup mana “dua ve istiğfarın en güzel vakti olan o seher vakitlerinde istiğfarı onlar, o muhsin kullar yaparlar” şeklinde olmuş olur.⁴⁰⁹

3.1.9.4.3. Mallarında Hakkı Olan Her Sınıfı Gözetmeleri

وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ

19. Mallarında, muhtaç ve yoksullar için bir hak vardı.

Bu âyette zikri geçen الْمَحْرُومِ *el-mahrûm* kelimesinin manası Bakara, 2/273’de de beyan olunduğu üzere iffetlerinden dolayı halkdan birşeyler isteyemeyen kimse-lerdir.⁴¹⁰

حَقٌّ *Hakkun* kelimesinin manası ile ilgili olarak, İbn Sîrîn ve Katâde “farz olan zekâtıdır” dedi. İbn Abbas, “zekâtın dışındaki mâlî ibadetlerdir. Çünkü bu sûre Mekte’de nazil olmuştur, zekât ise Medine’de farz kılınmıştır” diye zikretti. İbnü’l-Arabî ise bundan maksat “kuvvetle muhtemel zekât olmasıdır” dedi.⁴¹¹ Râzî ise “eğer biz bunu farz kılınan zekât olarak değerlendirirsek bu takdirde âyetin mefhumu o ihsan sahibi kullar hakkında övgü anlamı ifade etmiş olmaz bilakis yerine getirilmesi gereken bir borç olmuş olur. Zorunluluk olmadan gönülden gelerek nafîle olarak verilen sadakalar ve yapılan infaklar olarak değerlendirirsek bu takdirde övgü olur” şeklinde zikretmiştir.⁴¹² Âlûsî ise “burada işaret edilen mali ibadetin, Allah’a (cc) yakınlaşmak niyetiyle yapılan nafîle ibadetler cümlesinden değerlendirilmesinin daha güzel olacağını” söylemiştir.⁴¹³

⁴⁰⁷ حَا *eshar* kelimesinin Aslı, s-h-r (س-ح-ر) kökünden türemiş üç harften müteşekkil bir isimdir. *ha*’nın *fethası* veya *sukûnü* ile سَحْرٌ *sehrun* veya سَحْرٌ *seharun* formunda *mastardır*. Çoğulu, âyette de geçtiği üzere أَشْحَارٌ *eshâr* şeklindedir. “Gecenin sonu, sabah vaktinin biraz öncesi olan vakit” anlamındadır. “Fecrin doğacağı vakte kadar olan gecenin son üçte birlik kısmıdır” diye zikredenler de oldu. Seher vaktinde oruca kalkacakların bu saatte yediği yemeğe de sahur سَحُورٌ *sahûr* denilir. Siyaha galip olan beyaza da سَهْرٌ *sehr* ve سُهْرٌ *sühr* denir. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, ss. 1903-1904.

⁴⁰⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, C. XXVIII, s. 205.

⁴⁰⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, C. VII, s. 541.

⁴¹⁰ Okuyan, *Kısa Sûrelerin Tefsiri*, C. IV, s. 346.

⁴¹¹ Kurtubî, *el-Cami’u li-Ahkâmi’l-Kur’an*, C. XIX, s. 483.

⁴¹² Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, C. XXVIII, s. 206.

⁴¹³ Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, C. XXVII, s. 9.

Bu mezkûr görüşler minvalinde bu âyette bahsi geçen mali ibadetin, nafîle ibadetlerden olması daha münasip görünmektedir. Zira bu âyetler *ihsan* gibi yüce bir erdeme sahip olan kimselerin vasıflarını beyan etmektedir. Farz olan zekâtı her müslüman verebilir, fakat vacip olandan fazlasını vermek ve iffetinden dolayı fakrını arz edemeyen ihtiyaç sahiplerini arayıp bulmak herkesin yapamayacağı üstün bir meziyettir.

3.1.10. Kevnî ve Enfüsî Deliller

وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ (20) وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُنصِرُونَ (21) وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ (22) فَوَرَبَّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِّثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِفُونَ (23)

20-21. Kesin olarak inananlar için yeryüzünde ve kendi nefislerinizde birçok deliller vardır. Hâlâ görmüyor musunuz? 22. Gökte rızkınız ve size vaat olunan şeyler vardır. 23. Göğün ve yerin Rabbine andolsun ki o (size vaat olunanlar), sizin konuşmanız gibi gerçektir.⁴¹⁴

3.1.10.1. Yeryüzündeki Kevnî Deliller

وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ

20. Kesin olarak inananlar için yeryüzünde birçok deliller vardır.

Yeryüzündeki *kevnî* delillerin neler olduğu ile ilgili olarak Beydâvî “İster hareketsiz ister hareket halinde olsun yeryüzünde ibret nazarı ile bakılacak olan canlı ve cansız bütün her şeydir” der.⁴¹⁵

Râzî ise bu âyet ile ilgili iki husus zikretmiştir. Bunlarda biri kıyamet gününde yeryüzünde meydana gelecek olaylardır. Diğeri ise Yüce Allah’ın (cc) yeryüzündeki kudret ve azametine delalet eden âyetlerinin tefekkür edilmesi ile ulaşılabilecek takva ve *ihsan* gibi güzel vasıflardır.”⁴¹⁶

Elmalılı bu âyetin ceza ve hesap gününün vuku bulacağını gösteren *kevnî* ve *enfüsî* delil olma özelliği yanında geçmiş dönemlerde helak edilen kavimlerin kalıntılarının bulunduğu yer olması bakımından da ibrete şayan olma özelliğine dikkat çekmiştir.⁴¹⁷

⁴¹⁴ Zâriyât, 51/21-23.

⁴¹⁵ Beydâvî, *Envâru ’t-Tenzîl*, C. V, s. 147.

⁴¹⁶ Râzî, *Mefâtihu ’l-Ğayb*, C. XXVIII, s. 207.

⁴¹⁷ Yazır, *Hak Dini Kur ’ân Dili*, C. VII, s. 543.

Bu açıklamalar neticesinde yeryüzündeki kevnî delillerin, ister canlı ister cansız olsun görülebilen ve müşahede edilebilen her bir şey, kıyamet günü meydana gelecek olan yeryüzü değişiklikleri ve helak edilen kavimlerden geriye kalan ibrete şayan kalıntılar olmak üzere üç farklı bakış açısıyla değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Bu değerlendirmelere esas olarak bazı Kur'ân âyetleri bağlamında kevnî delilleri zikretmek istiyoruz.

Nahl 16/81'de Allah'ın (cc) kullarının menfaati için yeryüzünde gölgelikler, dağlarda barınaklar, yazın sıcağından ve kışın soğuğundan koruyacak elbiseler ve savaşın şiddetinden muhafaza edecek zırhlar var ettiği beyan buyrulmaktadır. İsrâ 17/70'de âdemoğlunun şerefli kılındığı bunun gereği olarak karada ve denizde kendilerini taşıyacak vasıtalar verildiği emre âmâde kılındıkları beyan buyrulmaktadır. Bu ilâhî beyanatlardan da anlaşıldığı üzere muhataplara, sahip oldukları şeylerin kendiliğinden var olmadığı, onları bir amaç için yaratan ve emre âmâde kılan eşsiz ve yüce bir kudretin var olduğu mesajı verilmektedir.

Nahl 16/66'da hayvanların fişkaları ile kanları arasından insanlar için içimi kolay hâlis bir süt çıkartıldığı beyan buyrulmaktadır. Sütün meydana geliş evreleri ve mahiyet olarak birbirinden farklı bu kadar çok süt ürününün husule getirilmesi bile başlı başına Yüce Allah'ın (cc) kudretine delalet etmektedir.

Nahl 16/68-69'da Allah'ın (cc) bal arısına dağlardan, ağaçlardan ve çardaklardan yurt edinmelerini ve meyvelerin özlerinden yemelerini vahyettiği beyan buyrulmaktadır. Bal yapan arıların birbirleri ile olan koordineleri, uyumları, bal yapmak için aralarında tesis ettikleri kurallar ve benzeri hususlar mutlak bir kudret sahibinin varlığına, birliğine, tedbir ve kudret sıfatına delalet etmektedir. Bu meyanda ipek böceğini de bu deliller kısmından değerlendirebiliriz.

Neml, 27/69'da geçmiş dönemlerde yaşayan ve helak edilen toplumlardan geriye kalan eserlerinin gezip görülmesi tavsiye edilmektedir. Helak edilmiş geçmiş dönemlerde yaşayan toplumlardan geriye kalan eserlerin gezilip görülmesi de Allah'ın (cc) kudret ve azametinin idrak edilmesi noktasında önem arz eden kevnî delillerdendir. Bu âyetin bu manaya delaleti yönüyle kendisinden sonra gelecek olan kavimlerin helakini haber veren âyetlere de bir temhîd özelliği arz ettiği anlaşılmaktadır.

3.1.10.2. Enfüsî Deliller

وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ

21. Kendi nefislerinizde birçok deliller vardır. Hâlâ görmeyecekmisiniz?

enfüs kelimesi نَفْس *nefs* kelimesinin çoğuludur. Aslı, n-f-s (ن-ف-س) harflerinden oluşmuş *mastar* bir isimdir. Çoğulu أَنْفُس *enfüs* şeklinde geldiği gibi نَفُوس *nüfûs* vezninde de gelir. “Ceset, kan, nazar, büyüklük ve yücelik, himmet, fikir, azap, su, bir şeyin bizzat kendisi, bir işin hakikati, niyetimde şu işi yapmak var” gibi anlamlarda kullanılmaktadır.⁴¹⁸

Enfüsî deliller bağlamında İbn Abbas’dan “lisan, suret, renk ve huy farklılığı” anlamları zikredilmiştir.⁴¹⁹ Beydâvî ise “âlemlerde her ne var ise insanlarda da onun bir benzeri vardır”⁴²⁰ diyerek, insanın bütün âlemlerin bir özeti olduğuna vurgu yapmıştır. Konevî de Beydâvî’nin bu yorumunu biraz daha açarak “insanın yüzünün benzeri güneş, başının benzeri yıldızlar, sırtının benzeri toprak, karnının benzeri denizler, saçlarının ve tüylerinin benzeri otlar ve bitkiler, aklının benzeri ay, duyu organlarının benzeri hareket eden gezegenler, sesinin benzeri şimşek, gülmesinin benzeri ise yıldırımlardır”⁴²¹ şeklinde izah etmiştir. Âlûsî de “yiyecek ve içecek yollarını enfüsî âyetler bağlamında zikretmiştir.⁴²² Bazı müfessirler, insanın yaratılışı ile ilgili olarak aklın çalışma yöntemi ve manalar çıkartma becerisi, görme, duyma, hissetme ve benzeri algıların yaratılması ve nutk/konuşabilme özelliği gibi bazı hususları da zikretmişlerdir.⁴²³

Bu yorumlarda da görüldüğü üzere *enfüs* kelimesinden kastedilen mana, daha çok insanın görünen fizikî yönleridir. Binaenaleyh biz de enfüsî deliller bağlamında insanoğlunun yaratılış safhalarını Kur’ân’dan âyetler ışığında zikretmek istiyoruz.

⁴¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, ss. 4501-4502; Cübrân, *Râid*, s. 815.

⁴¹⁹ Beğavî, *Me‘âlimü't-Tenzîl*, C. VII, s. 375.

⁴²⁰ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, C. V, s.147.

⁴²¹ Hanefî, *Hâşiyetü'l-Konevî*, C. XVIII, s. 211.

⁴²² Âlûsî, *Rûhu'l-Me‘ânî*, C. XXVII, s. 6.

⁴²³ Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhîr*, C. VIII, s. 135; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. XXVI, s. 353.

İnsân 76/1’de beyan buyrulduğu üzere dehrin⁴²⁴ akışı içinde “insan” adının anılmadığı bir dönem geçmiştir. Bakara 2/30’da Yüce Allah (cc) meleklerine yeryüzünde bir halife yaratacağını beyan buyurmuştur.

Yüce Allah (cc) insan cinsini yaratmayı irade buyurunca onu ilkin تراب *türâb* “topraktan”⁴²⁵ yaratmıştır. Kur’ân- Kerîm’de bu yaratılış esnasında toprağın bazı halleri beyan buyrulmuştur. Bu hallerden ilki طين *tîn*⁴²⁶ “çamur” halidir ki toprağın su ile karışımına işaret etmektedir. İkinci olarak طين من سلاله من *min sūlaletin min tîn*⁴²⁷ “çamurdan sıyrılıp çıkarılmış bir öz” safhasıdır. Üçüncü olarak طين لازب *min tînin lâzib*⁴²⁸ “cıvık ve yapışkan bir çamur” safhasıdır. Dördüncü olarak من صلصال من حما *min salsâlin min hamein mesnûn*⁴²⁹ “vurulduğunda çın çın ses veren pişmemiş çığ çamur” safhasıdır ki bu safha, insan şeklinin oluştuğu ilk tavır olup daha yenice şekil verilmiş çığ çamur halidir. Beşinci olarak من صلصال كالفخار *min salsâlin ke’l-fahhâr*⁴³⁰ “vurulduğunda çın çın ses veren pişmiş çamur” safhasıdır.

Hacc 22/5’de ikinci merhale olarak insanın yaratılışının başlayıp geliştiği yerin ارحام *erhâm* “rahimler” olduğu ifade olunmuştur. Murselât, 77/21’de ise rahimlerin özelliğine işaret olunmak üzere في قرار مكين *fî karârin mekîn* “güçlü bir yer” buyrulmuştur. Yine rahimlerin bir özelliği ifade olunmak üzere, Zümer 39/6’da insanların annelerinin karınlarında üç kat karanlığın içerisinde gelişimlerini sürdürdükleri hususu beyan buyrulmuştur.

İnsanın ikinci yaratılış safhalarındaki vasıfları ise Kur’ân’da şu kelimelerle ifade olunmaktadır. Birinci safha نطفة *nutfe*⁴³¹ “tohum/sperm” safhasıdır. İkinci safha علقة *alaka*,⁴³² “kan pıhtısı” safhasıdır. Üçüncü safha مضغة *mudğa*,⁴³³ “kan pıhtısının bir çiğnem ete dönüştüğü” safhadır. Dördüncü safha عظام *‘izâm*⁴³⁴ “kemiklerin oluş-

⁴²⁴ Dehr kelimesi lügatte; “Uzun zaman, dünyaya biçilen ömür, 1000 yıl, asır ve mutlak zaman anlamlarına gelmektedir.”, bu kelime de asıl olan “âlemin başlangıcından sonuna kadar olan dönem” manasıdır. İbn Manzûr, *Lisânü l-‘Arab*, s. 1441; İsfehânî, *Müfredât*, 319; Cübrân, *Râid*, s. 366.

⁴²⁵ Âl-i İmrân, 3/9; Kehf, 18/37; Hacc, 22/5; Rûm, 30/20; Fâtır, 35/11; Mü’min, 40/67.

⁴²⁶ En’âm, 6/2; A’râf, 7/12; Secde, 32/7; Sâd, 38/71-76.

⁴²⁷ Mü’minûn, 23/12.

⁴²⁸ Sâffât, 37/11.

⁴²⁹ Hicr, 15/26-28-33.

⁴³⁰ Rahmân, 55/14.

⁴³¹ Nahl, 16/4; Kehf, 18/37; Hacc, 22/5; Mü’minûn, 23/13-14; Fâtır, 35/11; Yâsîn, 36/77; Mü’min, 40/67; Necm, 53/46; Kiyâme, 75/37; İnsân, 76/2; Abese, 80/19.

⁴³² Hacc, 22/5; Mü’minûn, 23/14; Mü’min, 40/67; Kiyâme, 75/38.

⁴³³ Hacc, 22/5; Mü’minûn, 23/14.

⁴³⁴ Mü’minûn, 23/14.

maya başladığı” safhadır. Beşinci safha, لحم *lahm*⁴³⁵ “kasların oluşmaya başladığı” safhadır. Altıncı safha ise خلقا آخر *halkan âhar*,⁴³⁶ “insana ruhun nefh edildiği can verildiği” safhadır.

Hacc, 22/5’de insanın anne rahminden طفل *tıfl* “bebek” olarak dünya hayatına çıkartılışından, اشدّ *eşüdd* denilen “olgun bir insan haline getirilme” ve ارذل العمر *erzeli ‘umur* denilen “hayatın en zayıf dönemi” ne kadar olan safhaları da beyan buyrulmuştur.

Vâkı‘a, 56/58’de Allah’ın (cc) kudretinin yüceliğine delalet etmesi nokta-i nazarından, insanın yaratılışındaki ilk unsur olan *menin* mahiyetinin ve yaratılışının tedkik ve tefekkür edilmesine işaret buyrulmuştur. Kur’ân’da *menin* vasıfları دفع *difk*⁴³⁷ “fışkıрма” ve يمّني *yümnâ*⁴³⁸ “atmak saçmak” مهين *mehîn*,⁴³⁹ “zayıf güçsüz” من مّهين *min sülâletin min mâin mehîn*⁴⁴⁰ “zayıf ve güçsüz bir sudan süzül-müş” kavramları ile ifade buyrulmuştur. Mü‘minûn 23/12’de *sülâle* lafzı çamur halindeki toprağın bir vasfı olarak zikredilmiş idi. Bundan da anlıyoruz ki süzülme ve özütleme işlemi insanın hem toprak hem de nutfe olduğu temel aşamaların her ikisinde de uygulanmış bir işlemdir. Bu yönleri ve özellikleri ile insanın tohumunun yaratılma safhaları da Allah’ın (cc) varlığına, kudretine ve birliğine delalet eden önemli âyetlerdendir.

Kur’ân’da *meni/sperm*’nin yaratılıp çıkartıldığı bölge, erkekde صلب *subl* “bel kısmı” kadında ترائب *terâib*⁴⁴¹ “göğüs bölgesi” kavramları ile ifade buyrulmuştur. İnsanın tohumunun yaratıldıktan sonra üretildiği yerden çıkartılışı da دفع *difk*⁴⁴² “fışkıрма” ile vasfolunan bir kuvvet ilemdir. Bu hususiyet bize *zâriyât* “saçıp savuran kuvvetler” anlamını da hatırlatmaktadır.

Necm, 53/45-46’da erkeklik ve dişiliğin *nutfe* rahme atıldığı ilk safhalarda belirlendiğine işaret buyrulmuştur.

Bugünkü embriyoloji ilminin tespitlerine göre, erkeğin üreme sıvısının içinde, 250-300 milyon kadar *nutfe/sperm* anne rahmine intikal etmektedir. Bu spermelerden

⁴³⁵ Mü‘minûn, 23/14.

⁴³⁶ Mü‘minûn, 23/14.

⁴³⁷ Târik, 86/6.

⁴³⁸ Kıyâme, 75/37.

⁴³⁹ Murselât, 77/20.

⁴⁴⁰ Secde, 32/8.

⁴⁴¹ Târik, 86/7.

⁴⁴² Târik, 86/6.

sadece bir tanesi rahimdeki yumurta hücresiyle döllenmektedir. Ardından iki, dört, sekiz mitotik bölünmeler başlar, sonra da rahmin duvarına asılır ve şekil almaya başlar. Elektronik kameralarla tespit edilen bu aşamalar, sırası ve mahiyeti itibarıyla tamamen âyetlerde dile getirilen ifadelerle uyum içerisindedir.⁴⁴³ Embriyoloji biliminin insanın üreme ve gelişme safhaları ile ilgili daha yenice ulaştığı gerçekleri Kur'an'ın yüzyıllar öncesinden haber vermesi onun mucizevi yönünü göstermesi bakımından dikkate şayan hususlardandır.

Nahl, 16/78'de insanların annelerinin karınlarından hiçbir şey bilmez vaziyette çıkartıldıkları, eşyanın mahiyetine dair bilgi ve malumat sahibi olabilmeleri için de kendilerine işitme, görme ve istidlâlî akıl kuvvetleri verildiği beyan buyrulmaktadır. Bu kuvvetler, insanlara Allah'ın (cc) yüceliğini kudret ve azametini idrak etmeye sebep olan istidlâlî unsurlardır. İnsanın Yüce Allah'a (cc) karşı sorumlu ve mükellef olabilmesi bu kuvvetlerin aktif olmasına bağlı olup haddi zatında insanı insan yapan da bu özellikleridir. Beydâvî bu âyette haber verilen hissî kuvvetlerin, eşyanın hakikatini idrak etmeye sebep olan algılar olduğunu beyan etmiştir.⁴⁴⁴

3.1.11. Nimet ve Azabın Göklerden Gönderilmesi

وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ

22. Gökte rızkınız ve size vaat olunan şeyler vardır.

Çoğu müfessirler, رِزْقُكُمْ *rizgüküm*⁴⁴⁵ cümlesini “rızkıların husûlüne sebep olan المطر *el-matar* “yağmurlar” anlamı ile tefsîr etmişlerdir.⁴⁴⁶ Beydâvî ise bu âyetle ilgili iki vecih zikretmiştir. Birincisi, اسبابُ رِزْقِكُمْ *esbab-u rizgiküm* “rızkın yaratılmasına etki eden sebepler” vechidir ki bu takdirde *muzâf* olan اسبابُ *esbab* kelimesi *mukadder/gizli* olmuş olur veya رِزْقُ *rizk* kelimesi *sebeb-müsebbeb* alakası ile *mecazî mürsel* olur ki her iki takdirde de mana aynı olmuş olur. İkinci vecih ise “levhi mahfuzda

⁴⁴³ Süleyman Aksoy, *Kur'an'ın Embriyolojik Sırları*, Kayahan Yayınları, İstanbul 2004, s. 13.

⁴⁴⁴ Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, C. III, s. 230.

⁴⁴⁵ *Rızık* kelimesinin aslı, r-z-k (ر-ز-ق) kökünden türemiş üç harften oluşan bir isimdir. “Yiyecek, giyecek ve faydalanılacak her şey, yağmur, başış, pay, nasip gibi manalara gelir.” Rızıklar, biri *maddî* diğeri *mânevî* olmak üzere iki nevidir. *maddî* nimetler herkesin malumu olduğu üzere yiyecek, içecek ve giyecek türünden menfaati gerektiren şeylerdir. *Manevî* olan rızık ise meârif ve ilimler gibi kalpler ve nefisler için gerekli ve faydalı olan şeylerdir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, s. 1636.

⁴⁴⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, C. IV, s. 129; Suyûtî, *Dürü'l-Mensûr*, C. XIII, s. 679; Zemaşerî, *Keşşâf*, C. V, s. 614; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. XXVI, s. 354; Sa'îd Havva, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, C. X, s. 5505; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 1405; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, C. XXVI, s. 180.

takdir olunan rızık” manasıdır.⁴⁴⁷ Bikâ’î, “Allah’ın (cc) kullarının menfaati için yayıp neşrettiği yağmur, rüzgâr, sıcak ve soğuk gibi şeylerdir” şeklinde tanımlamıştır. Seyyid Kutub, “rızıkın Yüce Allah’ın (cc) tasarrufunda olduğunun bilinmesi ve bu sebeple de dünya hırsından uzak durulmasının gerekliliğine” vurgu yapmıştır.⁴⁴⁸ Mevdûdî, “dünyâda insanların yaşaması ve hayatlarını devam ettirmeleri için gereken herşeydir” şeklinde tanımlamıştır.

Kur’ân’da Hz. Meryeme verilen nimetlerden de⁴⁴⁹ Hz. İsâ’nın (as) kavmi için gökten indirilen sofradan da “rızık” olarak bahsedilmektedir.⁴⁵⁰ Bu âyetler minvalinde bir değerlendirme yaptığımızda ise bazı durumlarda su ve toprak gibi vasıtalara ihtiyaç duyulmadan da doğrudan rızıklandırmanın söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.

Enfâl 8/4’de müminlerin rableri katında merzuk olacakları, Bakara 2/25’de ise cennette merzuk olacakları haber verilmektedir. Bu âyetlerde verilen haberlerden anlaşıldığı üzere *rızık* kavramıyla kastedilen şeylerin yalnızca dünyevî nimetlerden ibaret olmadığı anlaşılmaktadır.

Hûd, 11/88’de ilim ve hikmetin de “rızık” olduğu beyan buyrulmuştur. Hıcr 15/88’de Kur’ân-ı Kerîm’in dünya nimetleri ile kıyas kabul etmeyecek derecede büyük bir nimet olduğuna işaret edilmiştir. Bunlarla birlikte Bakara 2/211’de Allah’ın (cc) kudret ve azametine delalet eden mucizelerden de nimet olarak bahsedilmiştir.

وَمَا تُوعَدُونَ *ve mâ tü’adûne* “size va’d olunan hususlar” âyetinin tefsîri ile ilgili olarak Fahri Râzî, “*va’d/müjde* edilen cennet veya *va’id/azap* olan cehennemdir” şeklinde iki vecih zikretmiştir.⁴⁵¹ Âlûsî ise Mücâhid ve Dahhâk’tan “*va’d* edilmiş hayır ve şer olan hususların hepsidir” diye nakletmiştir.⁴⁵² İbn Âşûr’da “göklerden gelmesi muhtemel azaplar” olduğunu zikretmiştir.⁴⁵³

⁴⁴⁷ Beydâvî, *Envâru’l-Tenzil*, C. III, s. 231.

⁴⁴⁸ Kutub, *fî Zılâli’l-Kur’ân*, C. VI, s. 310.

⁴⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/37.

⁴⁵⁰ Mâide, 5/114.

⁴⁵¹ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, C. XXVIII, s. 208.

⁴⁵² Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, C. XXVII, s. 10.

⁴⁵³ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, C. XXVI, s. 355.

رَبِّيَّة ribbiyye kelimesinin çoğulu ise Âl-i İmrân, 146'da *ribbiyûn* şeklinde zikredilmiştir. *rabbâniyyûn* ve *ribbiyyûn* kelimelerinin her ikisi de “âlim kişiler” anlamındadır. İbn Manzûr ربيون *ribbiyyûn* kelimesini علماء الاتقياء *ulemâu'l-etkiyâ* “sakınan âlimler” anlamı ile vasfederek açıklamıştır.⁴⁵⁶ Bu vasıflamadan da anlaşıldığı üzere ربيون *ribbiyyûn* kelimesinde, “takva sıfatı” ön plandadır. Yukarıda ilgili yerinde de atıfta bulunduğumuz üzere *takva* kelimesi “sakınmak” anlamına gelmektedir. Allah'dan (cc) sakınmanın derecesi ise onun kudret ve azametini idrak etmekle mütenasib bir keyfiyettir. Bu anlam bağlamında *ribbiyyûn* kelimesi ile *rubûbiyyet* kelimesi arasındaki münasebetin sebep-sonuç ilişkisi olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle *rubûbiyyet*, mevcudatın yaratılış keyfiyeti anlamını ifade ederken *ribbiyyet* ise mevcudatın yaratılışındaki bazı keyfiyetlerin idrak edilme anlamını ifade etmektedir.

Nâzi'ât 79/24'te ifade olunduğu üzere Firavun, halkına hitaben “sizin en yüce rabbiniz benim” diyerek rububiyyet dava etmiştir. İsrâ 17/102' de beyan buyrulduğu üzere Hz. Musa (as) kendisine verilen dokuz âyet ile tebliğ için Firavuna gönderildiğinde ona hitaben “sende pekiyi bilmektesin ki bu âyetleri indiren yerlerin ve göklerin rabbidir” diyerek Yüce Allah'ın (as) rububiyyet sıfatını ön plana çıkarmıştır. Bu nedenden ki bu ve bunun benzeri bütün âyetlerde *er-rabb* sıfatı ile verilmek istenen mesajın rububiyyet sıfatı ile alakadar olduğu anlaşılmaktadır.

فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ âyetinde “rabb” kelimesinin yerine “hâlık” ve “bedî” sıfatları kullanılmayıp da “rabb” kelimesinin kullanılma gayesinin, *rububiyyet* sıfatıyla verilmek istenen mesaja matuf bir nükte olduğu da anlaşılmaktadır. Zîra bu sûrenin ilk dört âyetinde beyan olunan vasıflar eşyanın merhale merhale vücuda getiriliş safhalarına delalet etmektedir.

Netice olarak Yüce Allah'a (cc) izafeti ve bu sûrede zikredilmesi bağlamında *er-Rabb* kelimesini “terbiye eden, hayat safhasına çıkışın en küçük zerrevî veya zürrevî boyutlarından başlayarak en mütেকâmil devrelerine kadar merhale merhale yaratan, inşa eden ve varlık sahasına çıkartan” anlamında tanımlamamız mümkündür. Sûre-i Fâtihanın ilk âyetinde “âlemlerin rabbi olan Allah'a hamdolsun”⁴⁵⁷ buyrulmakla da rubûbiyyet sıfatının âlemlerdeki bu terbiyevî özelliğine işaret buyrulduğu anlaşılmaktadır.

⁴⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, s. 1545-152; İsfehânî, *Müfredât*, ss. 336-337; Abdülbâkî, *Mu'cem*, s. 463.

⁴⁵⁷ Fâtiha, 1/2.

3.2. İkinci Pasaj (24- 46. Âyetler)

3.2.1. Âyetlerin Metni

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ صَنِيفِ إِبْرَاهِيمَ الْمُكَرَّمِينَ (24) إِذْ تَخَلَّوْا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامًا قَوْمٌ مُنْكَرُونَ (25) فَرَاغَ إِلَى أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعَجَلٍ سَمِينٍ (26) فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ قَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ (27) فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ وَبَسَّتْ رُؤُوسَهُ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ (28) فَأَقْبَلَتْ امْرَأَتُهُ فِي صَرَّةٍ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ (29) قَالُوا كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ إِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ (30) قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ (31) قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ (32) لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ طِينٍ (33) مُّسَوِّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ (34) فَأَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (35) فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ (36) وَتَرَكْنَا فِيهَا آيَةً لِلَّذِينَ يَخَافُونَ الْعَذَابَ الْأَلِيمَ (37) وَفِي مُوسَى إِذْ أَرْسَلْنَاهُ إِلَى فِرْعَوْنَ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ (38) فَتَوَلَّى بِرُكْنِهِ وَقَالَ سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ (39) فَأَخَذْنَاهُ وَجُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ وَهُوَ مُلِيمٌ (40) وَفِي عَادٍ إِذْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرِّيحَ الْعَقِيمَ (41) مَا تَدْرُ مِنْ شَيْءٍ أَنْتَ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلْنَاهُ كَالرَّمِيمِ (42) وَفِي ثَمُودَ إِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتَّىٰ حِينٍ (43) فَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ فَأَخَذْتُهُمُ الصَّاعِقَةَ وَهُمْ يَنْظُرُونَ (44) فَمَا اسْتَطَاعُوا مِنْ قِيَامٍ وَمَا كَانُوا مُنْتَصِرِينَ (45) وَقَوْمِ نُوحٍ مِّن قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ

3.2.2. Âyetlerin Meâli

(Ey Muhammed!) İbrahim'in ağırlanan misafirlerinin haberi sana geldi mi? 25. Hani onlar, İbrahim'in yanına varmışlar ve "Selâm olsun sana!" demişlerdi. O da "Size de selâm olsun." demiş, "Bunlar tanınmamış (yabancı) kimseler" (diye düşünmüştü). 26. Hissetirmeden ailesinin yanına gidip, (pişirilmiş) semiz bir buzağı getirdi. 27. Onu önlerine koydu. "Yemez misiniz?" dedi. 28. (Yemediklerini görünce) onlardan İbrahim'in içine bir korku düştü. Onlar, "korkma!" dediler ve onu bilgin bir oğul ile müjdelediler. 29. Bunun üzerine karısı bir çılgılık kopararak yönelip elini yüzüne vurdu. "Ben kısır bir kocakarıyım (nasıl çocuğum olabilir?)" dedi. 30. Onlar dediler ki: "Rabbin böyle buyurdu. Şüphesiz O, hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir."31. İbrahim, onlara: "O hâlde asıl işiniz nedir ey elçiler?" dedi. 32-34. Onlar şöyle dediler: "Biz mücrim (günahkâr) bir kavme (Lût'un kavmine), üzerlerine çamurdan, pişirilmiş ve Rabbinin katında haddi aşanlar için belirlenmiş taşlar yağdırmak için gönderildik." 35. Orada (Lût'un yöresinde) bulunan mü'minleri çıkardık. 36. Zaten orada bir ev halkından başka Müslüman bulamadık. 37. Orada, elem dolu azaptan korkacaklar için bir ibret bıraktık. 38. Mûsâ kıssasında

da ibret vardır. Hani biz onu açık bir delil ile Firavun'a göndermiştik. 39. O ise kuvvetine güvenerek yüz çevirdi ve "Bu bir büyücü veya delidir" dedi. 40. Bunun üzerine biz de kendisini ve ordularını yakalayıp denize attık. O ise (pişman olmuş) kendini kınıyordu. 41. Âd kavminde de ibretler vardır. Hani onların üzerine köklerini kesen rüzgârı göndermiştik. 42. Üzerine uğradığı hiçbir şeyi bırakmıyor, mutlaka onu kül ediyordu. 43. Semûd kavminde de ibretler vardır. Hani onlara, "Bir sûreye kadar faydalanın bakalım" denmişti. 44. Derken Rablerinin emrinden uzaklaşıp azmışlardı. Bu yüzden bakınıp dururken kendilerini yıldırım çarpıvermişti. 45. Artık, ne yerlerinden kalkmaya güçleri yetti, ne de başkasından yardım görebildiler. 46. Bunlardan önce de Nûh kavmini helâk etmiştik. Çünkü onlar fâsık bir toplum idiler.

3.2.3. Münâsebetler

1. Bu Pasajın Âyetlerinin Sûrenin Ana Konusu ile Münâsebeti

Bu pasajın âyetleri insanların yaratılış gayesi olan *ubudiyyeti* reddedip nankörlük eden kavimlerin helakinden bahsetmektedir. Bu sûrenin ana konusu ise ilgili yerinde de atıfta bulunduğumuz üzere iman, amel ve ahlak konularını kapsamına alan *ubudiyyet* konusudur.

2. Bu Pasajın Âyetlerinin Birinci Pasajın Âyetleri ile Olan Münâsebeti

Birinci pasajın ilk dört âyetinde bir rahmet vesilesi olarak zikredilen rüzgâr, bulut ve bunlar vasıtasıyla göklerden indirilen su unsurunun bu pasajın âyetlerinde itaatten çıkmış azgın toplumların helakinde kullanılan unsurlarla aynı öz nitelikleri taşıdığı görülmektedir. Buna ek olarak enfüsî deliller bağlamında insanların yaratılışında doğrudan veya dolaylı olarak etkin olan toprak, su, hava ve ateş unsurları da aynı öz nitelikleri taşımaktadır. Zira Lût kavmi, topraktan imal edilmiş özel taşlarla, Âd kavmi azap rüzgârlarıyla, Semûd kavmi ateş saçan şiddetli şimşeklerle, Nuh kavmi ve Firavun ise sularla helak edildiler. Bir önceki pasajda rahmet vesilesi olan unsurların bu pasajda ise azap vesilesi unsurlara dönüştüğü görülmektedir.

Bir önceki pasajın âyetlerinde öldükten sonra dirilişi ispat gayesi ile bir takım kuvvetlere yemin edilmişken bu pasaj âyetlerinde ise İbrahim (as) bilge bir evlat sahibi olmakla müjdelenmiştir. Hâlbuki İbrahim (as) ve eşi Sâre hanım çocuk sahibi olmaları mümkün olmayacak derecede yaşları ilerlemiş kimselerdi. Buna ilaveten

Sâre Hanım genç yaşlarında da kısır bir hanım idi. Böyle bir durumda iken kendilerine evlat bahşedilmesi Yüce Allah'ın (cc) sebep ile yaratmaya kadir olduğu gibi sebepsiz olarak yaratmaya da kadir olduğunu göstermektedir.

3.2.4. Kur'ân Kıssaları

Bu pasajdaki âyetler geçmiş dönemlerde yaşayan kavimlerin kıssalarını konu edindiği için biz de öncelikle Kasas'ı-Kur'ân hakkında öz bilgiler vermek istiyoruz. Bu bağlamda Kasas'ı-Kur'ân'ın tanımı, amaç ve hedefleri ve istatistiksel bazı bilgilerini konu edineceğiz.

3.2.4.1. Kasas'ı-Kur'ân'ın Tanımı

القصة Kasas'ı-Kur'ân kavramı *kasas* ve *Kur'ân* kelimelerinin *izâfi* terkibinden oluşmuştur. *قصص* *kasas* kelimesi, ق-ص-ص (k-s-s-) harflerinden müteşekkil *sülâsî muzâ'af* bir kelimedir. *قص* *kassa*, *يقص* *yekussu*, *قصا* *kasasan* şeklinde çekimlenir. *قص* *kasas* mastarından, Kehf 18/63 ve Kasas 28/11 âyetlerinde de kullanıldığı üzere “eser ve iz” anlamındadır. *قص* *kass* mastarından *تتبع الاثر* *tetebbu'u'l-eser* “çok titiz bir şekilde iz sürmek” anlamındadır. *قصاص* *kısâs* mastarından ise Bakara 2/179'da kullanıldığı üzere “çok titiz ve dikkatli bir şekilde kanın izini sürüp takip etmek anlamındadır.”⁴⁵⁸ *قطع* *kata* kelimesi “mutlak kesmek” anlamında olup *Kasas* kelimesi ise “bir hedef izliyerek nizamlı intizamlı kesmek” anlamındadır. Buraya kadar verdiğimiz malumatlardan da anlaşıldığı üzere bu kelimenin farklı kullanımlarında “takip etmek ve iz sürmek” anlamı vardır ki genelde bu takip geçmişe doğru yapılır.

Terim olarak *kıssa*, “insanların ibret almalarını ve hidayete ulaşmalarını sağlamak amacıyla, çoğunlukla zaman ve mekândan soyutlanmış, geçmiş peygamberler ve kavimleriyle ya da geçmiş toplumlarla ilgili Kur'ân'da bildirilen olaylar” olarak tanımlanmaktadır.⁴⁵⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de kıssalar; *hadîs*,⁴⁶⁰ *darb-ı mesel*,⁴⁶¹ *etâ*,⁴⁶² *telâ*,⁴⁶³ *evhâ*⁴⁶⁴ gibi kelimeler ve kavramlarla ifade olunmaktadır.

⁴⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, ss. 3650-3653; Cübrân, *Râid*, s. 633; İsfehânî, *Müfredât*, s. 671; Abdülbâkî, *Mu'cem*, s. 901.

⁴⁵⁹ Muhammed Hayr Mahmûd el-Adevî, *Me'âlimü'l-Kıssa fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Adevî, Ürdün 1988, s. 33; Tahsin Görgün, “Kur'ân Kıssalarının Neliği Üzerine”, *IV. Kur'ân Sempozyumu, Fecr Yayınları*, Ankara 1998, ss. 19-40; Mustafa Kara, *Bireysel ve Toplumsal Açından Kur'ân Kıssaları*, Doktora Tezi, Samsun 2011, s. 11.

⁴⁶⁰ Tâhâ, 20/9; Zâriyât, 51/24; Nâzi'ât, 79/15; Burûc, 85/17.

3.2.4.2. Kur'ân Kıssalarının Amaç ve Hedefleri

A'râf 7/176'da "onlara ibretli kıssalar anlat! umulurki tefekkür ederler" buyrulmak suretiyle kıssa'nın hedeflerinden birisinin de *tefekür* olduğu vurgulanmıştır.

Bakara 2/73'de Hz. Musâ'nın (as) kavminden ölen bir kişinin diriltişi kıssasından sonra "işte Allah bunu nasıl dirilttiyse ölüleri de öyle diriltir. Akledesiniz diye âyetlerini size gösterir" buyrulduğu üzere kudreti ilahiyeye delalet nokta-i nazarından aklın, fitartı gereği kullanılmasına vurgu yapılmıştır.

Hûd 11/49'da Nûh (as) ile kavmi arasında geçen diyaloglar ve helak edilişleri anlatıldıktan sonra Hz. Peygamber'e (sav) ve onun üzerinden de bütün muhataplara sabır tavsiye edilmiştir. Bu yönü ile de kıssaların muhataplarını sabır gibi yüksek bir erdeme ulaştıracak hisseler içerdiği görülmektedir. Bu kıssada aynı zamanda teselli ve moral bağlamında psikolojik desteğin de söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.

Nûh sûresinde Hz. Nuh'un (as) kavmi ile olan diyalogları, gayretleri, çabaları, azmi ve sebatı anlatılmaktadır. Fakat bu anlatış seyrinde ara ara bazı malumatlar verilmektedir. Bu malumatlardan olmak üzere Nuh 71/13'de "size ne oluyor da Allah'a tazim ve hürmete [sebepl olacak olan iman ve teslimiyet] arzu etmiyorsunuz" buyrulmuştur. Bu âyetin devamında da Allah'a (cc) karşı tazim ve hürmeti gerektirecek kevnî ve enfüsî âyetler zikredilmek suretiyle iman ve teslimiyetin gerekliliğine vurgu yapılmıştır.

Netice itibarıyla Kur'ân kıssalarının amaç ve hedefleri, bu ve benzeri diğer âyetlerde de görüldüğü üzere bireyleri ve toplumları inanç, dîn, ahlak, siyâset, ekonomi, sosyal yaşam ve benzeri alanlarda yaratılış amacına uygun bir seviyeye taşıyacak erdemlere irşad ve delalet etmek olduğu anlaşılmaktadır.

3.2.4.3. Kur'ân Kıssalarının Faydaları ve Çeşitleri

Kur'ân kıssalarından amaçlanan hedeflerin ferd ve cemiyetler üzerindeki olumlu etkisi onun faydalarındandır. Bu faydalar hem dünya hem de âhiret saadetini temine sebep olacak faydalardır. İman, takva, ihsan, ihlas, sabır, hoşgörü, yardım severlik, îsâr, infâk, sevgi, şefkat, merhamet, teslimiyet, kulluk, müsmaha, tevazu, yumu-

⁴⁶¹ Bakara, 2/26; İbrâhîm, 14/24; Nahl, 16/75-76-112; Kehf, 18/32; Rûm, 30/28; Yâsîn, 36/13-78; Zümer, 39/29; Zuhruf, 43/17-56-57-59; Tahrîm, 66/10-11.

⁴⁶² Sâd, 38/21; Zâriyât, 51/24; Nâzi'ât, 79/15; Burûc, 85/17; Ğâşiye, 88/1.

⁴⁶³ Mâide, 5/27; Kehf, 18/83.

⁴⁶⁴ Hûd, 11/37; Yûsuf, 12/32; Tâhâ, 20/38; Şu'arâ, 26/52.

şak huyluluk, cömertlik, hüsnü zan ve benzeri erdemlerin oluşmasında kıssadan hisse bağlamında çok büyük faydalar söz konusudur. Kur'ân kıssalarının bu faydalarının yanında islâmî eğitim ve öğretim noktasında da faydaları vardır.⁴⁶⁵

Konuları bakımından, *tarihî*, *temsîlî* ve *hem tarihî hem de temsîlî* kıssalar olarak tasnif edilmektedirler. Kur'ân'da ele alınışı açısından ise *uzun kıssalar* ve *kısa kıssalar* olarak tasnif edilmektedirler.⁴⁶⁶

3.2.4.5. Kur'ân Kıssalarının Temel Özellikleri

Kur'ân kıssalarının temel özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür.

- Zaman, mekân ve kişi unsurları hakkında detaylı bilgi verilmez. Kur'ân, kıssayı hangi maksatla nakletmek istiyorsa, hadisenin sadece o boyutunu ele alır. Bu nedenle bazen bir kıssaya ait anlatım devam ederken olayın akışına göre zikredilmesi gereken, ancak maksada hizmet etmeyen büyük zaman atlamaları söz konusudur.⁴⁶⁷ Örneğin; Meryem sûresinde Hz. Zekeriyâ kıssasına ilişkin aktarıma göz attığımızda, sûrenin 2 ve 11. âyetleri arasında cereyan eden ve Hz. Zekeriyâ'ya adı "Yahya" olan bir erkek çocuğunun verileceğine dair geçen diyalogun hemen ardından 12. Âyette Yahyâ doğmuş, büyümüş ve peygamber olmuştur. Burada açıkça görüldüğü gibi bütün bu safhaların öyküsüne dair anlatım atlanmıştır. Çünkü Kur'ân'ın amacı, tarihi olayları teferruatlı bir şekilde anlatmak değildir.⁴⁶⁸
- Kıssalar tarihte yaşanmış gerçek olaylar olup mükemmel bir üslup titizliği ile sunulur.⁴⁶⁹
- Bu kıssalarda korku, sevinç ve ümit gibi duygular hâkimdir.⁴⁷⁰
- Kur'ân kıssalarında tam bir tekrar söz konusu değildir. Siyak-Sibak ilişkisi nazar-ı dikkate alındığında bu iddianın ne kadar doğru olduğu anlaşılacaktır.⁴⁷¹ Öte

⁴⁶⁵ Kur'ân kıssalarının İslâmî eğitim ve öğretim noktasındaki faydaları için bk. Bayraktar Bayraklı, "Kur'ân-ı Kerim'de Öğretim Kavramı ve Vahiy", *Diyânet İlmî Dergi*, 4/27, s. 145-165; Akbar Salehi, "İslâmî Eğitim ve Öğretimde Kur'ân Kıssa ve Hikâyelerinin Rolü", (çvr.) Mustafa Kara, *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 4/8, Bartın 2017, ss. 183-192.

⁴⁶⁶ Geniş bilgi için bk. Muhammed Abay, *Kur'ân Kıssaları*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007; Kara, "Kur'ân Kıssaları", ss. 57-60; Nurettin Turgay, "Kur'ân Kıssaları", *DÜİFD*, 2/4, Diyarbakır 2000, ss. 61-84.

⁴⁶⁷ Seyyid Kutub, *et-Tasvîru'l-Fennî fi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire 1992, s. 187.

⁴⁶⁸ Muhsin Demirci, *Tefsîr Usûlü ve Tarihi*, İFAV, İstanbul 1988, s. 185. Mustafa Kara, "Kur'ân Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz", *İslâmî İlimler Dergisi*, 9/1, 2014, ss. 69-102.

⁴⁶⁹ Kur'ân kıssalarının bu özelliği onu hikâye ve romanlardan ayıran bir özelliktir. Detaylı bilgi için bk. Mustafa Kara, "Kur'ân Kıssalarını "Hikâye" Kavramıyla Tanımlamanın İmkânı", *Tefsîr Araştırmaları Dergisi*, 2/1, 2018, ss. 57-73.

⁴⁷⁰ Turgay, "Kur'ân Kıssaları", ss. 61-84.

⁴⁷¹ Demirci, *Tefsîr Usûlü ve Tarihi*, s. 186.

yandan dînî amacı gerçekleştirmek için bu yönetime ihtiyaç vardır. Bu sebeptendir ki mühim olan konulardan ziyade daha ehemmiyetli olanlara ağırlık verilmiştir. Örneğin; Hz. Mûsâ'nın doğumu, gençliği ve evlenmesi gibi konular tekrar ele alınmaz, ancak Firavunla karşılaşması, sihirbazlarla olan diyalogları risâletin hedefi açısından ziyade önem arz ettiğinden tekrar edilir ve her tekrar edilen yerde farklı nüanslar ortaya konulur.⁴⁷²

3.2.5. Misâfir Melekler

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِينَ

(Ey Muhammed!) İbrahim'in kıymetli misafirlerinin haberi sana geldi mi?

هل *hel* harfi *istifham* içindir *tahkîk* anlamında olduğunu söyleyenler de vardır. هل *hel etâ* ifâdesi Hz. Peygambere (sav) hitab olup kavminin onu yalanlamasına karşılık bir teselli anlamı ifade etmektedir.⁴⁷³

ضَيْفِ *dayf* kelimesi masdar isim olup bir, iki ve üzerindeki sayılara itlâk olunur.⁴⁷⁴ Bu kelimedede asıl olan “meyletmek” anlamıdır. Misafir, bir başaksının evine konukluk için gitmeye meyil ettiğinden bu meyil anlamı üzerinden “misafir” anlamına haml edilmiştir.⁴⁷⁵

المُكْرَمِينَ *el-mükremîn* kelimesi ise *ism-i mef'ûl cem'i müzekker* olup “kıymetli ve hürmetli kimseler” anlamındadır. Bu vasıfla isimlendirilmeleri Enbiyâ 21/26'da da beyan olunduğu üzere Allah (cc) katında kıymetli kullar olduklarına istinadendir. İkrime, *râ'*nın şeddesi ile مَكْرَمِينَ *mükerremîn* “çok kıymetli kimseler” şeklinde okumuştur.⁴⁷⁶

Sıfatları zikrolunmuş olan bu kıymetli misâfirler, görevli melekler olup insan suretinde gelmişlerdir. Bu meleklerin Cebrâîl (as), Mîkâîl (as) ve İsrâfil (as) ol-

⁴⁷² Kara, “Kur’ân Kıssalarını “Hikâye” Kavramıyla Tanımlamanın İmkânı”, ss. 57-73.

⁴⁷³ Mehmet Sait Şimşek, *Kur’ân Kıssalarına Giriş*, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1993, s. 112; Kara, “Kur’ân Kıssaları”, ss. 60-63; Âdem Akıncı, “Kur’ândaki Kıssalar ve Din Öğretimindeki Yeri”, *HÜİFD*, 10/13, 2004, ss. 41-63; Vehbe Zuhaylî, *el-Kıssatü'l-Kur’âniyye*, Dâru'l-Hayr, Beyrut 1992, s. 16; Turgay, “Kur’ân Kıssaları”, ss. 61-84.

⁴⁷⁴ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. XXVI, s. 357.

⁴⁷⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, C. V, s. 615.

⁴⁷⁶ İsfehânî, *Müfredât*, s. 513; Cübrân, *Râid*, s. 514;

⁴⁷⁶ Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, C. VIII, s. 137.

dukları⁴⁷⁷ ve sayıları ile ilgili olarak da birden on üç'e kadar farklı rivâyetler zikredilmiştir.⁴⁷⁸

3.2.5.1. Selam Kavramı ve Selamlaşmak

إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ

Hani onlar, İbrahim'in yanına varmışlar ve "Selâm olsun sana!" demişlerdi. O da "Size de selâm olsun." demiş, "Bunlar tanınmamış (yabancı) kimseler" (diye düşünmüştü).

Selam lügatte "selamet, beraat, âfiyet, sulh, musalaha, kurtuluş, bağlılık ve rıza göstermek" anlamlarına kullanılmaktadır.⁴⁷⁹ Kur'ân'da ise selamet,⁴⁸⁰ tevazu ve alçak gönüllülük,⁴⁸¹ emniyet ve güven,⁴⁸² kurtuluş,⁴⁸³ barış,⁴⁸⁴ Yüce Allah'ın (cc) ismi,⁴⁸⁵ Cennet ismi⁴⁸⁶ ve dua⁴⁸⁷ anlamlarında kullanılmaktadır.

• İlk Selam

Bu âyette İbrahim (as) ve melekler arasındaki diyalogda da görüldüğü üzere *selamün aleykum* şeklinde selamlamanın insanlığın ve islâmın ilk dönemlerinden beri var olan bir selamlama şekli olduğu anlaşılmaktadır. Hûd 11/48'de de bildirildiği üzere tufandan sonra gemi karaya indiğinde Allah (cc) Nûh'a (as) hitaben "sana ve beraberinde bulunan müminlere bizim tarafımızdan bir selam ve bereketle gemiden inin" buyurmuşlardır. Bu beyanattan da anlaşıldığı üzere Nûh (as) döneminde de bu selamlaşma usulu kullanılmaktadır. En'âm 6/54'de "âyetlerimize iman edenler sana geldiklerinde onlara, selam sizlere de!" buyruğundan anlaşıldığı üzere Hz peygamber'e (sav) de müminlere selam ile mukabelede bulunması salık verilmiştir.

Genel olarak baktığımızda bu âyetlerin delaletlerinden, selam ile iltifat ve dua etmenin insanlığın ve islâmın ilk dönemlerinden beri mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

⁴⁷⁷ Bu haber İbn Abbas'dan rivâyet edilmiştir, bk. İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. XXVI, s. 357.

⁴⁷⁸ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 1406; Zemahşerî, *Keşşâf*, C. V, s. 615.

⁴⁷⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, s. 2084.

⁴⁸⁰ Kadr, 97/5.

⁴⁸¹ Furkân, 25/63; Kasas, 28/55; Zuhuruf, 43/89.

⁴⁸² Meryem, 19/47; Neml, 27/59; Vâkı'a, 56/90.

⁴⁸³ Tâhâ, 20/47.

⁴⁸⁴ Nisâ, 4/94.

⁴⁸⁵ Haşr, 59/23.

⁴⁸⁶ En'âm 6/127; Yûnus, 10/25.

⁴⁸⁷ Ahzâb, 33/56.

• Allah'ın Selamı

Haşr 59/23'de beyan buyrulduğu üzere Yüce Allah'ın (cc) isimlerinden biri de السلام *es-Selâm*'dir. En'âm 6/127'de cennet, "selam yurdu" olarak isimlendirilmiştir. Yâsîn 36/58'de Yüce Allah'ın (cc) cennetteki kullarına "selam" ile ikramda bulunacağı beyan olunmuştur. Bu âyetteki قولا *kavlen* kelimesinin bu selamın sözlü olduğuna açık bir *karine* olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁸⁸

• Allah'ın Kullarına Selamı

Sâffât 37/79'da Nûh'a selam olsun, Sâffât 37/109'da İbrâhim'e selam olsun, Sâffât 37/120'de Mûsâ ve Hârûn'a selam olsun, Sâffât 37/130'da İlyas'a selam olsun, Sâffât 37/79'da ise peygamberlere selam olsun buyrulmuştur. Tâhâ 20/47'de "hidâyete tabi olanlara selam olsun", Neml 27/50'de "selam Allah'ın seçkin kulları üzerine olsun" buyrulmuştur.

Bu âyetlerde de görüldüğü üzere Yüce Allah (cc) peygamberlerine "selam" etmektedir. Allah'ın (cc) kullarına ve peygamberlerine olan selamı ise rahmet ve bereket anlamındadır.

• Cennetteki Selam

Yûnus 10/10'da beyan edildiği üzere cennette Müslümanların birbirlerine olan tahıyye/dua'ları de "selâm" olacaktır. Nahl 16/32'de melekler müminlerin ruhlarını kabzettikleri vakit onlara "selam" diyerek cennete istikbal edecekleri beyan buyrulmuştur. Ra'd 13/24'de meleklerin cennet ehli olan kullara "sabretmenize karşılık "selam" sizlere" diyecekleri ifade olunmuştur. Zümer 39/73'de cennetin hâzini olan meleğin müminlere cennete girecekleri vakit "selam olsun sizlere tertemiz oldunuz haydi ebediyen kalmak üzere girin cennete" diyeceği beyan buyrulmuştur. Vâkı'a 56/25'de "cennette ne boş söz ne de günaha sokacak bir şey işitirler. Sadece selam! selam! sözünü işitirler" buyrulmuştur.

Bu âyetlerde de görüldüğü üzere cennette müminlerin kendileri ve meleklerle olan iltifat ve duaları da "selam" sözü ile olacağı anlaşılmaktadır.

⁴⁸⁸ Yâsîn, 36/58. سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَجِيمٍ

• Selamın Önemi ve Âdâbı

Nûr 24/61’de “evlere girdiğiniz zaman, Allah tarafından mübarek ve pek güzel bir yaşama temennisi olarak birbirinize selam verin” buyrulmuştur.⁴⁸⁹

Nisâ 4/86’da “şayet size selam verilirse, sizde ondan daha güzeli ile selamlayın yahut aynı ile karşılık verin!” buyrulmuştur.⁴⁹⁰

Ebû Hureyre kanalıyla Hz. Peygamber’den (sav) rivayet edilen bir hadiste “Müslümanın Müslüman üzerindeki haklardan birisinin de selam vermek” olduğu bildirilmiştir.⁴⁹¹

Yine Ebû Hureyre kanalıyla Hz. Peygamber’den (sav) rivayet edilen bir hadiste “binitli yürüyene, yürüyen oturana, azınlık grupların çoğunluk olanlara selam vermesinin” gerekliliği beyan buyrulmuştur.⁴⁹²

Enes İbn Mâlik kanalıyla Hz. Peygamber’den (sav) rivayet edilen bir hadiste “Rasulullah’ın (sav) çocuklara selam verdiği” bildirilmiştir.⁴⁹³

3.2.5.2. Misâfir Ağırılama Âdabı

فَرَاغَ إِلَىٰ أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعَجَلٍ سَمِينٍ (26) فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ قَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ (27)

Hissettirmeden ailesinin yanına gidip, (pişirilmiş) semiz bir buzağı getirdi. 27. Onu önlerine koydu. “Yemez misiniz?” dedi.

İbn Kesîr bu âyetlerin ziyâfet âdâbı ile ilgili olduğunu söylemiştir. Öncelikle رَاغَ *râğa* “gizlice ve sezdirmeden meyletmek”⁴⁹⁴ kelimesinin de delaleti ile hızlıca ve misafire hissettirmeden yemeği hazırlatıp getirmiştir. İkinci olarak Misafirlerine ikram ettiği yiyeceği sahip olduğu malların en iyisinden seçip getirmiştir. Üçüncü olarak onları yiyeceğe değil yiyecekleri onlara arz etmiştir. Dördüncü olarak onların çekimser kaldıklarını görünce tatlı bir ifade ve eda ile “yemezsiniz, buyrunuz!” diyerek onları sözlü olarak da davet etmiştir.⁴⁹⁵

Bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere misafirlere aç mısınız? ne arzu edersiniz? diye sormamalı, onlara hissettirmeden yiyecekler hemen hazırlanıp getirilmeli,

⁴⁸⁹ Nûr, 24/61. فَاذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَىٰ أَنفُسِكُمْ تَحِيَّةً مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ مُبَارَكَةٌ طَيِّبَةٌ كَذَلِكَ بَيِّنٌ لِّكُمُ الْآيَاتُ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ.

⁴⁹⁰ Nisâ, 4/86. وَإِذَا حِينْتُمْ بِنَجِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنِ مِمَّا أَوْ رَدُّوهَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا.

⁴⁹¹ Müslim, “Selam”, 2162.

⁴⁹² Müslim, “Selam”, 2160.

⁴⁹³ Müslim, “Selam”, 2168.

⁴⁹⁴ İsfahânî, *Müfredât*, s. 522.

⁴⁹⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, C. VII, ss. 392-393; Neseîfî, *Medârikü't-Tenzîl*, C. III, s. 376.

yemeklerin ve içeceklerin en güzelleri ikram edilmeli ve incitmeden tatlı bir uslub ile konuk edilmelidirler.

3.2.5.3. Hz. İbrahim'in Bilge Bir Evlatla Müjdelmesi

فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ وَبَشِّرُوهُ بِنِعْمَةٍ عَلِيمٍ (28) فَأَقْبَلَتْ امْرَأَتُهُ فِي صَرَّةٍ فَصَكَّتْ
وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ (29) قَالُوا كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ إِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ (30)

(Yemediklerini görünce) onlardan İbrahim'in içine bir korku düştü. Onlar, “korkma!” dediler ve onu bilgin bir oğul ile müjdelediler. 29. Bunun üzerine karısı bir çığlık kopararak yönelip elini yüzüne vurdu. “Ben kısır bir kocamış kadını (nasıl çocuğum olabilir?)” dedi. 30. Onlar dediler ki: “Rabbin böyle buyurdu. Şüphesiz O, hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir.

Elçiler Hz. İbrâhim'i (as) bilge bir çocukla müjdelediler. Hanımı hem kısır hem de yaşı hayli ilerlemiş bir durumdaydı. Hûd 11/72'de beyan buyrulduğu üzere İbrâhim'in de (as) yaşı hayli ilerlemiş ve ihtiyarlamıştı. Her ikisinden de bir evlat sahibi olmaları beklenmeyen bir durumda, bir erkek evlat ile müjdelenmeleri, kudreti ilâhî'nin sebep ve neden olmadan da dilediğini var etmeye kadir ve muktedir olduğunu ispat etmesi bakımından dikkate şayan bir husus olduğu anlaşılmaktadır.

Birinci pasajdaki âyetler öldükten sonra dirilişin hak olduğunu ispata yönelik aklî deliller içermekte iken burada zikrolunan müjde âyetinde ise sebep olmadan bir yaratılışa işaret söz konusudur. عَجُوزٌ “çok yaşlı kocamış kişi”⁴⁹⁶ ve عَقِيمٌ *akîm* “çocuk kabul etmeyen rahim”⁴⁹⁷ kelimelerinden de anlaşıldığı üzere bir çocuğun dünyaya gelmesi için gerekli maddî sebeplerin bulunmadığı görülmektedir.

Meleklerin müjdesini duyan Sâre Hanım böyle bir durumda kendisinin bir çocuk dünyaya getirebilmesine şaşarak “yüzüne bir tokat atıverdi”⁴⁹⁹ bu âyetin bu makamda zikredilmesinden, kendisinden ev-

⁴⁹⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, s. 2818; İsfehânî, *Müfredât*, s. 522.

⁴⁹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, s. 3051; İsfehânî, *Müfredât*, s. 522.

⁴⁹⁸ Aslı, s-r-r (ص-ر-ر) kökünden türemiş üç harften oluşan bir kelimedir. İkinci babdan *sarra* صرَّ *yasırru* صرَّ *sarran* veya *sarir* صرير *mastarından müştaktır*. “Sayha ve çığlık atmak, şiddetle bağırarak” anlamındadır. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, s. 2429; Cevherî, *Sihâh*, s. 710; Firûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 423; Cübrân, *Râid*, s. 493; Mahallî ve Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, s. 694.

⁴⁹⁹ Aslı, s-k-k (ص-ك-ك) kökünden türemiş üç harften oluşan bir kelimedir. Geçmiş zaman kipidir. Çekimi *sakke* صكَّ *yasukkü* صكَّا *sakken* شكلندedir. “Kuvvetle vurmak, geniş bir şeyle şiddetle vurmak, ne şey ile olursa olsun genel olarak *darb* “vurmak” anlamındadır. Fulan kimsenin yüzüne vurmak, elinin içi ile tokat atmak ve taaccübü gerektiren bir durum karşısında kişinin parmakları ile alnına vurması” gibi daha özel anlamlarda da zikredilmiştir. Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, C.

vel geçen müjdeli haberin normal şartlarda meydana gelmesinin imkânsızlığını idraktan hâsıl olan istemsiz bir tavır olduğu anlaşılmaktadır.

Melekler, Hz. İbrâhim'e (as) ve hanımı Sâre'ye عَلِيمِ بَغْلَامِ kelimelerinin delaletinden de anlaşıldığı üzere kendilerine verilen evladın hem bilge hem de erkek olduğunu bildirmişlerdir. Hûd 11/71'de müjdesi verilen bilge çocuğun adının İshâk (as) olduğu da haber verilmiştir.

Meryem 19/8'de Zekeriyya (as) ismi Yahya olan bir oğul ile müjdelendiğinde “benim eşim kısır bense bir pîri fâniyim” diyerek şaşkınlığını ifade etmişti. O vakit kendisine “ evet öyledir, fakat Rabbin buyurdu ki: Bunu yapmak bana pek kolay! Nitekim daha evvel sen hiçbirşey iken senide yaratan ben değilmiyim?”⁵⁰⁰ Meryem 19/20'de ise Hz. Meryem'e gönderilen insan suretindeki elçi melek ona tertemiz bir erkek evlat verileceğini söyleyince şaşkınlık içerisinde “bana bir erkek eli değmemiştir, nasıl oğlum olabilir ki” diye karşılık vermişti. Kendisine “evet öyledir, ama Rabbin buyurduki: Bu iş bana pek kolaydır. Çünkü biz onu insanlara kudretimizi gösteren bir delil ve katımızdan bir rahmet kılacağız.”⁵⁰¹ denildi. Bu âyetlerde de görüldüğü üzere sünneti ve âdeti üzere sebeple yaratan Yüce Allah (cc) sebepsiz de yaratmaya kadir olduğunu göstermiştir. Bu üç kıssa, bu yönleri ile öldükten sonra diriliş hakikatinin Yüce Allah'a (cc) ne denli kolay bir iş olduğunu göstermesi bakımından ziyade önem arz eden büyük kevnî delillerden olduğu anlaşılmaktadır.

3.2.5.4. Misafir Meleklerin Ziyaretlerindeki Asıl Amaç

قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ (31) قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ (32)

İbrahim, onlara: “O hâlde asıl işiniz nedir ey elçiler?” dedi. 32. Onlar şöyle dediler: “Biz mücrim (günahkâr) bir kavme (Lût'un kavmine) gönderildik.

حَطْبُ *hatb*⁵⁰² kelimesi “Şân, hal, durum, şiddetli bir emir, iş ve hoş olmayan bir durum”⁵⁰³ anlamlarınadır. Burada açıklanan manalardan da anlaşıldığı üzere İbrahim (as) gönderilen meleklerle فَمَا خَطْبُكُمْ “hangi büyük bir iş için gönderildiniz?” diye so-

II, s. 405; Zemahşeri, *Keşşâf*, C. V, s. 616; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, C. V, s. 149; Mahalli ve Süyûti, *Tefsîru'l-Celâleyn*, s. 694.

⁵⁰⁰ Meryem, 19/9.

⁵⁰¹ Meryem, 19/21.

⁵⁰² حَطْبُ *hatb* kelimesinin aslı, h-t-b (ح-ط-ب) kökünden türemiş üç harften oluşan bir isimdir. Çoğulu حَطُوب *hutûb* gelir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* ss. 1194-1195.

⁵⁰³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, s. 2429.

ruyor. İbn Âşûr bu âyetin izahı sadedinde “İbrâhim (as) nübüvvetin gereği kendisine verilen bir ilimle bu meleklerin yalnızca müjde vermek için gelmediklerini bilmiştir” der.⁵⁰⁴ Hıcr 15/8‘de de beyan olunduğu üzere meleklerin ancak bir emri hak ile indirileceği ve bu emir geldiğinde ise mühlet verilmeyeceği beyan buyrulmuştur.⁵⁰⁵

3.2.6. Kavimlerin Helaki

لُرْسِلَ عَلَيْهِمْ جِجَارَةٌ مِّن طِينٍ (33) مُسَوَّمَةٌ عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ (34) فَأَخْرَجْنَا مَن كَانَ فِيهَا مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ (35) فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِّنَ الْمُسْلِمِينَ (36) وَتَرَكْنَا فِيهَا آيَةً لِلَّذِينَ يَخَافُونَ الْعَذَابَ الْأَلِيمَ (37) وَفِي مُوسَى إِذْ أَرْسَلْنَاهُ إِلَى فِرْعَوْنَ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ (38) فَتَوَلَّى بِرُكْنِهِ وَقَالَ سَاجِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ (39) فَأَخَذْنَاهُ وَجُودَهُ فَنَبَذْنَاهُ فِي الْيَمِّ وَهُوَ مُلِيمٌ (40) وَفِي عَادٍ إِذْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرِّيحَ الْعَقِيمَ (41) مَا تَذَرُ مِن شَيْءٍ أَنتَ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلْنَاهُ كَالرَّمِيمِ (42) وَفِي ثَمُودَ إِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتَّىٰ حِينٍ (43) فَعَتَوْا عَن أَمْرِ رَبِّهِمْ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ وَهُمْ يَنْظُرُونَ (44) فَمَا اسْتَطَاعُوا مِّن قِيَامٍ وَمَا كَانُوا مُنْتَصِرِينَ (45) وَقَوْمَ نُوحٍ مِّن قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ

Üzerlerine çamurdan, pişirilmiş ve Rabbinin katında haddi aşanlar için belirlenmiş taşlar yağdırmak için gönderildik.” 35. Orada (Lût’un yöresinde) bulunan mü’minleri çıkardık. 36. Zaten orada bir ev halkından başka Müslüman bulamadık. 37. Orada, elem dolu azaptan korkacaklar için bir ibret bıraktık. 38. Mûsâ kıssasında da ibret vardır. Hani biz onu açık bir delil ile Firavun’a göndermiştik. 39. O ise kuvvetine güvenerek yüz çevirdi ve “Bu bir büyücü veya delidir” dedi. 40. Bunun üzerine biz de kendisini ve ordularını yakalayıp denize attık. O ise (pişman olmuş) kendini kınıyordu. 41. Âd kavminde de ibretler vardır. Hani onların üzerine köklerini kesen rüzgârı göndermiştik. 42. Üzerine uğradığı hiçbir şeyi bırakmıyor, mutlaka onu kül ediyordu. 43. Semûd kavminde de ibretler vardır. Hani onlara, “Bir sûreye kadar faydalanın bakalım” denmişti. 44. Derken Rablerinin emrinden uzaklaşmışlardı. Bu yüzden bakınıp dururken kendilerini yıldırım çarpıvermişti. 45. Artık, ne yerlerinden kalkmaya güçleri yetti, ne de başkasından yardım görebildiler. 46. Bunlardan önce de Nûh kavmini helâk etmiştik. Çünkü onlar fâsık bir toplum idiler.

Kavimlerin helak edilişlerinden bahseden bu âyetleri, içerikleri itibarıyla altı farklı bölümde incelemek istiyoruz. Bundaki amacımız bu âyetlerle verilmek istenen

⁵⁰⁴ İbn Âşûr, *Tefsîru ‘t-Tahrîr ve ‘t-Tenvîr*, C. XXVII, s. 6.

⁵⁰⁵ Hıcr, 15/8. مَا نُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَا كَانُوا إِذًا مُنظَرِينَ

mesajları bütün detayları ile ortaya koyabilmektir. Hem bu amaç hem de Kur'ân'ın farklı sûrelerinde zikredilen kıssaların içeriklerinin aynı olmadığı, konunun akışı hangi hususun ön plana çıkartılmasını gerekli kılıyorsa o makamda o hususiyetin ön plana çıkarıldığı anlamsal münasebet boyutunu da ortaya koymayı amaçlıyoruz. Bu sıralamada âyetlerin sırasından ziyade konusal bağlam merkezinden hareketle gelişim safhalarını göz önünde bulunduracağız. Bu bağlamda öncelikle helak emri gelmezden evvel izhar edilen mucizeler ve kavimlerin peygamberleri ile olan diyaloglarını değerlendireceğiz. Daha sonra ise helak edilen kavimlerin Kur'ân'da zikredilen vasıfları, helak edildikleri unsurları ve helak emrinden kurtarılan kişileri zikredeceğiz. En son olarak da helak edilen toplumlardan geriye kalan ibretlik nişanları ve bu ibretlik nişanlardan hisse ve ders çıkartabilecek kişilerin vasıflarını değerlendireceğiz.

3.2.6.1. Helak Emrinden Önce Gösterilen Mucizeler

وَفِي مُوسَىٰ إِذْ أَرْسَلْنَاهُ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ (38)

38. Mûsâ kıssasında da ibret vardır. Hani biz onu açık bir delil ile Firavun'a göndermiştik.

Bu âyette, itaatten ve yaratılış gayesinden çıkmış azgın toplumlar hakkında helak emri verilmeden önce kendilerine gösterilen mucizeler anlamına delalet eden âyetler, *بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ* *bisultânin mübîn* kelimeleridir. *سُلْطَانٍ* *sultan* kelimesi sözlükte “güç, kahru galebe, hâkimiyet, huccet, burhan, güçlü delil” anlamlarınadır.⁵⁰⁶ Kur'ân'ı Kerîm'de çoğunlukla “delil”⁵⁰⁷ anlamında, bazı yerlerde ise “izin, yetki ve hüküm”⁵⁰⁸ anlamlarına kullanılmıştır. *مُبِينٍ* *mübîn* kelimesi ise “açık, net, anlaşılması gayet kolay” anlamındadır.⁵⁰⁹ Kur'ân'ı Kerîm'de ise birçok yerde farklı kelimelerin sıfatı olarak geçmekte olup *سُلْطَانٍ* *sultan* kelimesinin sıfatı olarak⁵¹⁰ 12 yerde geçmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de mucize anlamına delalet eden başka kelimeler olmakla bir-

⁵⁰⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, ss. 2065-2066.

⁵⁰⁷ Âl-i İmrân, 3/151; Nisâ, 4/144; En'âm, 6/8; A'râf, 7/33-71, Yûnus, 10/68; Hûd, 11/96; Yûsuf, 12/40; İbrâhîm, 14/10-11; İsrâ, 17/33-80; Kehf, 18/15; Hacc, 22/71; Neml, 27/11; Kasas, 28/35; Rûm, 30/35; Sebe, 34/21; Sâffât, 37/156; Mümin, 40/23-35-56; Duhân, 44/19; Zâriyât, 51/38; Tûr, 52/38; Necm, 53/23.

⁵⁰⁸ Nisâ, 4/91; İbrâhîm, 14/22; Hıcr, 15/42; Nahl, 16/99-100; İsrâ, 17/65; Sâffât, 37/30; Rahmân, 55/33; Hâkka, 69/29.

⁵⁰⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, ss. 403-408.

⁵¹⁰ Nisâ, 4/91-144-153; Hûd, 11/96; İbrâhîm, 14/10; Kehf, 18/15; Mü'minûn, 23/45; Neml, 27/21; Sâffât, 37/156; Mü'min, 40/23; Duhân, 44/19; Zâriyât, 51/38; Tûr, 52/38.

likte *sultân-ı mübîn* kavramı “hiçbir şekilde reddi ve inkârı mümkün olmayacak kuvvette bir mucize” anlamı ifade etmektedir.⁵¹¹

İbn Âşûr, بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ âyetinin delalet ettiği mananın kapsamını Mûsâ'nın (as) Firavuna gösterdiği asânın ejderhaya dönüşmesi mucizesi başta olmak üzere diğer sekiz mucizeyi de kapsayacak şekilde genel olarak zikretmiştir.⁵¹² Firavun ve kavmine gösterilen mucizeler kıtlık, tufan, çekirge istilası, haşerat istilası, kurbağa istilası, kan,⁵¹³ asâ'nın ejderhaya dönüşmesi,⁵¹⁴ elinin beyazlaması⁵¹⁵ ve denizin yarılması olaylarıdır.⁵¹⁶ Âlûsî ise bu kapsamı biraz daha genişleterek benî isrâîl kavmi için gösterilen mucizeleri de bu genel anlam içerisinde değerlendirmiştir.⁵¹⁷

3.2.6.2. Helak Edilen Toplumların Peygamberleri İle Olan Diyalogları

فَتَوَلَّىٰ بِرُكْنِهِ وَقَالَ سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ

39. O ise kuvvetine güvenerek yüz çevirdi ve “Bu bir büyücü veya delidir” dedi.

Bu âyetin delaleti kapsamına girmesi nedeniyle Peygamberlerin ümmetleri ile olan diyaloglarına da kısaca değinmek istiyoruz. Bu bağlamda peygamberlerin ümmetlerini inzâr ettikleri ortak söylemler ve münkirlerin de peygamberlerine karşı cevaben verdikleri ortak söylemleri zikredeceğiz.

Peygamberlerin ortak söylemlerinde genel olarak ön planda olan hususlar kendilerinin Allah'ın (cc) azabı ile korkutucu olarak gönderildikleri,⁵¹⁸ yalnız Allah'a (cc) kulluk etmeleri,⁵¹⁹ O'na ortak koşmamaları, O'ndan başka rabb ve ilâh kabul etmemeleri,⁵²⁰ Allah'dan (cc) sakınmaları,⁵²¹ O'ndan mağfiret talebinde bulunmaları,⁵²² azgınlık ve taşkınlıklarını bırakmaları⁵²³ ve benzeri hususlardır.

⁵¹¹ Kur'ân-ı Kerim'de “mucize” anlamına delalet eden diğer kavramlar için bk. Aydın Kaya, *Kur'ân'da Mâhiyet Açısından Sihar-Mucize Karşılaştırması*, Yüksek Lisan Tezi, Sivas 2015, s. 66-75.

⁵¹² İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. XXVII, s. 10.

⁵¹³ A'râf, 7/133. فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ آيَاتٍ مُّفَصَّلَاتٍ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُّجْرِمِينَ

⁵¹⁴ Neml, 27/10.

⁵¹⁵ Neml, 27/12.

⁵¹⁶ Şu'arâ, 26/63.

⁵¹⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, C. XXVII, s. 15.

⁵¹⁸ Nûh, 71/1-2.

⁵¹⁹ A'râf, 7/65; Hûd, 11/61; Mü'minûn, 23/32. Nûh, 71/3.

⁵²⁰ Tevbe 9/31; Enbiyâ, 21/25.

⁵²¹ Mü'minûn, 23/32; Şu'arâ, 26/142-144-161-177; Nûh, 71/3.

⁵²² Hûd, 11/52-61; Neml, 27/46.

Peygamberleri inkâr eden inatçı kavimlerin ortak söylemleri ise genellikle peygamberleri yalancılık,⁵²⁴ sihirbazcılık,⁵²⁵ beyinsizlik,⁵²⁶ delilik⁵²⁷ gibi sıfatlarla itham etmeleri, onlarla dalga geçmeleri,⁵²⁸ güçleri yetiyorsa vadettikleri azabı onlara getirmeleri,⁵²⁹ başlarına gelen uğursuz işlerin sebebi olarak onları görmeleri⁵³⁰ öldürmek için onlara tuzak kurmaları,⁵³¹ sapkınlıkla suçlamaları⁵³² ve benzeri hususlardır.

Hz. Peygamber (sav) de Mekke müşrikleri tarafından aynı söylemlere maruz kalmıştır. Bu ithamlarına ek olarak Kur’ân-ı Kerîm’in fesâhat ve belâğatı karşısında ona şâir,⁵³³ geleceğe dair verdiği haberleri sebebiyle de kâhin⁵³⁴ diyerek itham etmişlerdir.

3.2.6.3. Helak Edilen Kavimlerin Vasıfları

قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ (32)

مُسَوِّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ (34)

وَقَوْمٍ نُوحٍ مِّن قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ (46)

32. Onlar şöyle dediler: “Biz mücrim (günahkâr) bir kavme (Lût’un kavmine) gönderildik.

34. Rabbinin katında haddi aşanlar için belirlenmiş taşlar yağdırmak için gönderildik.”

46. Bunlardan önce de Nûh kavmini helâk etmiştik. Çünkü onlar fâsık bir toplum idiler.

İlk iki âyette görüldüğü üzere Lût kavmini helak için gelen melekler, onları *مُجْرِمِينَ mücrimîn* “günahkârlar” ve *مُسْرِفِينَ müsrişin* “günahda haddi aşanlar” olarak tanımlamışlardır. Son âyette ise Yüce Allah (cc) helak ettiği Nûh kavmini *فَاسِقِينَ fâsikîn* “küfür ve isyanda haddi aşanlar” olarak tanımlamıştır.⁵³⁵

⁵²³ Şu‘arâ, 26/151.

⁵²⁴ Mü‘minûn, 23/26-38; Şu‘arâ, 26/123; A‘râf, 7/64; Hûd, 11/27.

⁵²⁵ Şu‘arâ, 26/153.

⁵²⁶ A‘râf, 7/66.

⁵²⁷ Mü‘minûn, 23/26.

⁵²⁸ Yâsîn, 36/30.

⁵²⁹ Ahkâf, 46/22; A‘râf, 7/77.

⁵³⁰ Neml, 27/47.

⁵³¹ Neml, 27/50.

⁵³² A‘râf, 7/61.

⁵³³ Enbiyâ, 21/5; Sâffât, 34/36; Tûr, 52/30; Hâkka, 69/41.

⁵³⁴ Tûr, 52/99; Hâkka, 69/42.

⁵³⁵ Âlûsî, *Rûhu’l-Me‘ânî*, C. XXVII, s. 14.

مُجْرِمِينَ *mücrimîn* kavramı Kur’ân-ı Kerîm’de, Allah’ın (cc) azab emri geldiğinde geri çevrilmeyeceği toplumlardan oldukları,⁵³⁶ Allah’ın âyetlerini yalanlayıp kibirlenen kişiler oldukları,⁵³⁷ mücrimlerden intikam alınıp cezalandırılacakları,⁵³⁸ kıyamet gününde çirkin bir surette haşredilecekleri,⁵³⁹ kıyamet gününde amel defterlerinde gördükleri günahlarından dolayı dehşete kapılacakları⁵⁴⁰ kıyâmet gününde kelepçelere vurulacakları,⁵⁴¹ meleklerin kendilerine “bugün sevinmek size haram” diyeceği,⁵⁴² cehenneme sürülecekleri⁵⁴³ cehennem azabında ebedi kalacakları,⁵⁴⁴ her peygambere bir düşman tayin edildiği ve bu düşmaların sıfatlarından da “mücrimler”⁵⁴⁵ olarak bahsedildiği, genel helake uğramış kavimlerin ortak sıfatı olarak,⁵⁴⁶ Lût kavmi hakkında,⁵⁴⁷ Firavun ve kavmi hakkında,⁵⁴⁸ ve münâfiklar hakkında⁵⁴⁹ kullanılmış bir kavramdır.

مُسْرِفِينَ *müsrifîn* kavramı Kur’ân-ı Kerîm’de yenilen ve içilen şeylerin israf edilmemesi⁵⁵⁰ anlamında, Firavun hakkında,⁵⁵¹ helak edilen kavimler hakkında,⁵⁵² emirlerine itaat edilmemesi gereken zalim ve mücrim kişiler⁵⁵³ ve cehennem ehli olan kişiler hakkında⁵⁵⁴ kullanılmıştır.

فَاسِقِينَ *fâsikîn* kavramı ise Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın (cc) şaşırttığı ve hidayetten mahrum kıldığı kişiler⁵⁵⁵ itaatten çıkmış kişiler,⁵⁵⁶ Allah’ın (cc) razı olmayacağı kişiler⁵⁵⁷ anlamında, Lût kavminin,⁵⁵⁸ Firavun ve kavminin,⁵⁵⁹ Nuh kavminin⁵⁶⁰ ve münafıkların⁵⁶¹ bir sıfatı olarak da zikredilmiştir.

⁵³⁶ En’âm, 6/147; Yûsuf, 12/110.

⁵³⁷ A’râf 7/40.

⁵³⁸ Secde, 32/22.

⁵³⁹ Tâhâ, 20/102.

⁵⁴⁰ Kehf, 18/49.

⁵⁴¹ İbrâhîm, 14/49.

⁵⁴² Furkân, 25/22.

⁵⁴³ Meryem, 19/86.

⁵⁴⁴ Zuhruf, 43/74.

⁵⁴⁵ Furkân, 25/31.

⁵⁴⁶ Yûnus, 10/13; Hûd, 11/116; Neml, 27/69; Duhân, 44/37; Ahkâf, 46/25.

⁵⁴⁷ A’râf 7/84; Hıcr, 15/58.

⁵⁴⁸ A’râf 7/133; Yûnus, 10/75.

⁵⁴⁹ Tevbe, 9/66.

⁵⁵⁰ En’âm, 6/141; A’râf, 7/31.

⁵⁵¹ Yûnus, 10/83; Duhân, 44/31.

⁵⁵² Enbiyâ, 21/9.

⁵⁵³ Şu’arâ, 26/151.

⁵⁵⁴ Mü’min, 40/43.

⁵⁵⁵ Bakara, 2/26; Mâide, 5/108; Tevbe, 9/24-80; Saff, 61/5; Münâfikûn, 63/6.

⁵⁵⁶ Mâide, 5/25-26; A’râf, 7/102-145; Haşr, 59/5.

⁵⁵⁷ Tevbe, 9/96.

⁵⁵⁸ Enbiyâ, 21/74.

3.2.6.4. Helak Unsurları

لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِّن طِينٍ (33) مُسَوَّمَةً عِندَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ (34)

فَأَخَذْنَا هُوَ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ وَهُوَ مُلِيمٌ (40)

وَفِي عَادٍ إِذْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرِّيحَ الْعَقِيمَ (41) مَا تَدْرُ مِنْ شَيْءٍ أَنْتَ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلْنَاهُ كَالرَّمِيمِ (42)

وَفِي ثَمُودَ إِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتَّىٰ حِينٍ (43) فَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ فَأَخَذْنَا لَهُمُ الصَّاعِقَةَ وَهُمْ يَنْظُرُونَ

(44) فَمَا اسْتَبَاعُوا مِن قِيَامٍ وَمَا كَانُوا مُنْتَصِرِينَ

33-34. Üzerlerine çamurdan, pişirilmiş ve Rabbinin katında haddi aşanlar için belirlenmiş taşlar yağdırmak için gönderildik.

40. Bunun üzerine biz de kendisini ve ordularını yakalayıp denize attık. O ise (pişman olmuş) kendini kınıyordu.

41. Âd kavminde de ibretler vardır. Hani onların üzerine köklerini kesen rüzgârı göndermiştik. 42. Üzerine uğradığı hiçbir şeyi bırakmıyor, mutlaka onu kül ediyordu.

43. Semûd kavminde de ibretler vardır. Hani onlara, “Bir sûreye kadar faydalanın bakalım” denmişti. 44. Derken Rablerinin emrinden uzaklaşıp azmışlardı. Bu yüzden bakınıp dururken kendilerini yıldırım çarpıvermişti. 45. Artık, ne yerlerinden kalkmaya güçleri yetti, ne de başkasından yardım görebildiler.

Geçmiş kavimlerin helaki ile ilgili zikrolunan bu âyetlerin delaletlerinde Fahri Râzînin de işaret ettiği üzere toprak, su, hava ve ateş manalarına latîf birer işaret anlamı olduğu anlaşılmaktadır. Râzî bu latîf manalara Zâriyat 51/50 “Allah’a [O’nun azab ve gadabından rahmetine] firar ediniz” âyetinin tefsîri bağlamında kısaca değinmektedir.⁵⁶² Biz ise bu tespiti biraz daha genişletip delillendirerek bu sûrede verilmek istenen ana mesajlardan birisi olan Yüce Allah’ın (cc) kudret ve azametine delalet noktasından farklı bir bakış açısıyla tekrar değerlendirmek istiyoruz.

Bu bölümde kısaca edilen on dört âyetin sekizi kavimlerin helak edildikleri unsurlar ve bu unsurların vasıflarından bahsetmektedir. Bu unsurlar ise 34. âyette zikro-

⁵⁵⁹ Neml, 27/12; Kasas, 28/32; Zuhruf, 43/54.

⁵⁶⁰ Zâriyat, 51/46.

⁵⁶¹ Tevbe, 9/53.

⁵⁶² Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. XXVIII, s. 228.

lunan طين *tîn* kelimesi 40. âyette zikrolunan فِي الْيَمِّ *fi l-yemm* cümlesi 41. âyette zikrolunan الرِّيح *er-rîh* cümlesi ve 44. âyette zikrolunan الصَّاعِقَةُ *es-sâ'ika* cümlesidir.

طين *tîn* kelimesinin Zâriyât 51/21'de zikrolunan enfûsî deliller bağlamında zikrettiğimiz insanın ilk yaratılış evrelerinden biri olan طين “ıslak ve cıvık toprak” evresi ile alakası açıkça görülmektedir. Bu alaka ve münasebet itaatten ve fitrattan çıkmış olan insanların helak edildikleri unsurlarla yaratıldıkları unsurların aynı şeyler olduğudur. Müfessirler طين حَجَارَةٌ مِّنْ طِينٍ âyetine “kiremitin pişirildiği gibi pişirilmiş ıslak çamur” manası vermişlerdir.⁵⁶³ طين *tîn* kelimesi yukarıda ilgili yerinde de ifade ettiğimiz üzere “ıslak ve cıvık toprak” anlamındadır. Bu kelime kelimesi “beyan” anlamı ifade eden من *min* harfi ile kullanılmış olup حَجَارَةٌ *hicâre*⁵⁶⁴ kelimesinin aslî özelliği olan toprak aşamasını beyan etmektedir. مُسَوَّمَةٌ *müsevveme*⁵⁶⁵ kelimesi de حَجَارَةٌ *hicâre* kelimesinden sıfat olup onun farklı bir özelliğini beyan etmekte ve “nişanlanmış, işaretlenmiş, alametlenmiş” anlamlarına gelmektedir.⁵⁶⁶ Ebû Hayyân bu bâbda mührü andıran alametler, kırmızıya çalan beyaz çizgiler, yeryüzüne ait olmadığını gösteren alametler ve isabet edeceği kişinin ismi olmak üzere birkaç vecih nakletmiştir.⁵⁶⁷ Hûd 11/82'de Lût kavminin helaki ile ilgili olarak حَجَارَةٌ *hicâre* kelimesini açıklayan iki farklı sığata daha işaret olunmuştur. Bu sıfatlar ise سَجِيلٌ *siccîl*⁵⁶⁸ kelimesi “Yüce Allah'ın (cc) yazıp kararlaştırdığı hüküm” ile مَنضُودٌ *mendûd*⁵⁶⁹ “biribiri ardınca göndermek” kelimeleridir.⁵⁷⁰ Bütün bu yönleri ile bu âyetin “Yüce Allah (cc) katından özel olarak nişanlanmış ve önceden kararı alınarak resmiyet kazanmış aslı toprak olan taşların peşpeşe yağdırılması” anlamını ifade ettiği anlaşılmaktadır. Lût kavminin helakinin diğer safhaları ile ilgili olarak Hıcr 15/73'de الصَّيْحَةُ *es-sayha* “kuvvetli ve yüksek bir çığlık” safhası, Hûd 11/82'de “yaşadıkları beldenin altının

⁵⁶³ Zemahşerî, *Keşşâf*, C. V, s. 665.

⁵⁶⁴ الحجر *el-hacer* kelimesinin çoğul kalıbı olup “taşlar” anlamındadır. İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. XXVII, s. 6.

⁵⁶⁵ سومة *sûme* masdarından “nişan ve alamet” anlamındadır. الإبل *sevveme l-ibil* “deveyi nişanladı, alametledi” denilir. سيمًا *simâ* kelimesi de aynı kökten gelen ve hem Türkçemizde de kullandığımız “kişilerin yüzlerinde bulunan ve onları diğerlerinden ayırd edecek nişan ve alametler anlamındadır.” Cevherî, *Sihâh*, s. 1955.

⁵⁶⁶ Mahallî ve Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, s. 693; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. XXVII, s. 6; Zemahşerî, *Keşşâf*, C. V, s. 665.

⁵⁶⁷ Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, C. V, s. 250.

⁵⁶⁸ سَجِيلٌ *siccîl* kelimesi “taşa dönüşmüş çamur, herhangi birşeyi bitleştirilmiş olarak göndermek, suya isnad edildiğinde yukarıdan dökmek, resmileştirilip kesinleştirilmiş şey, eklemek, bitiştirmek, kesinleşmiş bir hükmü bildirmek, fikirlerini deftere yazarak koruma altına almak, nasib, kısmet, havuzu doldurmak, göndermek, cehennemde bir vadi” İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, s. 1946.

⁵⁶⁹ مَنضُودٌ *mendûd* kelimesi “bir şeyi başka birşeye hiçbir boşluk kalmayacak şekilde yoğunlaştırılarak bitiştirmek, bulutların yoğunlaşmış bir araya toplanması, düzenlemek, tertipleme” İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, s. 4453.

⁵⁷⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, C. III, s. 222; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, C. V, s. 250.

üstüne getirilmiş olduğu” ve Kamer 54/34’de ise حاصبا *hâsıb* “taş savuran bir fırtına”⁵⁷¹ safhaları da zikrolunmuştur. Bu safhalar ile beraber Lût kavminin helak edilmesinde sadece taşların kullanılmadığı, yaşadıkları beldenin altının üstüne çevrilmesi, ödleri koparan güçlü bir çığlık ve fırtına safhaları olduğu da anlaşılmaktadır.

Zâriyat 51/40’da zikrolunan فِي الْيَمِّ *el-yemm* kelimesi “deniz” anlamındadır.⁵⁷² Zâriyât sûresinin ilk dört âyeti suyun zerreceler halinde yüzünün farklı yerlerinden toplanarak tekrar yağdırılma safhalarına işaret etmektedir. İlk dört âyette suyun oluşum evrelerine işaret olunuyorken bu âyette ise suların oluşturduğu “deniz” anlamını ifade eden فِي الْيَمِّ *el-yemm* kelimesi zikrolunmuştur. Bu yönüyle bu âyetle verilmek istenen mesajın, itaatten ve fitrattan çıkmış olan insanların helak edildikleri unsurlar ile yaratıldıkları ve hayatlarını devam ettirdikleri unsurun aynı şey olduğu hususudur.

İlgili yerinde de atıfta bulunduğumuz üzere *rüzgârlar* rahmet vesilesi oldukları gibi aynı zamanda azap vesilesi de olmaktadır. Bu âyette rüzgâr’ın الْعَقِيمِ *el-‘ak’im* sıfatı zikredilmiştir ki azap sıfatıdır. Bu âyetin hemen devamında zikrolunan مَا تَذَرُ مِنْ شَيْءٍ أَنْتَ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلْتَهُ كَالرِّمِيمِ “üzerine uğradığı hiçbir şeyi bırakmıyor, mutlaka onu kül ediyordu” âyeti de rüzgârın şiddetini göstermesi bakımından ziyade önem arz eden detay vasıflarındandır. Âd kavminin helak edildiği azap rüzgârı, farklı sûrelerin âyetlerinde *sarsar*⁵⁷³ sıfatıyla da zikredilmiştir. صرَّ *sarra* kelimesi “şiddetle bağırma” anlamına olup صرصر *sarsar* kelimesi de bu kelimedenden iştikak etmesi yönüyle “soğuk ve sesi şiddetli olan rüzgâr” anlamındadır.⁵⁷⁴ Hâkka 69/7’de bu helak rüzgârının Âd kavmi üzerine yedi gece sekiz gün kesintisiz olarak musallat edildiği ve bu günlerin sonunda içi boş hurma kütükleri gibi yere serildikleri beyan buyrulmuştur.

Semûd kavminin helak edildiği haber verilen الصَّاعِقَةُ *es-sâ’ika* kelimesi ise s-‘a-k (ص-ع-ق) kökünden türemiş üç harften müteşekkil “şiddetli bir gök gürültüsü ile semadan düşen ateş şulesi, azap çığı, ölüm ve her helak eden azap”⁵⁷⁵ anlamları-

⁵⁷¹ *hasb* kelimesi aslen “çakıl ve küçük taş parçaları” anlamında olup “atmak” anlamını ifade etmektedir. Yemen ehli “ateşe attıkları odunları” bu kelimeyle ifade ederlermiş. Bu yönüyle “çakıl taşı atma” anlamı olduğu anlaşılmaktadır. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, s. 894. حاصبا *hâsıb* şeklinde ism-i fâ’il kalıbında gelmesi sebebiyle “çakıl taşı savuran rüzgâr veya melek” anlamları da verilmiştir. Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. VIII, s. 83.

⁵⁷² Cevherî, *Sihâh*, s. 2065.

⁵⁷³ Fussilet, 41/16; Kamer, 54/19; Hâkka, 69/66.

⁵⁷⁴ İsfehânî, *Müfredât*, s. 482.

⁵⁷⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, s. 2450; Cevherî, *Sihâh*, s. 152; Firûzâbâdî, *Kâmûs ’ul-Muhît*, s. 900.

nadır. Kur’ân’ın farklı yerlerinde Semûd kavmini helak eden unsurlar صيحة *sayha*⁵⁷⁶ رجفة *recfe*⁵⁷⁷ ve طاغية *tâğiyе*⁵⁷⁸ olarak isimlendirilmişlerdir. *Sayha* “tek defalık şiddetli bir çığlık”⁵⁷⁹ *recfe* “şiddetli yer sarsıntısı”⁵⁸⁰ *tâğiyе* ise “haddi aşan her bir şey”⁵⁸¹ anlamlarıdır. Semûd kavminin helaki ile ilgili olarak zikredilen bu sıfatlarda da görüldüğü üzere onların helakinde etkili olan birkaç farklı unsur olduğu anlaşılmaktadır. Bu sûrede ise helak edildikleri unsur, الصَّاعِقَةُ *es-sâ’ika* olarak zikredilmiştir. Bu kelimenin delaleti kapsamında “şiddetli ses” anlamı bulunmakla birlikte bu makamda zikrolunmasından, “yakıcı bir ateş” unsuru anlamını da ihtivâ ettiği anlaşılmaktadır.

Buraya kadar yaptığımız değerlendirmeler neticesinde geçmiş kavimlerin helak edildikleri safhaların yalnızca bu sûrede beyan olunanlardan ibaret olmadığı anlaşılacakla beraber insanların yaratılışının asıl unsurları olan toprak, su, hava ve ateş gibi elementlerin insanların helakinde de etkin kılınmalarının Yüce Allah’ın (cc) kudret ve azametini ispata yönelik ince mesajlar içerdiği anlaşılmaktadır.

3.2.6.5. Helak Emrinden Kurtarılan Müminler

(36) فَأَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (35) فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ

35. Orada (Lût’un yöresinde) bulunan mü’minleri çıkardık. 36. Zaten orada bir ev halkından başka Müslüman bulamadık.

Bu âyetlerde Lût kavmi hakkında verilen helak emrinden kurtarılan kişilerin, iman ve teslimiyet vasfını haiz kimseler olduğu beyan buyrulmaktadır. Kur’ân’da helak emrinden kurtarılan kavimlerden olmak üzere Nûh (as)⁵⁸² Hûd (as)⁵⁸³ Sâlih (as)⁵⁸⁴ Şu’ayb (as)⁵⁸⁵ Mûsa (as)⁵⁸⁶ ve bu peygamberlere iman etmiş olan ümmetleri zikredilmiştir. Bu kişilerin bu şiddetli ve rüsvay edici helakten kurtarılmasına sebep olarak Yüce Allah’ın (cc) rahmeti ve kurtarılan kişilerin Allah’a (cc) karşı olan *iman*, *takva* ve *teslimiyet*leri ile kötülüklerden sakındırma özellikleri zikrolunmuştur.⁵⁸⁷

⁵⁷⁶ Hûd, 11/67.

⁵⁷⁷ A’raf, 7/78.

⁵⁷⁸ Hâkka, 69/5.

⁵⁷⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, s. 2532; Cübrân, *Râûd*, s. 504.

⁵⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, s. 1595.

⁵⁸¹ Ferâhîdî, *Kitâbü’l-‘Ayn*, C. III, s. 51.

⁵⁸² A’raf, 7/64.

⁵⁸³ Hûd, 11/58.

⁵⁸⁴ Hûd, 11/66.

⁵⁸⁵ Hûd, 11/94.

⁵⁸⁶ Şu’arâ, 26/65.

⁵⁸⁷ Hûd, 11/58; Fussilet, 41/18; A’raf, 7/83.

3.2.6.6. İbretlik Âyetler ve İbret Alabilecek Kişiler

وَتَرَكْنَا فِيهَا آيَةً لِلَّذِينَ يَخَافُونَ الْعَذَابَ الْأَلِيمَ (37)

37. Orada, elem dolu azaptan korkacaklar için bir ibret bıraktık.

آيَةً *âyet* kelimesi, “nişan, açık alâmet” anlamlarına olup bu kelimedede asıl olan “zahiri duyularla algılanabilen şeylerden bu duylarla algılanamayan hakikatlerin idrak olunabilmesi” anlamıdır.⁵⁸⁸ Müfessirler bu kelimenin delalet ettiği anlam bağlamında iki görüş zikretmişlerdir. Birinci görüş “helak edilen kavimlerden helak edildikleri yerlerde bırakılan alametler” diğeri ise “kavimlerin helakini haber veren bu âyetlerin bizzat kendileridir.”⁵⁸⁹ Rûm 30/42’de beyan buyrulan “yeryüzünde gezip dolaşın da bakınız ki bundan evvelkilerin akıbeti nasıl olmuştur”⁵⁹⁰ âyeti birinci görüşü desteklemektedir. Bakara 2/99’da ifade buyrulan “şanım hakkı için sana çok açık âyetler indirdik onları ancak itaatten çıkmış fasıklar inkâr eder”⁵⁹¹ âyeti ise ikinci görüşü desteklemektedir.

Bu kıssalardan hisse alabilecek vasıfta olan kişilerin özellikleri ise يَخَافُونَ الْعَذَابَ الْاَلِيمَ “elem dolu azaptan korkacaklar için” âyetiyle beyan buyrulmuştur. Bu âyetten de anlaşıldığı üzere Kur’ân âyetleri ile haber verilen bu kıssalardan ve helak edilmiş kavimlerden geriye kalan yıkıntılardan nazar-ı ibret ile bakıp ders alacak kimseler Allah’dan (cc) korkan kimseler olduğu anlaşılmaktadır.

3.3. Üçüncü Pasaj (47-60 Âyetler)

3.3.1. Âyetlerin Metni

وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ (47) وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ (48) وَمِن كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا رَوْحِينَ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (49) فَاقْرَأُوا إِلَى اللَّهِ إِلَهِي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ (50) وَلَا تَجْعَلُوا مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ إِنِّي لَكُم مِّنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ (51) كَذَلِكَ مَا آتَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ (52) أَتَوَاصَوْا بِهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ (53) فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَمَا أَنْتَ بِمَلُومٍ (54) وَذَكَرْ فَإِنَّ الدِّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ (55) وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ (56) مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَمَا أُرِيدُ أَنْ يُطْعَمُونَ (57) إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ (58) فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُنُوبًا مِّثْلَ ذُنُوبِ أَصْحَابِهِمْ فَلَا يَسْتَعْجِلُونَ (59) فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ

⁵⁸⁸ İsfehânî, *Müfredât*, s. 102.

⁵⁸⁹ Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, C. VIII, ss. 138-139.

⁵⁹⁰ Rûm, 30/42. قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلُ

⁵⁹¹ Bakara, 2/99. وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ

3.3.2. Âyetlerin Meâli

47. Göğü kudretimizle biz kurduk ve şüphesiz bizim (her şeye) gücümüz yeter. 48. Yeri de biz (yayıp) döşedik. Biz ne güzel mâhidiz (yayıp döşeyen, yaşamaya elverişli hale getiren). 49. Düşünüp ibret alasınız diye her şeyden (erkekli dişili) iki eş yarattık. 50. O hâlde Allah’a koşun. Şüphesiz ben, size O’nun katından gönderilmiş açık bir uyarıcıyım. 51. Allah ile beraber başka bir ilâh edinmeyin. Gerçekten ben, size, Allah tarafından gönderilmiş açık bir uyarıcıyım. 52. İşte böyle! Onlardan öncekilere hiçbir peygamber gelmemişti ki, “O bir büyücüdür” yahut “bir delidir” demiş olmasınlar. 53. Onlar bunu birbirlerine tavsiye mi ettiler (ki hep aynı şeyleri söylüyorlar)? Hayır, onlar azgın bir topluluktur. 54. Onun için, onlardan yüz çevir! Artık kınanacak değilsin. 55. Sen yine de öğüt ver. Çünkü öğüt müminlere fayda verir. 56. Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım. 57. Ben, onlardan bir rızık istemiyorum. Bana yedirmelerini de istemiyorum. 58. Şüphesiz Allah rızık verendir, güçlüdür, çok kuvvetlidir. 59. Şüphesiz zulmedenler için (önceki müşrik) arkadaşlarının azap payı gibi payları vardır. Artık azabımı acele istemesinler. 60. Uyarıldıkları günlerinden dolayı vay o inkâr edenlerin hâline!

3.3.3. Münâsebetler

1. Bu Pasaj Âyetlerinin Sûrenin Ana Konusu ile Olan Münâsebeti

Bu pasaj âyetlerinden olan elli altıncı âyette de beyan olunacağı üzere insanların ve cinlerin yaratılışlarındaki asıl gayenin bu sûrenin de ana gayesi olarak belirlendiğimiz *ubudiyyet/kulluk* olduğu beyan buyrulmaktadır.

2. Bu Pasajın Âyetlerinin Birinci Pasaj Âyetleri ile Olan Münâsebeti

Birinci pasaj âyetlerinde öldükten sonra diriliş ve ceza gününün hak olduğunun ispatı sadedinde Yüce Allah’ın (cc) kudretine delaletleri esas olmak üzere yağmurların yağdırılma safhaları beyan buyrulmuştur. Daha sonraki âyetlerde ise Yüce Allah’ın rububiyyetine delaletleri esas olmak üzere kevnî ve enfüsî deliller zikrolunmuştur. Bu pasaj âyetlerinde ise Yüce Allah’ın vahdâniyyetine delaletleri esas olmak üzere kevnî âyetlere atıfta bulunulmuştur. Bu üçüncü pasajın âyetleri birinci pasajın

âyetlerini tamamlayan bir özellik arz etmesi yönüyle aralarındaki münasebetin *te-timme* alakası olduğu anlaşılmaktadır.

3. Bu Pasajın Âyetlerinin İkinci Pasaj Âyetleri ile Olan Münâsebeti

İkinci pasajda, yaratılış gayesi olan ubudiyyete uygun davranmayan toplumların helaki söz konusu iken bu pasajda ise insanların ve cinlerin yaratılış gayesinin *ubudiyyet* olduğu bildirilmiştir.

3.3.4. Göklerin Genişletilmesi

وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ (47)

47. Göğü kudretimizle biz kurduk ve şüphesiz bizim (her şeye) gücümüz yeter.

Göklerle ilgili kevnî âyetlere birinci pasaj âyetlerinde üç kez değinildiği gibi bu son pasaj âyetlerinde de atıfta bulunulduğunu görmekteyiz. Birinci pasajda ilk atıfta bulunulduğu yerde, ecramin takip ettiği rotalar yönüyle ikinci atıfta bulunulan yerde ise rızkın da azabın da gönderildiği yer olması cihetiyle en son zikredilen yerde ise Yüce Allah'ın (cc) gökleri yaratmasındaki rububiyyet sıfatı ile olan alakasına dikkatler çekilmiştir. Şimdi ise göklerin inşasındaki ilâhî kudret ve genişletilme vasfına dikkatler çekilmiştir. Netice itibarıyla her atıfta bulunulduğu yerde göklerin farklı bir özelliğine işaret buyrulduğu anlaşılmaktadır.

İbn Âşûr bu âyetin bu makamda zikredilmesindeki hedefin Mü'min 40/57'de de beyan buyrulduğu üzere göklerin yaratılışının insanların tekrar diriltilmelerinden daha büyük bir emir olduğuna dikkatleri çekmek olduğunu ifade etmektedir.⁵⁹²

Bu âyetteki *أَيِّدٍ* *eyd* kelimesi *يد* *yed* kelimesinin çoğulu olup “güç ve kudret” anlamındadır. Bununla birlikte *الْأَد* *el-âd* kelimesinden iştikak ettiğini söyleyenlerde vardır.⁵⁹³

وَأِنَّا لَمُوسِعُونَ ve *innâ le-mûsi'ûn*⁵⁹⁴ cümlesini Mukâtil, “o gökleri dilediğimiz şekilde genişletmeye kâdiriz” şeklinde yorumlamıştır.⁵⁹⁵ Ebû Hayyân, bu âyetin *hâl*

⁵⁹² Mü'min, 40/57. لَخَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ أَكْبَرَ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ

⁵⁹³ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C. IV, s. 132; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, C. VIII, s. 140; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, C. V, s. 150; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. VII, ss. 552-553; Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, C. V, s. 517.

⁵⁹⁴ *وَأِنَّا لَمُوسِعُونَ* *mûsi'ûn* kelimesinin aslı, v-s-a (ع-و-س) kökünden türemiş *cem'i müzekker ismi fail*'dir. Birinci *babdan* *وَسَعًا* *ves'an*, dördüncü *babdan* *سَعَةً* *se'aten* ve *سِعَةً* *si'aten*, beşinci *babtan* ise *وَسِعَةً* *vüs'aten* ve *وَسَاعَةً* *vesâ'aten* masterları zikredilmiştir. “Geniş mekân, güç, kuvvet, kudret ve takat” anlamlarınadır. Yüce Allah'ın (cc) esmâ-i hüsnâsından olan *الْوَاسِعِ* *el-vâsi'* ism-i şerifi de bu *mas-*

cümlesi olduğunu vurgulamış ve “o gökleri genişletiyor olduğumuz halde bina ettik” şeklinde mana vermiştir.⁵⁹⁶ Beydâvî “gökleri veya göklerle yerlerin arasını veya mahlûkatın rızkını genişletiriz” şeklinde iki farklı görüş beyan etmiştir.⁵⁹⁷ Elmalılı ise Beydâvî’nin görüşünü biraz daha açarak “kudret ve kuvvetimiz öyle geniştir ki gökleri inşa etmekle tükenmedikten başka daha da çok genişletebiliriz veya biz darlıkları genişletir zarar ve ziyana uğramış kulların dualarına icabet eder, sıkıntılarını açar, ihtiyaçlarını giderir, fakirleri zengin kılar ve nimet veririz” şeklinde yorumlamıştır.⁵⁹⁸ Mevdûdî “kâinâtın hayrette bırakan devamlı bir yaratılışla genişletildiğine” vurgu yapmıştır.⁵⁹⁹ Sa’îd Havva ise bu âyetle ilgili olarak Einstein’ın *durağan kâinât teorisinin genişleyen kâinât teorisini* ispat eden *Hubble yasası* ile bozulduğunu zikretmiştir. Bununla birlikte *مُوسِعُونَ* *mûsi’ûn* kelimesinin *ismi fâ’il* olduğunu ve *ismi fâ’il*lerde ise *istimrâr/devamlılık* anlamı bulunduğunu söyleyerek kâinâtın yaratıldığı ilk andan itibaren genişletilmeye devam edildiğini ifade etmiştir. Bu yönüyle de kâinâtla ilgili bu bilgileri veren Kur’ân-ı Kerîm’in bütün zaman ve mekânları kapsayan bilimsel ve mucizevî yönüne vurgu yapmıştır.⁶⁰⁰

3.3.5. Yeryüzünün Döşenmesi

(48) وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ

48. Yeri de biz (yayıp) döşedik. Biz ne güzel mâhidiz (yayıp döşeyen, yaşamaya elverişli hale getiren).

Bu âyetle yeryüzündeki kevnî delillere ikinci kez atıfta bulunulmuştur. İlk atıfta bulunulduğu yirminci âyette genel olarak yeryüzü anlamı kastedilmişken burada yeryüzünün üzerinde yaşayanların hayatlarını devam ettirebilecekleri genişlik ve düzensizlik özellikleri ön plana çıkarılmıştır.

مَهْدًا *mâhidûn* aslı m-h-d (م-ه-د) kökünden türemiş *ismi fâ’il* çoğul erildir. *مهّداً* *mehden* veya *مهّاداً* *mihâden* *mastar*larından *müştak* olduğu zikredilmiştir. “Hayırlı

tardan müştak’tır. Manası ise “bütün mahlûkatına yetecek genişlikte rızık sahibi, rahmeti her şeyi kuşatacak kadar engin ve zenginliği bütün ihtiyaçları giderecek kadar bol olan zât” demektir. İbn Enbârî bu esmâ-i hüsnâ’nın manasını izah sadedinde, “kullarına ikramı bol ve istenilen her şeyi verecek genişliktedir” anlamını zikretmiştir. Ebû Ubeyde de “O her şeyi ilmi ile ihata etmiştir.” âyeti kerimesini delil göstererek “o her şeyi ihata edecek genişlik sahibi yüce bir zattır” demiştir. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, s. 4836.

⁵⁹⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C. IV, s. 132.

⁵⁹⁶ Ebû Hayyân, *Bahru’l-Muhît*, C. VIII, s. 140.

⁵⁹⁷ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, C. V, s. 150.

⁵⁹⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. VII, ss. 552-553.

⁵⁹⁹ Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, C. V, s. 517.

⁶⁰⁰ Sa’îd Havvâ, *el-Esâs fi’t-Tefsîr*, C. X, s. 5530.

kazanç, amel, döşek, yatak, beşik, basmak, ezmek, yaymak, döşemek, bir şeyi iyiden iyiye düzgün bir şekilde döşeyip hazırlamak” anlamlarınadır.⁶⁰¹

Yeryüzünün, kulların menfaat ve maslahatına uygun bir şekilde konforlu olarak döşenmiş olması, Allah’ın (cc) yüceliği, kudret ve hikmetine delalet etmektedir. *الْمَاهِدُونَ* *el-mâhidûn* sıfatının zikredilmesinde kulların bu nimete şükretmelerinin gerekliliğine işaret buyrulurken çoğul olarak zikredilmesi ise Yüce Allah’a (cc) tazîm anlamı ifade etmektedir.⁶⁰² Elmalılı bu âyet ile ilgili olarak “yeryüzü türlü nimetlerle döşenmiş olduğu gibi ileride daha güzelini döşeyecek, daha güzel nimetler verecek kudret genişliği de mevcuttur” şeklinde zikretmiştir.⁶⁰³

3.3.6. Her Şey Çift Olarak Yaratılmıştır

وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (49)

49. Düşünüp ibret alalım diye her şeyden (erkekli dişili) iki eş yarattık.

Bu âyette zikri geçen *زَوْجَيْنِ* *zevceyn* kelimesinin anlamı, “erkek ve dişî, gece ve gündüz, şekâvet ve saadet, hidayet ve dalâlet, gökyüzü ve yeryüzü, siyah ve beyaz, sıhhat ve hastalık gibi zıt ve mütekâbil olan” şeylerdir.⁶⁰⁴ Taberî “sıcak ve soğuk gibi farklı özelliklere sahip unsurları bir araya getirmesi yönüyle” Yüce Allah’ın (cc) kudretine delalet eden yönüne işaret etmiştir.⁶⁰⁵ Beydâvî “imkân dâiresinde bulunan bütün yaratılmışların çokluk ve bölünme kabul ettiklerini, Yüce Allah’ın (cc) ise çokluk ve bölünme kabul etmeyen *ferd*⁶⁰⁶ ve *vâhid*⁶⁰⁷ olduğunu” söyleyerek O’nun *vahdaniyyetine* delalet ettiğini zikretmiştir.⁶⁰⁸

لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ âyetinin delaleti ile ilgili olarak Fahri Râzî iki görüş beyan etmiştir. Birinci görüş “çiftleri yaratan zâtın yüceliğini idrak eden kişi aynı zamanda o yüce zâtın eşinin ve benzerinin olmayacağını da idrak etmiş olur” görüşü ki tevhîde delalet etmektedir. Diğeri ise “çiftleri yaratıp bir araya getirmeye kadir olan Yüce Allah (cc)

⁶⁰¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, s. 4286.

⁶⁰² İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, C. XXVII, s. 17; Kurtubî, *el-Câmi’u li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, C. XIX, s. 503; Kuşeyrî, *Letâifü’l-İşârât*, C. III, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 2008, s. 239.

⁶⁰³ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. VII, s. 553.

⁶⁰⁴ Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, C. XXVII, s. 18; Taberî, *Câmi’ul-Beyân*, C. VII, s. 122.

⁶⁰⁵ Taberî, *Câmi’ul-Beyân*, C. VII, s. 122.

⁶⁰⁶ Ferd kelimesi, bu kelime Allah’a (cc) isnâd edildiğinde “mahlûkat gibi bileşeni, bir eşi ve benzeri ve ikincisi olmayan zât” anlamını ifade etmektedir. Bu kelime *vitr* kelimesine nisbetle daha genel *vâhid* kelimesine nisbetle ise daha özeldir. İsfehânî, *Müfredât*, s. 629.

⁶⁰⁷ Vâhid kelimesi, esmâ-i husnâdan olup “birliği zeval bulmaz ve bir eşi ve dengi bulunmayan zât” anlamına kullanılmakta olup “Yüce Allah’ın (cc) sıfatlarında kendisine bir eş ve benzerinin olmadığı” anlamını ifade etmektedir. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arap*, s. 4783.

⁶⁰⁸ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, C. V, s. 150.

cisimleri ve ruhları da bir araya getirmeye kadirdir” görüşü ki bu da kudreti ilâhiyeye delalet etmektedir.⁶⁰⁹ Âlûsî de buna benzer iki görüş bildirmiştir. Birinci görüşü, “herşey çift olarak yaratıldı ki Yüce Allah’ın (cc) her şeye *kadir* olup O’na *rububiy-* *yefinde* hiçbir şeyin meydan okuyup acze düşüremeyeceğini idrak edip bu idrakin gereği olarak da *ubudiyette* O’na ortak koşulmaması” görüşüdür. Diğer görüşü ise “herşey çift olarak yaratıldı ki *ta‘addüd ve inkısâm*’ın *mümkînât*’ın özelliklerinden olduğu, *zâtı vâcib/zorunlu* olan Yüce Allah’ın (cc) ise bu noksan sıfatlardan münez-zeh olduğunu düşünüp bilirsiniz” görüşüdür.⁶¹⁰ Âlûsî’nin zikrettiği bu görüşlerin her ikisi de Yüce Allah’ın (cc) vahdaniyyetine delalet etmektedir. Zemahşerî ve Nesefî “göklerin inşaasından yerlerin döşenmesine ve birbirine zıt olan eşyanın yaratılmasına kadar zikredilen bu hususları iyiden iyiye düşünüp bunları yaratan ve bir arada tutan yaratıcıyı tanıyıp ona kullukta bulunmanız” şeklinde zikretmişlerdir.⁶¹¹ Bu görüşte ise Yüce Allah’ın (cc) varlığı ve kudretinin genişliği ifade olunmuştur. Elmalılı “Yüce Allah (cc) kudret ve genişliğini göstermek üzere, göğü kurmuş, yeri döşemiş ve her şeyden çift çift yaratmıştır ki düşünesiniz de yaratanın gücünü ve kudretini, yaratışındaki ince anlamları, azabının yoğunluğunu, nimetinin genişliğini, bugünün yarınımı, dünyanın âhretini, âhretin ceza ve mükâfâtını anlayasınız” şeklinde yorumlamıştır. Mevdûdî ise bu âyetle birkaç farklı hususa işaret etmiştir. Birinci olarak her şeyin çift olarak yaratılmış olmasından yola çıkmış “her şeyin bir çifti varsa dünyanın çiftinin de âhret olması lâzım gelir” diyerek âhirete inanmaya delalet eden yönünü ifade etmiştir. İkinci olarak Yüce Allah’ın (cc) vahdâniyyetine üçüncü olarak da ubudiyet’e delalet ettiğini zikretmiştir.⁶¹²

Buraya kadar zikrettiğimiz yorumlar minvalinde bu âyetin delaleti kapsamında zikredilen hususların, öldükten sonra diriliş, âhret hayatı, Yüce Allah’ın (cc) varlığı, kudreti, rubûbiyyeti, ahadiyyet ve vahdaniyyeti olmak üzere inançla alakalı temel konular olduğu anlaşılmaktadır.

⁶⁰⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, C. XXVIII, s. 227.

⁶¹⁰ Âlûsî, *Rûhu’l-Me‘ânî*, C. XXVII, s. 18. Ta‘addüd kelimesi “sayısal çokluk” anlamında kelâmî bir terimdir; İnkısâm kelimesi ise “cüzlere bölünme” anlamında kelâmî bir terimdir. Bu terimler hakkında daha fazla bilgi için bk. Necmüddîn Ebî Hafs Ömer b. Muhammed en-Nesefî, Sa‘düddîn Mes‘ûd b. Ömer et-Teftezânî, Sadru’l-Verâ el-Kâdirî el-Mısbâhî ve Abdülazîz ed-Dihlevî, *Şerhu’l-Akâidi’n-Nesefiyye ma‘a Hâşiyetihî Cem‘u’l-Ferâid bi-İnâreti Şerhu’l-Akâid ve Yelîhimâ Şerhu Mizânî’l-Akâid*, Mektebetü’l-Medîne, Pakistan 2012, s. 129. Mümkînât kelimesi ise “varlığı zorunlu olmayan şeyler” anlamında kelâmî ve felsefî bir terimdir. Seyfeddîn el-Âmidî, *el-Mübîn fî Şerhu Me‘ânî Elfâzi’l-Hukemâ-i ve’l-Mütakellimîn*, (thk.) Hasan Mahmûd eş-Şâfi‘î, Mektebetü Vehbe, Kâhire 1993, s. 79.

⁶¹¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, C. V, s. 619; Nesefî, *Medârikü’l-Tenzîl*, C. IV, s. 1155.

⁶¹² Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur‘ân*, C. V, ss. 517-518.

3.3.7. Allah'a Firar Etmek

فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ إِنِّي لَكُم مِّنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ (50)

50. O hâlde Allah'a koşun. Şüphesiz ben, size O'nun katından gönderilmiş apaçık bir uyarıcıyım.

İbn Âşûr, *فَفِرُّوا* *fefirru* cümlesinde *mahzûf mekûlü kavil* olduğunu ve bu cümlenin takdîrinin ise *فَقُلْ فَفِرُّوا* “De ki yöneliniz!” şeklinde olduğunu söylemiş ve buna delil olarak da hemen devamında zikredilen *إِنِّي لَكُم مِّنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ* “şüphesiz ben sizin için [gönderilmiş] apaçık bir uyarıcıyım” âyetini zikretmiştir.⁶¹³ Ebû Hayyân bu âyetin, Allah'a (cc) iman ve itaat etmek noktasında emir anlamı ifade ettiğini söylemiştir. *فَفِرُّوا* *fefirru* lafzı ile bu iman ve itaatin emredilmesinin gerekçesi olarak da bu emre itaatsizliğin neticesinin azap olacağını ifade etmiştir. İbn Atiyye'nin bu âyeti *لا ملجأ* *lâ meljâ* *إِلَّا إِلَيْكَ* *ilâ ilâik* *ولا منجى منك إلا إليك* *vâla menjî mink ilâ ilâik* “sana senden başka sığınılacak yer yoktur”⁶¹⁴ hadisi şerifi ile tefsîr ettiğini de naklederek kendisinin de bu tefsîri güzel gördüğünü söylemiştir.⁶¹⁵ Râzî, *فَفِرُّوا* *fefirru* âyetinin helakin hızlı bir şekilde geldiğine delalet eden bir mana içerdiğini söyleyerek “Allah'a (cc) yönelmenin ağırdan alınmaması, bu konuda acele ve hızlı davranılmasının gerekliliğini” ifade etmiştir.⁶¹⁶

Bu âyetin yorumu ile ilgili çok fazla görüş olmakla birlikte bu görüşleri şu şekilde katagorize etmemiz mümkündür:

- Şirkten Allah'a (cc) imana yöneliniz!⁶¹⁷
- İman ve itaat etmek suretiyle Yüce Allah'ın (cc) azabından rahmetine sığınınız!⁶¹⁸
- Önceki kavimlerin başına gelen bela ve azaplardan güvende olmak için Yüce Allah'a (cc) itaate yöneliniz!⁶¹⁹
- İsyan ve masiyetten tövbe etmek suretiyle Yüce Allah'a (cc) yöneliniz!⁶²⁰
- Nefsinizin şerrinden rabbinize sığınınız!⁶²¹
- Şeytana itaatten Rahmâna itaate yöneliniz!⁶²²

⁶¹³ İbn Âşûr, *Tefsîru 't-Tahrîr ve 't-Tenvîr*, C. XXVII, s. 19.

⁶¹⁴ Buhârî, “Kitâbü'l-Ğusl” 246.

⁶¹⁵ Ebû Hayyân, *Bahru 'l-Muhît*, C. VIII, s. 140.

⁶¹⁶ Râzî, *Mefâtihu 'l-Ğayb*, C. XXVIII, s. 229.

⁶¹⁷ Neseî, *Medârikü 't-Tenzîl*, C. IV, s. 1155.

⁶¹⁸ Taberî, *Câmi 'ul-Beyân*, C. VII, s. 123.

⁶¹⁹ Kurtubî, *el-Câmi 'u li-Ahkâmi 'l-Kur 'ân*, C. XIX, ss. 504-505.

⁶²⁰ Kurtubî, *el-Câmi 'u li-Ahkâmi 'l-Kur 'ân*, C. XIX, ss. 504-505. Semerkandî, *Bahru 'l-Ulûm*, C. III, s. 280; Zemahşerî, *Keşşâf*, C. V, s. 619.

⁶²¹ Kurtubî, *el-Câmi 'u li-Ahkâmi 'l-Kur 'ân*, C. XIX, ss. 504-505.

- Cehaletten ilme ve nankörlükten şükre yöneliniz!”⁶²³
- Şüpheden yakîne yöneliniz!⁶²⁴
- Mâ sivallah/Allah’ın (cc) dışındaki herşeyden yalnızca O’na yöneliniz!⁶²⁵
- İman, tevhîd, ihsan ve kullukta onun korumasına giriniz!⁶²⁶

3.3.8. Peygamberlerin Gönderilme Amacı ve Tevhîd

وَلَا تَجْعَلُوا مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ إِنِّي لَكُم مِّنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ (51)

51. Allah ile beraber başka bir ilâh edinmeyin. Gerçekten ben, size, Allah tarafından gönderilmiş apaçık bir uyarıcıyım.

Bu âyet, *فَقُرُوا إِلَى اللَّهِ* âyeti üzerine atfedilmiş olup mutlak olarak şirki yasaklamaktadır.⁶²⁷ Bazı müfessirler bu âyete “ey insanlar sizi yaratan mabudunuzdan başka mabudlar edinmeyiniz!”⁶²⁸ şeklinde mana vermişlerdir. Râzî bu âyetin tevhîd bağlamında verilmek istenen mesajın tamamlayıcı unsuru olduğunu ve tevhîdin *ta ‘tîl*⁶²⁹ ile şirk arasında bulunduğunu söyleyerek asıl yolun *tevhîd* olduğunu ifade etmiştir.⁶³⁰

tevhd kelimesi *tef’îl babından masdar*’dır. Kökü (و-ح-د) v-h-d veya (-ح-د) e-h-d harflerinden müteşekkil *sülâsî* bir kelimedir. İlk harfi *vâv* harfi olup *misâl* fiildir. *Sülâsî mücerredin* ikinci *babından masdarları* *vahd* وَّحْدٌ ve *vahdet* وَحْدَةٌ, *hidet* حِدَةٌ ve *vühûd* وُحُودٌ, beşinci *bab’dan* ise *vehâdet* وَهَادَةٌ ve *vuhûdet* وَوُحُودَةٌ şekillerinde zikredilmektedir. “zâtında eşsiz olan, aslı bilinemeyen, çokluğun karşıtı olan azlık, siyâsî, ekonomik ve toplum birliği, sayısal birlik, yalnızlık, yalnız kalmak, tek başına kalmak” anlamlarına gelmekte olup *tesniye/iki* ve *cemi/çoğulu* olmayan bir kelimedir.⁶³¹ *tevhd* kelimesi ıstılahta “Allah’ın (cc) zatını her türlü tasavvur, hayal ve vehimsel düşüncelerden soyutlamaktır ki bu da Yüce Allah’ın (cc) rububiyetini marifet,

⁶²² Kurtubî, *el-Câmi ‘u li-Ahkâmi ‘l-Kur ‘ân*, C. XIX, ss. 504-505; Neseî, *Medârikü ‘t-Tenzîl*, C. IV, s. 1155.

⁶²³ Kurtubî, *el-Câmi ‘u li-Ahkâmi ‘l-Kur ‘ân*, C. XIX, ss. 504-505.

⁶²⁴ Kuşeyrî, *Letâifü ‘l-İşârât*, C. III, s. 239.

⁶²⁵ Neseî, *Medârikü ‘t-Tenzîl*, C. IV, s. 1155; Hâzin, *Lübâbü ‘t-Te ‘vîl*, C. IV, s.196.

⁶²⁶ Yazır, *Hak Dini Kur ‘ân Dili*, C. VII, s. 554.

⁶²⁷ Âlûsî, *Rûhu ‘l-Me ‘ânî*, C. XXVII, s. 18; İbn Âşûr, *Tefsîru ‘t-Tahrîr ve ‘t-Tenvîr*, C. XXVII, s. 20; Şevkânî, *Fethu ‘l-Kadîr*, s. 1409; Beydâvi, *Envâru ‘t-Tenzîl*, C. V, s. 150.

⁶²⁸ Taberî, *Câmi ‘ul-Beyân*, C. VII, s. 123; Merâğî, *Tesîru ‘l-Merâğî*; Zuhaylî, *Tefsîru ‘l-Vecîz*, s. 523.

⁶²⁹ *Mu ‘attıla* kavramı lügatte “işlemeyen, işsiz, boş, hükümsüz, devre dışı, tatil edilmiş ve arızalı” anlamlarına gelmektedir. İstılahta ise ilk dönemlerde yaratıcının zâtını sıfatlarından soyutlayanlar anlamında kullanılan bu terim daha sonra kâinata Yüce Allah’ın (cc) varlığını reddedip evrendeki varlığın yaratıcıdan bağımsız olduğunu iddia edenler için kullanılmıştır. İbrahim Halil Erdoğan, “Mu ‘attıla Düşüncesi ve Günümüze Yansımaları”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6/1, 2019, ss. 28-29.

⁶³⁰ Râzî, *Mefâtihu ‘l-Ğayb*, C. XXVIII, s. 229.

⁶³¹ Cübrân, *Râid*, s. 857; İsfehânî, *Müfredât*, s. 857-858.

vahdaniyyetini ikrar ve zatını bütün ortaklardan nefyedip tenzih etmek” anlamındadır.⁶³²

Fussilet 41/6’da Hz. Peygambere (sa) hitaben “deki... bana ilahımızın bir tek ilah olduğu vahyolunuyor...” buyrulmakla risalet-tevhîd ilişkisine işaret olunduğu anlaşılmaktadır. Tefsîri sadedinde olduğumuz bu âyetin ikinci kısmı olan *إِنِّي لَكُمْ مِّنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ* cümlesi de risalet görevine delalet etmektedir. Bu cümlenin hem bu âyette hem de bir önceki âyette de zikrolunmasının amacı, uyarı ve tebliğ konusunun önemine dikkat çekmek ve bu manayı güçlendirmek içindir.⁶³³

Bu âyette zikri geçen *نَذِيرٌ nezîr* kelimesi “azab ile korkutan” anlamına olup, çoğulu *نُذُرٌ nüzûr* şeklindedir.⁶³⁴ Kur’ân-ı Kerîm’de nübüvvet verilen peygamberler çoğunlukla *nezîr* sıfatı⁶³⁵ ile isimlendirilmekle beraber hem *beşîr* hem de *nezîr* sıfatları ile birlikte de zikredilmişlerdir.⁶³⁶ Bu sıfatların birlikte zikredildiği yerlerde genellikle *beşîr* sıfatı *nezîr* sıfatından önce zikredilmiştir. Fakat *nezîr* sıfatının *beşîr* sıfatına takdim edilerek zikredildiği yerler de bulunmaktadır.⁶³⁷ Binaenaleyh Kur’ân’da peygamberlerin *nezîr* sıfatıyla zikredildikleri yerlerin *beşîr* sıfatıyla zikredildikleri yerlere nisbetle daha fazla olmasından da anlaşıldığı üzere risâletin asıl amacı *tevhîd*’i inkâr edenleri inzâr etmektir.⁶³⁸ Zira “biz peygamber göndermedikçe azab edici değiliz”⁶³⁹ âyetinde de beyan buyrulduğu üzere risâletin asıl amacının *tevhîd* inancını reddeden kişilere ulaşacağı vadedilmiş olan hem dünya hem de âhîret azabından sakındırmak olduğu anlaşılmaktadır.

Râzî, bu âyetin “Hz. Peygamber’in (sav) risaletini ispat ettiğini” söylemektedir.⁶⁴⁰ İbn Âşûr ise “yapılan uyarının amacının azabdan kurtarmak” olduğunu söyleyerek risâletin asıl gayesine işaret etmiştir.⁶⁴¹ Elmalılı, “Allah’a ortak koşan ve başkaldıranlar için hazırlanmış azabı haber vermekle görevli bir peygamber, hem de

⁶³² Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 96.

⁶³³ Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, C. V, s. 150.

⁶³⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, s. 4390; İsfehânî, *Müfredât*, ss. 797-798.

⁶³⁵ Peygamberlerden *nezîr* sıfatı ile behsedilen âyetler için bk. Hûd, 11/2-12-25; Hıcr 15/89; Hacc, 22/49; Şu’ar’â, 26/115; Ankebût, 29/50; Sebe, 34/46; Fâtır, 35/23-37-42; Sâd, 38/70; Zuhruf, 43/23; Ahkâf, 46/9; Zâriyât, 51/50-51; Necm, 53/56; Mülk, 67/8-17-26; Nûh, 71/2; Müddessir, 74/36.

⁶³⁶ *Beşîr* ve *nezîr* sıfatlarının birlikte zikredildikleri âyetler için bk. İsrâ, 17/105; Furkân, 25/56; Ahzâb, 33/45; Sebe, 34/28; Fâtır, 35/24; Fussilet, 41/4; Fetih, 48/8.

⁶³⁷ *Nezîr* sıfatının *beşîr* sıfatına takdim edilerek zikredildiği âyet için bk. Hûd, 11/2.

⁶³⁸ *Nezîr* kelimesinin Kur’ân’da kullanıldığı manalar hakkında bk. Mehmet Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur’ân Sözlüğü*, Düşün Yayınları, İstanbul 2015, ss. 795-796.

⁶³⁹ İsrâ, 17/15.

⁶⁴⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, C. XXVIII, s. 228.

⁶⁴¹ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, C. XXVII, s. 20.

peygamberliği apaçık âyet ve mucizelerle besbelli yahut anlatılması gereken şeyleri güzel anlatan bir peygamberim” anlamını zikretmiştir.⁶⁴²

3.3.9. Hz. Peygambere Teselli Verilmesi

كَذَلِكَ مَا أَتَى مِنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ (52) أَتَوَّصَوْنَا بِهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَآغُوتٌ (53) فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَمَا أَنْتَ بِمَلُومٍ (54)

52. İşte böyle! Onlardan öncekilere hiçbir peygamber gelmemişti ki, “O bir büyücüdür” yahut “bir delidir” demiş olmasınlar. 53. Onlar bunu birbirlerine tavsiye mi ettiler (ki hep aynı şeyleri söylüyorlar)? Hayır, onlar azgın bir topluluktur. 54. Onun için, onlardan yüz çevir! Artık kınanacak değilsin.

Bu âyetler Hz. Peygamberi (sav) teselli içindir.⁶⁴³

إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ كَذَالِكِ *kezâlike* kelimesi *ism-i işâret* olup Zâriyât 51/8’de zikri geçen *مُخْتَلَفٌ* “şüphe yok ki siz muhtelif bir söz içerisinde bulunuyorsunuz” âyetinin manasını tekîd ve takrîr etmektedir. Bu mana ise ilgili yerinde de atıfta bulunduğumuz üzere ihtilaf edilen tevhiid, risalet ve âhirete dair meydana geleceği haber verilen inanç konularıdır. Bu durumda mana şöyle olmaktadır. “Sana sihirbaz ve mecnûn diyen bu müşriklerin durumu da kendilerinden evvel geçmiş olan inkârcıların durumu gibidir.”⁶⁴⁴

Bazı müfessirler hangi dönem peygamberlerine “sâhir” dendi hangi dönemdekilere “mecnun” dendi tarzında bazı konuları eserlerine taşımışlardır.⁶⁴⁵ Bizce hangi dönemde hangi peygambere ne söylendiğinden ziyade, söylenen sözlerin mâhiyeti önem arz etmektedir. Zira bu âyette peygamberlere yapılan itham ile ilgili zikredilen *mecnûn* ve *sâhir* kelimelerine baktığımızda, bunların birbirlerine tamamen zıt anlamlar taşıyan kelimeler olduğu görülmektedir. Sihirbazlık üstün zekâ ve yetenek gerektiren bir vasıfken mecnûn kelimesi ise akıl hâkimiyetini kaybetmiş kişiler için kullanılmaktadır. Bu ithamların birbirini tutmayan ve birbirine zıt olan anlamlar taşıyor olması da bu ithamları yapan kişilerin bir delil ve dayanak olmadan âfâkî bir şekilde atıp tuttuklarına delalet ettiğini göstermektedir.

⁶⁴² Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, C. VII, s. 554.

⁶⁴³ Kurtubî, *el-Câmi’u li-Ahkâmi’l-Kur’an*, C. XIX, ss. 504-505; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, C. VII, s. 396; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, C. XXVIII, s. 229.

⁶⁴⁴ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, C. XXVII, s. 21.

⁶⁴⁵ Âlûsî, *Rûhu’l-Me’âni*, C. XXVII, s. 19; İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, C. XXVII, s. 21; Ebû Hayyân, *Bahru’l-Muhît*, C. VIII, s. 140.

أَتَوَاصُوا بِهِ cümlesindeki hemze *istifhâm* ve *tevbih* için olup *taaccüb* anlamı ifade etmektedir. Bu durumda mana “biribirinden uzak zaman dilimlerinde yaşamalarına rağmen aynı sözler üzerinde nasıl ittifak edebildiler?” şeklinde olmuş olur.⁶⁴⁶

بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ cümlesi, kendisinden evvel geçen *istifhâm* cümlesine cevap mevkiinde olup bu cümledeki بَلْ *bel* kelimesi ise kendisinden evvel geçen soru cümlesinin içerdiği manayı red anlamı ifade etmektedir. Bu durumda mana şöyle olmaktadır. “bu söylem onların birbirlerine tavsiye yoluyla bildirdikleri bir söylem değil bilakis onların azgınlığından kaynaklanan bir söylemdir.”⁶⁴⁷

طَاغُونَ kelimesi *ism-i fâil*'in çoğul eril formu olup “isyânda haddi aşmak” anlamındadır. Bakara, 2/15’de münâfikların azgınlığına işaret olunup ve onların içerisinde buldukları bu azgınlıklarının devam ettirileceği beyan buyrulmuştur. Mâide 5/64’de yahudilerden bahsedilmekte olup onların Yüce Allah (cc) hakkında “Allah’ın eli bağlıdır” dedikleri beyan buyrularak onların bu söylemleri sebebiyle kıyâmet gününe kadar aralarında sürüp devam edecek ve azgınlıklarını artıracak kin ve düşmanlık atıldığı ifade buyrulmuştur. Bu ve benzeri diğer âyetlerde⁶⁴⁸ de *tuğyân* kelimesi “inat ve ısrarla asılsız ve delilsiz olarak inkârı tercih etmekle isyanda haddi aşanlar” için kullanıldığı görülmektedir. طَاغُوتٌ *tâğût*⁶⁴⁹ kelimesi de bu kelimenin kök harflerinden türemiş *mübâlağa* kalıbı olup “Allah (cc) dışında ma‘bûd edinilen, hayra engel olan ve hayr yolundan çeviren, iyiden iyiye haddi aşmış her bir azgın kişi” anlamındadır.⁶⁵⁰

فَاعْرِضْ عَنْهُمْ قَتُولَ عَنَّهُمْ cümlesini müfessirler عَنْهُمْ قَتُولَ cümlesini müfessirler فَا عَرَضَ عَنْهُمْ “onlardan yüz çevir!” anlamı ile tefsîr etmişlerdir.⁶⁵¹ فَمَا أَنْتَ بِمَلُومٍ cümlesini ise “onların inatla azgınlık ederek inkârlarına devam etmelerinden dolayı artık

⁶⁴⁶ Hâzin, *Tefsîru'l-Hâzin*, C. IV, s. 196; Ebû İshâk İbrahim b. Es-Serî ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbühü*, C. V, (thk.) Abdü'l-Celîl Abdüh Şelebî, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1988, s. 58; Ebû Ali el-Fadl b. Hasen et-Tabersî, *Mecme'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, C. IX, Dâru'l-Ulûm, Beyrut 2006, s. 205; Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, C. VII, s. 380.

⁶⁴⁷ İbn Aşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. XXVII, s. 21.

⁶⁴⁸ En'âm, 6/110; A'râf, 7/186; Yûnus, 10/11; İsrâ, 17/60; Tâhâ, 20/24-43; Mü'minûn, 23/75; Sâffât, 37/30; Sâd, 38/55; Kâf, 50/27; Tûr, 52/32; Necm, 53/52; Kalem, 68/31; Nebe, 78/22; Nâzi'ât, 79/17-37; Şems, 91/11; Alak, 96/6.

⁶⁴⁹ Bakara, 2/256-257; Nisâ, 4/51-60-76; Mâide, 5/60; Nahl, 16/36; Zümer, 39/17.

⁶⁵⁰ İsfehânî, *Müfredât*, ss. 520-521.

⁶⁵¹ Taberî, *Câmi'ul-Beyân*, C. VII, s. 123; Kurtubî, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, C. XIX, s. 505; Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, C. VII, s. 380; Zemahşerî, *Keşşâf*, C. VII, s. 620; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhîr*, C. VIII, s. 141; Hâzin, *Lübâbü't-Te'vil*, C. IV, s. 196; Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, C. III, s. 239.

ğam çekme! Sen risalet görevini ifa edip bir kusurda bulunmadığından kınanacak da değilsin!” şeklinde yorumlamışlardır.⁶⁵²

Tevbe 9/128’de beyan buyrulduğu üzere Hz. Peygamber (sav) ümmetine karşı çok düşkün, müminlere karşı da çok merhametli ve şefkatliydi. Bu sebeple de kendini heder edercesine kavminden inkârda diretenlerin iman etmelerini arzu ediyordu.⁶⁵³ Fakat Nahl 16/35’de “peygamberlere açık bir tebliğden başka bir vazife düşer mi?”, Nûr 24/54’de “peygamberin görevi, ancak açıkça bir tebliğ yapmaktır” buyrulmaktadır. Bu ve benzeri diğer âyetlerde⁶⁵⁴ de açıkça görüldüğü üzere peygamberlerin görev ve vazifeleri açıkça bir tebliğden ibaret olduğu beyan buyrulmuştur. Bu beyana istinaden de Yüce Allah (cc) peygamberine “artık onlardan yüz çevir! Bundan dolayı da kınanacak değilsin” buyurmuşlardır.⁶⁵⁵

3.3.10. Nasîhatın Önemi ve Faydası

وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ (55)

55. Sen yine de öğüt ver. Çünkü öğüt müminlere fayda verir.

وَذَكِّرْ cümlesi عَنْهُمْ cümlesi üzerine atıf olup o münkirlerden yüz çevirmenin onlara nasihat ve hatırlatma emrini ortadan kaldırmadığını beyan buyurmaktadır. وَذَكِّرْ cümlesinin emir kipinde zikredilmesi, “nasihat ve öğütte devamlılık” anlamını ifade etmektedir.⁶⁵⁶ Müfessirler nasihat ve öğüt verilecek olan kaynağın Kur’ân olduğunu da zikretmişlerdir. Bu bağlamda Mukâtil “Mekke kâfirlerine Kur’ân’ın azap haberleri ile nasihat et!”⁶⁵⁷ Nesefî, “Kur’ân ile nasihat et!”⁶⁵⁸ Tabersî “kavminden iman edenlere Kur’ân ile nasîhat et!”⁶⁵⁹ Kurtubî ise Katâdeden nakille “Kur’ân ile

⁶⁵² Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C. IV, s. 133; Beğavî, *Me’âlimü’t-Tenzîl*, C. VII, s. 380; Nesefî, *Medârikü’t-Tenzîl*, C. IV, s. 1155; Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, C. XXVII, s. 20; Sa’îd Havvâ, *el-Esâs fi’t-Tefsîr*, C. X, s. 5523.

⁶⁵³ Hz. Peygamberin (sav) ümmetinden olan inatçı müşriklerin iman etmeleri noktasındaki istek ve arzusunu beyan eden âyetler için bk. Hıcr, 15/88; Nahl, 16/127; Kehf, 18/6; Şu’arâ, 26/3; Neml, 27/70.

⁶⁵⁴ Peygamberlerin görevlerinin ancak tebliğ olduğu ile ilgili diğer âyetler için bk. Âl-i İmrân, 3/20; Mâide, 5/92-99; Ra’d, 13/40; İbrâhim, 14/52; Ankebût, 29/18; Yâsîn, 36/17; Şûrâ, 42/48; Ahkâf, 46/35; Teğâbün, 64/12; Cin, 72/23.

⁶⁵⁵ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, C. XXVII, s. 23.

⁶⁵⁶ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, C. XXVII, s. 24.

⁶⁵⁷ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C. IV, s. 133.

⁶⁵⁸ Nesefî, *Medârikü’t-Tenzîl*, C. IV, s. 1155.

⁶⁵⁹ Tabersî, *Mecma’u’l-Beyân*, C. IX, s. 205.

öğüt ver!”⁶⁶⁰ Şevkânî, Kelbî’den nakille “kavminden sana iman edenlere Kur’ân ile öğüt ver!”⁶⁶¹ şeklinde mana vermişlerdir.

تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ *el-mü’minîn* kelimesi “iman etmiş olanlar ve kalplerinde imana istidadı bulunan kişiler” anlamındadır.⁶⁶² Râzî bu bağlamda iki vecih zikretmiş olup birincisi Fetih 48/4’de de ifade buyrulduğu üzere “mü’minlerin yakîn ve imanlarını artırıp kuvvetlendirmek”⁶⁶³ ikincisi ise “öğüt vermeye devam etmek suretiyle bu öğütlerin tevatür yoluyla gelecek asırlardaki müminlere de faydasını temin etmektir”⁶⁶⁴ Taberî, “öğüt vermek Allah’a (cc) iman etmiş olanlara menfaat verir”⁶⁶⁵ Ebû Hayyân, “öğüt vermek müminlere ve iman etmesi mukadder olanlara tesir eder”⁶⁶⁶ Kuşeyrî ise “âsilere azabımla, itaat ehli kullarıma sevabımın bolluğu ile âriflere onlardan savdığım belalar ile zenginlere infakları karşılığında hazırladığım ihsan ve atıyyelerimle öğüt ver!”⁶⁶⁷ Merâğî, nasihate devam et! Zira nasihat kalplerinde hidayet ve irşada meyli olanlara menfaat verir”⁶⁶⁸ Beydâvî ise “Ey Peygamber! hatırlatma ve öğüt vermeyi sakın bırakma ve terketme!” şeklinde açıklamışlardır.

Mevdûdî bu âyetin, davetin asıl amacını beyan ettiğini ifade etmiştir. Yine bu âyetin delaleti kapsamında insanların davete kulak verip vermeyecekleri, imanı kabul edip etmeyecekleri hususlarının davetçinin sorumluluğu altında olmadığını fakat her şartta da nasihat ile davete devam edilmesinin gerekliliğini zikretmiştir. Bununla birlikte davete iltifat etmeyen kalbi katı olan kişilerle vaktin zayi edilmemesi bunun yerine davetten istifade edecek kişilere yönelmenin daha isabetli olacağı kanaatini de dile getirmiştir.⁶⁶⁹

Elmalılı da müminlere vaaz ve nasihat etmenin onlara sorumluluklarını hatırlatmak, unutmamak, duyarsız kalmamak, imanlarının güçlenmesi, sevinçlerinin artması ve bilmediklerini öğrenmeleri gibi faydalarından bahsederek imana istidatları

⁶⁶⁰ Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkami’l-Kur’ân*, C. XIX, s. 506.

⁶⁶¹ Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1409.

⁶⁶² İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, C. VII, s. 396; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl*, C. V, s. 151; Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, C. XXVII, s. 20.

⁶⁶³ Fetih 48/4. لِيَزِدُوا إِيمَانَهُمْ “imandaki yakınlerini iyice artırırsınlar diye”

⁶⁶⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, C. XXVIII, s. 231.

⁶⁶⁵ Taberî, *Câmi’ul-Beyân*, C. VIII, s. 141.

⁶⁶⁶ Ebû Hayyân, *Bahru’l-Muhîd*, C. VIII, s. 141.

⁶⁶⁷ Kuşeyrî, *Letâifü’l-İşârât*, C. III, s. 240.

⁶⁶⁸ Merâğî, *Tefsîru’l-Merâğî*, C. XXVI, s. 13.

⁶⁶⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, C. V, s. 521.

olup da henüz iman etmemiş olanlara dahi fayda sağlayacağı hususlarını zikretmiştir.⁶⁷⁰

Bu âyetin kapsamı çerçevesinde yapılan yorumlar neticesinde iki ana husus ön plana çıkmaktadır. Vaaz-u nasihat ve Kur'ân-ı Kerîm.

Kur'ân-ı Kerîm'de davet etmek, sakındırmak, nasihat etmek, doğru ve güzel olana yönlendirmek anlamlarına kullanılan kavramlar; davet,⁶⁷¹ zikir⁶⁷² tebliğ,⁶⁷³ vaaz,⁶⁷⁴ nasihat,⁶⁷⁵ tavsiye⁶⁷⁶ irşad,⁶⁷⁷ hidâyet,⁶⁷⁸ emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker⁶⁷⁹ ve tahzîr⁶⁸⁰ kavramlarıdır.

Vaaz-u nasihat'in amacı davet olduğundan bizde davet kavramını merkeze alarak âyetler ışığında kısaca bazı önemli hususlara değinmek istiyoruz.

Allah'ın (cc) yoluna davette takip edilecek metodlardan bazıları; hikmetle davet, güzel ve makul öğütlerle davet, mücâdele edilmesi gerekiyorsa cedel'in en güzel üslubu ile davet,⁶⁸¹ ses tonu ve hareketlerde yumuşak tavırla davet⁶⁸² ve gönüllere tesir edecek belağatli sözlerle davettir.⁶⁸³

Davet eden kişide bulunması gereken önemli özelliklerden bazıları; ilim⁶⁸⁴ ve hikmet sahibi olmak,⁶⁸⁵ güzel ahlaklı olmak,⁶⁸⁶ affedici olmak,⁶⁸⁷ sabırlı olmak⁶⁸⁸ ve tebliğ ettiği emirlerden kendisinin de sorumlu olduğunun bilincinde olarak hareket etmektedir.⁶⁸⁹

⁶⁷⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, C. VII, s. 555.

⁶⁷¹ Nahl, 16/125.

⁶⁷² Meryem, 19/41-51-54-56.

⁶⁷³ Mâide, 5/67; A'râf, 7/79-93; Enbiyâ, 21/106; Cin, 72/23.

⁶⁷⁴ Nisâ, 4/63.

⁶⁷⁵ A'râf, 7/62.

⁶⁷⁶ Bakara, 2/132; Nisâ, 4/12-131; Ankebût, 29/8; Lokmân, 31/14; Şûrâ, 42/13; Ahkâf, 46/15.

⁶⁷⁷ Bakara, 2/186; Mü'min, 40/29-38.

⁶⁷⁸ Bakara, 2/143; En'âm, 6/77-161; Ankebût, 29/69; Şûrâ, 42/52; Nâzi'ât, 79/19; Teğâbün, 64/6.

⁶⁷⁹ Âl-i İmrân, 3/104-110-114; En'âm, 6/56; A'râf, 7/157; Tevbe, 9/71-112; Hûd, 11/62; Hacc, 22/41; Lokmân, 31/17; Haşr, 59/7.

⁶⁸⁰ Bakara, 2/235; Mâide, 5/41-49.

⁶⁸¹ Nahl, 16/125.

⁶⁸² Âl-i İmrân, 3/159; Tâhâ, 20/44.

⁶⁸³ Nisâ, 4/63.

⁶⁸⁴ Fâtır, 35/28.

⁶⁸⁵ Bakara, 2/269.

⁶⁸⁶ Kalem, 68/4.

⁶⁸⁷ Âl-i İmran, 3/134.

⁶⁸⁸ Bakara, 2/177.

⁶⁸⁹ Bakara, 2/44.

Ümmet içerisinde onlara güzel olanı emredip çirkin olanlardan sakındıracak bir grubun daima bulundurulmasının gerekliliği ile ilgili olarak Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulmaktadır.

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ

Bununla birlikte mü’minlerin hepsinin topyekün sefere çıkmaları uygun değildir. Öyleyse her topluluktan büyük kısmı savaşa çıkarken, bir takım da din hususunda sağlam bilgi sahib olmak, dini hükümleri öğrenmek için çalışmalı ve savaşa çıkanlar geri döndüklerinde kötülüklerden sakınmaları ümidiyle onları uymalıdır.⁶⁹⁰

فَلَوْلَا kelimesi “teşvik anlamı ifade eden” *tahdîd* için olup *mazî* sığası ile kullanıldığında *tevbîh* “yergi”, *muzâri* sığası ile kullanıldığında ise emir anlamı ifade etmektedir. Bu kelime bu âyette *mazî* sığası ile kullanılmış olup “telafisi mümkün olan ve terkedilmiş bir işin yapılması” anlamı üzerinden gelecek zamanda emir anlamı ifade etmektedir. *مِنْهُمْ* âyetindeki *مِنْ* *min* harfi “bazıları” anlamındadır. *طَائِفَةٌ* kelimesi ise az bir topluluk anlamındadır. *لِيَتَفَقَّهُوا* kelimesinin aslı ise *فَقَّهَ* *fekuhe* olup *te-kellüf/zorluk* anlamı ifade eden *تَفَعَّلَ* *tefa’ul* babından olup “bu derece ilim tahsil etmenin ne denli zor bir iş olup, çok çalışma ve gayret gerektiren bir emir olduğuna” işaret etmektedir. Bu âyetle, din ilimlerinde derinlemesine bilgi sahibi olmanın farzı kifaye olduğuna hükmedilmiştir.⁶⁹¹ Râzî de bu âyetin “ilim tahsil etmek ve ilimde derinleşme ile kastedilen şeyin insanların hakka davet edilmesi ve sıratı müstakîme irşad edilmelerinin vücubuna delalet ettiğini” zikretmiştir.⁶⁹² Elmalılı da “dinde tafakkuh farz-ı kifâye olup Allah yolunda cihad etmek kabilinden olduğunu” söylemiştir. Bununla birlikte “bilgi ve delil ile mücadele etmek, kılıç ile mücadelenin aslı ve temeli ve peygamber gönderilişinin asıl amacı olan cihâd-ı ekber’i de teşkil eden en önemli unsur olduğunu” da ifade etmiştir.⁶⁹³

Hz. Peygamber (sav) döneminde Mescid-i Nebevî’nin yanında misafirler için ayrılan ve *suffe* diye isimlendirilen yerde barınma ve iâşeleri temin edilen sahabele-
rin burada ilim tahsil ettikleri, Kur’ân-ı ezberleyip manası ve hükümleri üzerinde ders gördükleri ve bunlar içerisinde yetişen kurrâ, müfessir, muhaddis ve fakîh saha-

⁶⁹⁰ Tevbe, 9/122.

⁶⁹¹ Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, C. XI, s. 49.

⁶⁹² Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, C. XVI, s. 233.

⁶⁹³ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. V, s. 35.

bilerin yeni fethedilmekte olan yerlere gönderilerek talim, tedris ve irşad vazifesi ile görevlendirildikleri de bu âyetin hükmünün o dönemde hemen uygulamaya konulduğunu gösteren önemli bir olaydır.⁶⁹⁴

3.3.11. Cinlerin ve İnsanların Yaratılış Gayesi

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ (56)

56. Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.

Bu âyetin tefsîri bağlamında müfessirler arasında bazı farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşleri genel olarak üç başlık altında toplamak mümkündür.

1. Cebir ve zorlama anlamında yorumlanan görüşler:

i. Süyûtî İbn Abbas'dan *لِيُقِرُّوا بِالْعِبَادِيَّةِ طَوْعاً أَوْ كَرْهاً* “gönüllü ya da gönülsüz olarak kulluklarını kabul etmeleri için” manasını nakletmiştir.⁶⁹⁵ İbn Cerîr bu manayı tercih etmiştir. Bu yorumun Kur’ân’dan delili olarak “eğer onlara (müşriklere), kendilerini kim yarattı diye sorsan, hiç tereddütsüz Allah derler”⁶⁹⁶ âyeti zikredilmiştir.⁶⁹⁷

ii. Müfessirlerden bir grup da *إِلَّا لِيخُضَعُوا لِي وَبِتَدَلُّوا* “ancak bana teslimiyet ve rıza göstermeleri için” manasını zikretmişlerdir. Bu cümleler ile kastedilen mananın, “insanlardan ve cinlerden yaratılmış olanların hepsi kaza ve kaderine boyun bükmüş ve O’nun takdir ettiğini kabul etmiş olup hiç kimse kendisine takdir edilmeyen bir menfaati celbedip ondan gelecek olan zararı defetmeye de muktedir değildir” şeklinde olduğu beyan edilmiştir. Bu görüşe delil olarak da “göklerde ve yerde olan şeylerin hepsi de Rahmâna kul olarak vücuda gelmiş şeylerdir” âyeti gösterilmiştir.⁶⁹⁸ Taberî bu görüşü tercih etmiştir.⁶⁹⁹

iii. Kelbî’den *إِلَّا لِيُؤَدُّونَ* *illâ liyüvehhidûni* “ancak beni tevhid etsinler için” manasını nakledilmiştir. Mümin kimse hem şiddet hem de rahatlık anında rabbini tevhid eder, kâfir ise yalnızca şiddet anında tevhid eder. Bu görüşü delillendirmek için “denizde iken onları dağlar gibi dalgalar kapladığında, bütün kalpleriyle yalnız Allah’a yalvarırlar. Fakat O, onları kurtarıp karaya çıkarınca bir kısmı işi gevşetir, imanla

⁶⁹⁴ Mehmet Efendioğlu, “Hz. Peygamber ve Ashâb-ı Suffe”, Tartışmalı İlmî Toplantı, *Marmara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi*, Nisan 2018, ss. 200-212.

⁶⁹⁵ Süyûtî, *Dürri’l-Mensûr*, C. XIII, s. 688.

⁶⁹⁶ Zuhurf, 43/87.

⁶⁹⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, C. VII, s. 688.

⁶⁹⁸ Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1410.

⁶⁹⁹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, C. VII, s. 125.

inkâr arasında ortada kalır”⁷⁰⁰ âyeti ile “...sonra, onların mazeretleri, Rabbimiz! Allah hakkı için biz ortak koşanlardan olmadık demekten başka olmayacak” âyetleri zikredilmiştir.⁷⁰¹

2. Ubudiyetin yalnız iman edenlere özel olduğu yönündeki görüşler:

i. Kelbî, Dahhâk ve Süfyân-ı Sevrî’den “bu âyetin itaat ve isyan ehli olan iki farklı mükellef grubdan taat ehli olanlara özel olduğu” nakledilmiştir.⁷⁰² Bu görüşü tercih edenler, İbn Abbas’dan rivayet olunan *إِلَّا لِيُعْبُدُونَ* “bana iman etmiş olan insanlar ve cinleri ancak bana kul olsunlar için yarattım” şaz kıraatini esas almışlardır.⁷⁰³

ii. “Yüce Allah’ın (cc) insanlardan ve cinlerden saadet ehli olan kulları kendine kul olmaları için yarattığı, şekâvet ehli olanları da isyan için yarattığı görüşüdür.” Beğavî bu görüşün Zeyd b. Eslem’e ait olduğunu söylemiştir.⁷⁰⁴ Taberî bu görüşü nakletmiş fakat bu görüşü doğru bulmadığını da ifade etmiştir.⁷⁰⁵

iii. İkrimedden “cinleri ve insanları ancak bana kulluk ve itaat etmeleri için yarattım. Ubudiyetimi kabul edene sevab verecek, inkâr edene ise azab edeceğim” şeklinde nakledilmiştir.⁷⁰⁶

3. Ubudiyetten maksadın tanınmak ve bilinmek olduğu görüşü:

İbn Kesîr, Mücâhid ve İbn Cüreyc’den “*إِلَّا لِيُعْرَفُونَ* illâ li-ya ‘rifûni “ancak beni tanınsınlar için” yorumunu nakletmiştir.⁷⁰⁷ Sa’lebî bu manayı güzel bulduğunu ve eğer Allah (cc) onları yaratmamış olsaydı onların da O’nun varlığından ve birliğinden haberdar olamayacaklardı gerekçesiyle izah etmiştir.⁷⁰⁸ Ubudiyet kavramının marifetullah anlamı ile yorumlanması sebep-müsebbep alakası ile *mecâz-ı mürsel*⁷⁰⁹ olup bu âyetin bu mana ile yorumlanmasındaki sır ise marifetullah’ın ancak ubudiyetle hâsıl olacak bir keyfiyet olduğuna tenbih içindir.⁷¹⁰

⁷⁰⁰ Lokmân, 31/32.

⁷⁰¹ Ebû Hayyân, *Bahru’l-Muhît*, C. VIII, s. 141.

⁷⁰² Beğavî, *Me’âlimü’t-Tenzîl*, C. VII, s. 380.

⁷⁰³ Hâzin, *Lübâbü’t-Te’vîl*, C. IV, s. 198.

⁷⁰⁴ Beğavî, *Me’âlimü’t-Tenzîl*, C. VII, s. 380.

⁷⁰⁵ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, C. VII, s. 125.

⁷⁰⁶ Kurtubî, *el-Câmi’u li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, C. XIX, s. 507.

⁷⁰⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, C. VII, s. 688; Beğavî, *Me’âlimü’t-Tenzîl*, C. VII, s. 380.

⁷⁰⁸ Kurtubî, *el-Câmi’u li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, C. XIX, s. 507.

⁷⁰⁹ Mecâz-ı mürsel kavramı için bk. Ebü’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali el-Cürçânî, *el-Hâşiyetü ‘ale’l-Mutavvel Şerh-i Telhîs-i Miñâhi’l-Ulûm*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2007, s. 357. Süleyman Gür, *Kâdı Beydâvî Tefsîrinde Belâğat İlmi ve Uygulanışı*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 2014, s. 263.

⁷¹⁰ Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, C. XXVII, s. 21.

- Değerlendirme

Zeccâc birinci görüş olarak naklettiğimiz insanların ve cinlerin gönüllü veya gönülsüz olarak Allah'a (cc) kulluğu tercih etmesi için yaratıldıkları görüşünün, Yüce Allah'ın (cc) onları ubudiyyete zorlamış olması anlamına geleceğini, bu anlamın da “dinde zorlama yoktur” düsturuna ters düşeceğini söyleyerek bu görüşü eleştirmiştir. Doğru mananın ise Ali b. Ebî Tâlibden de rivâyet edilen *لَأْمُرُهُمْ أَنْ يَعْبُدُونِي وَ* “insanlara ve cinlere ancak bana ibadet etmelerini emretmek ve bu vesile ile de yalnız bana kulluğa davet için yarattım”⁷¹¹ şeklinde olmasının gerektiğini ifade etmiştir.⁷¹²

Nesefî ikinci görüş olarak zikrettiğimiz ve İbn Abbas'dan rivayet edilen şazz kıraate dayandırılan “ibadet kastıyla yaratmanın yalnız müminlere özel olduğu” görüşünü câiz görmemiştir. Bu görüşünü de “eğer iman etmeyenler ibadet için yaratılmamışsa o zaman cehennem için yaratıldıkları anlaşılmış olur” diyerek gerekçe göstermiş ve bu gerekçesini de “Andolsun, biz cinler ve insanlardan çoklarını cehennem için yarattık”⁷¹³ âyeti ile delillendirmiştir. Âlûsî de Nesefî gibi aynı âyeti gerekçe göstererek kulluğun yalnız iman edenlere hâs olduğu görüşünü kabul etmemiştir.⁷¹⁴

İbn Âşûr da Nesefî ve Âlûsî gibi bu görüşü kabul etmemiş, kabul etmemesine gerekçe olarak da şu teknik detayı zikretmiştir: *وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ* bu âyetteki *kasr* hakîkî bir *kasr* olmayıp *izâfî kasr*'dir. Bu durumda *إِلَّا لِيَعْبُدُونِي وَحْدِي* “yalnız ve bir tek bana kulluk etmeniz” şeklinde bir mana hâsıl olmuş olur. İbn Âşûr, bu âyetteki *kasr*ın, *kasrı hakîkî*⁷¹⁵ olduğu durumda insanların ve cinlerin yaratılma gayelerinin yalnız kullukla sınırlanmış olacağı anlamına geleceğini söyleyerek bu *kasr* türünün *izâfî kasr* olmasının gerekliliğine vurgu yapmıştır. Eğer bu *kasrı* biz *hakîkî kasr* olarak değerlendirdiğimizde ise Yüce Allah'ın (cc) mahlûkâtı yaratmakla murad ettiği birçok hikmetini devre dışı bırakmış olacağımızı ifade etmiştir. Bu farklı hikmetlerden olmak üzere Hz. İsâ'nın (as) yaratılma gayesinin beyan buyrulduğu “onu

⁷¹¹ Hâzin, *Lübâbü't-Te'vîl*, C. IV, s. 198.

⁷¹² Zeccâc, *Me'ânî'l-Kur'ân*, C. V, s. 58.

⁷¹³ A'râf, 7/179. *وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا* “andolsun ki biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk. Bunların kalpleri vardır ama bunlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler; kullukları vardır ama onlarla işitemezler...”

⁷¹⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, C. XXVII, s. 21.

⁷¹⁵ Kasr, Luğatte, “hapsetmek ve sınırlandırmak” anlamında ıstılahta ise, “bir şeyi, özel bir tarzda, başka bir şeye tahsis etmektir.” Kasr, hakîkî ve izâfî olmak üzere iki kısımdır. Geniş bilgi için bk. Cürçânî, *el-Hâşiyetü 'ale'l-Mutavvel*, s. 357; Gür, *Belâgat İlmi ve Uygulanışı*, ss. 171-180.

kudretimizi gösteren bir delil ve katımızdan bir rahmet olarak yaratacağız”⁷¹⁶ âyetini de delil olarak zikretmiştir.⁷¹⁷ Bu âyetin delaletinden de anlaşıldığı üzere Hz. İsa'nın yaratılışındaki hikmetlerden olmak üzere kudret-i ilâhiyeye delaleti ve bu vesile ile de insanlığa rahmet oluşu zikredilmiştir. İnsanların yaratılışlarında birden fazla gerekçenin olabileceği hususu da kulluk gerekçesi ile yaratmanın yalnızca müminlere özel oluşu yönündeki görüşünü çürütmektedir.

Mevdûdî ise bu âyetin yaratılmışlar içerisinde yalnızca cin ve insan cinsine hitap edilmesinden maksadın, onların ilâhî hitaba muhatap olacak ve kendilerinden istenildiği şekilde hareket edebilecek özelliklerde yaratıldıkları ve bunun gereği olarak da kendilerinden istenilen kulluğu gerçekleştirmelerinin lüzumunu ifade etmiştir.⁷¹⁸ Mevdûdî'nin bu yorumundaki “insanların ilâhî hitaba muhatap olabilecek özelliklerde yaratılmış olması” yönündeki beyanı “[O Allah] sizler için kulaklar, gözler ve gönüller yaratmıştır.”⁷¹⁹ âyetinin de delalet ettiği üzere bütün insanların Yüce Allah'ın (cc) varlığını, birliğini, kudret ve azametini idrak edip anlayabilecek özelliklerde yaratıldıklarını beyan etmekte olup kulluğun yalnızca müminlerden istenilen ve beklenen bir yaratılış gayesi olmadığını göstermektedir.

Râzî'nin bu âyetin kendisinden önce geçen âyetlerle münâsebeti sadedinde zikrettiği bazı nüanslar:

- Birinci olarak; bu âyetten hemen bir önceki âyette *ذَكَرْ* ve *zakkir* buyrulur Kur'an ile yapılan vaazu nasîhatin en son gayesinin kulluk olduğuna işaret edilmiştir. Zira Kur'an'ın indirilmesiyle amaçlanan asıl gaye de muhataplarını yaratılış amaçları olan kulluğu gerçekleştirebilmelerini temin etmektir.

- İkinci olarak; peygamberlerin gönderilmesindeki iki asıl maksada işaret buyrulmuştur. Bunlardan biri Allah'a (cc) ibadet etmek, diğeri ise Allah'ın (cc) kullarını kulluğa hidayet ve irşad etmektir. Peygamberler de insan olarak yaratıldıkları için öncelikle kendilerinden istenen kul olmalarıdır. Bu nedendir ki Kur'an'da Yüce Allah (cc) peygamberlerinden bahsederken kul olma sıfatlarına vurgu yapmıştır.⁷²⁰ İkinci husus da peygamberlik görevlerinin bir gereği olarak insanları kendileri-

⁷¹⁶ Meryem, 19/21.

⁷¹⁷ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. XXVII, ss. 26-27.

⁷¹⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, C. V, s. 522.

⁷¹⁹ Nahl, 16/78.

⁷²⁰ Peygamberlerden kul olarak bahsedilen bazı âyetler için bk. İsrâ, 17/1-3; Meryem 19/2-30; Sâd, 38/30-40; Necm, 53/10.

ni yoktan var edip yaratan Yüce Allah'a (cc) kulluk, rıza ve teslimiyete davet etmektedir.

- Üçüncü olarak; bu sûrenin ikinci pasaj âyetlerinde helak edildikleri haber verilen bu toplumların helakine sebep olan şeyin bu âyetle beyan buyrulan cinlerin ve insanların yaratılış gayesi olan kulluğu ısrar ve inatla reddetmiş olmaları hususudur.

Müfessirlerin bu âyetin delaleti kapsamında zikrettikleri bazı latîf manalar:

- Bu âyette “yaratmak” anlamını ifade eden başka kelimelerde olmasına rağmen özellikle خَلَقْتُ *halaktü* kelimesin tercih edilmesinde insanların ve cinlerin *halk âlemine* ait unsurlar olduğu anlaşılmaktadır.

- Bu âyette insanlar ile birlikte cinlerin de zikredilmiş olması Hz. Peygamber'in (sav) cinlere de peygamber olarak gönderildiğine delalet etmektedir.⁷²¹

- Şevkânî ise *el-cinn* lafzının *el-ins* lafzından önce zikredilmesinin hikmetini cinlerin insanlardan önce yaratıldıklarına işaret olarak değerlendirmiştir.⁷²²

- İbn Âşûr da *el-cinn* lafzının *el-ins* lafzından önce zikredilmesinin hikmetlerinden olarak cinlerin de Allah'ın (cc) kulu olduğu, binaenaleyh cinlere itaat ve kulluktan uzak durulmasının gerekliliğine dikkat çekmiş ve yine *el-cinn* lafzının delaleti kapsamına şeytanların da girdiğini söylemiştir.⁷²³ Râzî melekleri de cinler gibi bizim göremediğimiz varlıklar olması nedeniyle *el-cinn* lafzının delaleti kapsamında değerlendirmiştir.⁷²⁴ Buradan hareketle melekleri kutsal sayarak onlara tapınanlara da meleklerin ancak bir kul olarak yaratıldıkları mesajının verilmek istendiğini söyleyebiliriz.⁷²⁵

Hz. İsâ'nın beşikte konuşmaya başladığında söylediği ilk söz “ben Allah'ın kulum”⁷²⁶ olmuştur. Yüce Allah (cc) Eyüb'ün (as) sabrına karşılık “ne güzel kul”⁷²⁷ buyurarak onu kulluk sıfatı ile övmüştür. İsrâ 17/1, Necm 53/10 ve Cinn 72/19'da Yüce Allah (cc) Hz. Peygamber'den (sav) “kul” sıfatı ile bahsetmiştir.

⁷²¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. XXVIII, ss. 231-232.

⁷²² Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 1410.

⁷²³ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. XXVII, s. 28; Müşriklerin cinlere kulluk edip saygı duyduklarını beyan eden âyet; Sebe, 34/41. بَلْ كَانُوا يَعْبُدُونَ الْجِنَّ أَكْثَرَهُمْ بِهَيْم مُّؤْمِنُونَ. “hayır onlar cinlere tapıyor ve çoğu onlara inanıyorlardı.”

⁷²⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. XXVIII, ss. 231-232.

⁷²⁵ Mekke müşriklerinin melekleri kutsal saydıkları ile ilgili olarak bk. Şuayib Karataş, “Kur'an'ın Mekke Müşriklerinin Melek Algısına Müdahalesi” *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 13, Iğdır 2019, ss. 175-202.

⁷²⁶ Meryem, 19/30.

⁷²⁷ Sâd, 38/44.

3.3.12. Mahlûkâtın Rızıkı Allah'ın Üzerindedir.

مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَمَا أُرِيدُ أَنْ يُطْعَمُوا (57) إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ

57. Ben, onlardan bir rızık istemiyorum. Bana yedirmelerini de istemiyorum. 58. Şüphesiz Allah rızık verendir, güçlüdür, çok kuvvetlidir.

Bazı müfessirler bu âyeti “sizi yaratmaktaki maksadımız kendiniz için rızık temin etmeniz veya benim kullarımdan herhangi birini doyurmanız için değildir”⁷²⁸ diğer bazıları ise “Yüce Allah'ın (cc) mahlûkatına muhtaç olmadığı bilakis yaratılan herşeyin ona muhtaç olduğu” şeklinde açıklamışlardır.⁷²⁹

Bu âyet kendisinden evvel zikri geçen “cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler için yarattım” âyetinin manasını takrir/kararlaştırma etmektedir. Bu takrire amaçlanan ise insanların ve cinlerin yaratılmasında akla gelebilecek bazı sualleri defetmektir.⁷³⁰ Malum olduğu üzere insanlar arasındaki karşılıklı ilişkilerde asıl olan menfaattir. Bu sebeple de insanların akıllarında, yaratılmış olmalarının gerekçesi olarak kendilerini yaratan zâtın lehine bir menfaat algısı oluşabilir ki hem genel anlamda bu algıyı ortadan kaldırmak ve hem de özel anlamda Allah'dan (cc) başka ibadet ve kulluk edilen nesnelere hepsinin ihtiyaç sahibi olduklarına işaret etmek maksadıyla bu âyet sevk edilmiştir.⁷³¹

Bazı müfessirler bu menfaat algısının anlaşılabilmesi için köle ve efendi ilişkisini örnek olarak zikretmişlerdir. Köleler hizmette iki kısım olup bir kısmı, efendilerinin ticaret, ev, bağ ve bahçe gibi hizmetlerini görürken bir kısmı da onların şan ve izzetlerini yükseltmek için etrafında dolaşırlar. Kölelerin bu hizmetlerine karşılık olarak da efendileri onların yiyecek, giyecek, sağlık ve barınma gibi ihtiyaçlarını temin ederler. Müfessirler bu misali vermek suretiyle efendi ve köle ilişkisinde söz konusu olan menfaatin Yüce Allah'ın (cc) kulları ile olan hâlık ve mahlûk ilişkisinde söz konusu olmadığını anlatmak istemişlerdir.⁷³²

⁷²⁸ Neseî, *Medârikü't-Tenzîl*, C. IV, s. 1156; Kurtubî, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'an*, C. XIX, s. 508; Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C. IV, s. 134.

⁷²⁹ Tabersî, *Mecma'u'l-Beyân*, C. IX, s. 206; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. XXVII, s. 28; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, C. XXVI, s. 14; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 1410.

⁷³⁰ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. XXVII, s. 28.

⁷³¹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, C. V, s. 523.

⁷³² Zemahşerî, *Keşşâf*, C. V, s. 621; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhîr*, C. VIII, s. 141; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. XXVIII, s. 234; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, C. XXVII, s. 22; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. VII, s. 556.

Netice itibarıyla Yüce Allah (cc) bu âyeti zikretmekle hem insanları ve cinleri yaratmasında hiçbir menfaat gözetmediğini ifade buyurmuş hem de “mahlûkatının ibadetine ihtiyacı var” şeklinde akıllarda oluşabilecek soruları defetmiştir.⁷³³

إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ bu âyet kendisinden evvel zikri geçen âyetin sebeplerini beyan etmektedir. Yüce Allah (cc) الرَّزَّاقُ *er-rezzâk*⁷³⁴ ismi ile kullarından kendi menfaatine bir rızık talebinde bulunmadığının gerekçesini, ذُو الْقُوَّةِ *zû'l-kuvve* ve الْمَتِينُ *el-metîn* ismi ile de kendi menfaatine kulları tarafından bir çalışma talep etmediğinin sebebini beyan buyurmuşlardır. Zira rızık talebinde bulunan kişinin ihtiyaç sahibi olduğu âşikâr iken bir başkasından yardım talebinde bulunması da yine o kişinin acizini ispat eder ki bu da şân-ı uluhiyyet ile bağdaşmayan bir durumdur.⁷³⁵

إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ cümlesinde asıl olan أَنَا الرَّزَّاقُ şeklinde zamir ile zikredilmek iken kelam *muktezâ-i zâhirin* hilafına çıkartılarak ism-i zât olan اللَّهُ lafza-i celâli ispat edilmiştir. Bu usul ile amaçlanan şey siyak ve sibak bağlamında verilmek istenen mesajın delaletini güçlendirmektir. İsm-i zât olan اللَّهُ *Allah* lafza-i celâlinden sonra *zamiri fasıl* olan هُوَ *hüve* kelimesinin zikredilmesi ile *kasr-ı izâfi* murad edilmiştir. Bu usul ile de Yüce Allah (cc) müşriklerin taptıkları putlara atfettikleri rızık, güç ve kuvvet verme gibi sıfatları o batıl ilahlardan nefyedip bütün noksanlıklardan münezeh olan zâtına ispat ettiğini beyan buyurmuşlardır.⁷³⁶

ذُو الْقُوَّةِ *zû'l-Kuvve* kelimesi esma-i hüsnâdan olup “kudret sahibi” anlamındadır. الْمَتِينُ *el-Metîn* de esmâ-i husnâdandır ve “kuvveti şiddetli olan” anlamındadır. ذُو الْقُوَّةِ cümlesindeki ذُو *zû* kelimesi “sâhip” anlamına olup kendisine *muzâf* olan الْقُوَّةِ kelimesine *taẓîm* anlamı katmaktadır. الْمَتِينُ *el-Metîn* sıfatı ile desteklenmesiyle de “kahr-u galebe ve alt edilmesi kabili mümkün olmayan şiddette ve devamlılıkta büyük bir kuvvet” anlamı kazanmıştır.⁷³⁷

⁷³³ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, C. XXVII, s. 22.

⁷³⁴ الرَّزَّاقُ *er-Rezzak* kelimesi esmâ-i ilâhiyyeden olup *mübalâğa* formunda “çokça rızık veren, rızık kefil olan” anlamındadır. *Rızık* kelimesi ise lügatte “kendisi ile menfaatlenen şey, atıyye ve ih-san” anlamlarındadır. İstilâhî bir tanım olarak da “Yüce Allah’ın (cc) kulları için sevk ettiği ve onların da yediği şeylerdir.” Veya “ardı arkası kesilmeden devamlı genişleyip çoğalarak kullarının hayatını devamla vesile olan şeylerdir.” Muhammed b. Ahmet b. Ebî Bekr b. Farhî'l-Ensârî'l-Kurtubî, *el-Esnâ fî Şerhi Esmâillâhi'l-Husnâ*, Dâru's-Sahabeti li't-Türâs, yy. 1995, ss. 277-278.

⁷³⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Ġayb*, C. XXVIII, s. 235.

⁷³⁶ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. XXVIII, s. 29.

⁷³⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, C. XXVII, s. 22.

3.3.13. Zâlimlere Tehdîd ve İhtâr

فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُنُوبًا مِثْلَ ذُنُوبِ أَصْحَابِهِمْ فَلَا يَسْتَعْجِلُونَ (59) فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ
الَّذِي يُوعَدُونَ

59. Şüphesiz zulmedenler için (önceki müşrik) arkadaşlarının azap payı gibi payları vardır. Artık azabımı acele istemesinler. 60. Uyarıldıkları günlerinden dolayı vay o inkâr edenlerin hâline!

Bu âyet kendisinden evvel zikri geçmiş olan “cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler için yarattım” âyetinin *fer’i* olup onu izah edip şerh etmektedir. Bu âyetin sevkinden maksat, Allah’dan (cc) gayri ilah olarak tanımlanan bütün batıl mabudların uluhiyyetlerini tehdîd bağlamında iptal etmektir. Bu âyette مِثْلَ ذُنُوبِ أَصْحَابِهِمْ “önceki müşrik yarenlerinin payı gibi payları vardır” buyrulmakla, Mekke müşrikleri ve kıyamet sabahına kadar şirk ve inkârı tercih edecek olanlara kendilerinden evvel yaşamış ve bu sûrede de kıssaları haber verilmiş olan kavimlere verilen azaba bir *telmîh* vardır.⁷³⁸

Bu âyette zikri geçen ذُنُوبِ *zenûb* kelimesinin manası, “sakaların su taksim ettikleri içi su dolu büyük kova” anlamındadır. İçerisi su dolu olan kovaya *zenûb* denilebilmesi için “kovanın ağzına kadar su ile dolması” gerekir. Burada *istiare-i temsîliyye* yolu ile “azaptan nasip” anlamı kastedilmiştir. Bu takdirde mana “yalanlamak suretiyle Hz Peygambere (sav) zulmedenlere kendilerinden evvel yaşamış olan inkârcılar için takdir edilmiş olan azabın dolu dolu, müstahakları ne ise tastamam bir benzeri vardır” şeklinde olmuş olur.” Bu *temsîl*, *ma’kûl* olanın *mahsûs* olana teşbîhi kabilinden olup müşrikler su almak için kuyunun başına toplanmış olan bir cemaate, geçmiş ümmetlerde su almak için aynı kuyunun başına toplanmış bir topluma benzetilmiştir. Bu teşbihdeki benzetme yönü ise içi ağzına kadar suyla doldurulmuş kovadır. İçi ağzına kadar tıka basa doldurulmuş olan kova her iki grubunda müstahakkı olan azaba benzetilmiştir.⁷³⁹

⁷³⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, C. XXVII, s. 30. *Telmîh* kavramı ıstılahta “zikredilen bir kelimada açıkça zikredilmeksizin bir konuya veya kıssaya işaret etmektir.” Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 91.

⁷³⁹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, C. IV, s. 134; Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, C. VII, s. 125; Beğavî, *Me’âlimü’t-Tenzîl*, C. VII, s. 381; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, C. V, s. 375; Suyûtî, *Dürri’l-Mensûr*, C. XIII, s. 690; Neseî, *Medâriku’t-Tenzîl*, C. IV, s. 1156; Zemahşerî, *Keşşâf*, C. V, s. 622; Ebû Hayyân, *Bahru’l-Muhît*, C. VIII, s. 141; Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, C. XXVII, s. 20; İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, C. XXVII, s. 30; Zuhaylî, *Tefsîru’l-Vecîz*, s. 523; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, s. 1410; Tabersî, *Mecma’ul-Beyân*, C. IX, s. 206. Merâğî, *Tefsîru’l-Merâğî*, C. XXVI, s. 14.

ظلموا لِلَّذِينَ ظَلَمُوا cümlesindeki *zalemû* kelimesi, kavram olarak Kur’ân’da “putlara tapmak,⁷⁴⁰ Allah’ın (cc) âyetlerini inkâr etmek,⁷⁴¹ Allah’a (cc) ortak koşmak”⁷⁴² anlamında kullanıldığı gibi “Allah’ın (cc) yasak kıldığı işleri yapan günahkâr ve isyankârlar”⁷⁴³ anlamında da kullanılmaktadır. Bu âyetlerin delaletleri kapsamında da zikrolunduğu üzere *zulüm* kavramı, “hem inanç hem de amel yönüyle haddi aşmak” anlamlarına kullanılmıştır. Bu âyette zikrolunan “zâlimler” kelimesi ile kastedilen mana ise “inanç yönüyle zalim kişiler” anlamıdır. Zulmü, katagorize etmek gerekirse zulmün en büyüğü, Lokmân 31/13’de de “en büyük zulüm Allah’a ortak koşmaktır”⁷⁴⁴ buyrulduğu üzere Yüce Allah’a (cc) şirk koşmaktır.⁷⁴⁵

فَلَا يَسْتَعْجِلُونَ cümlesinin sonundaki “nûn” harfine muzâf olan *mütekellim yâ’sı* kelamda hafiflik oluşturmak için hafzedilmiş olup kelamda bulunduğu karîne olarak “nûn” kesre ile harekelenmiştir. Hafzedilmiş olan *mütekellim yâ’sı* Yüce Allah’ın (cc) zatına delalet etmektedir. Bu cümledeki nehiy anlamı, Allah’ın (cc) celal ve gadabını göstermek için *tehekküm*⁷⁴⁶ anlamında kullanılmıştır.⁷⁴⁷ Bu manaları mülâhaza ederek bu âyete “sizlere zarar ve menfaati birbirinden ayıracak akıl ve gönüller verilmişken bunları kullanmamak size yaraşmaz! Bu sebeple benden peşinen ve çarçabuk belanızı ve azabınızı istemeyin de aklınızı kullanın!” şeklinde mana vermemiz mümkündür. Bu cümle ile daha evvelce zikri geçmiş ve helak edildikleri haber verilen kavimlerin kıssalarına da bir *telmîh* anlamı vardır. Zira geçmiş ümmetlerin ledûd kâfirleri peygamberlerini alaya alarak onlardan güçleri yetiyorsa kendilerine vaad edilen azabın çarçabuk getirilmesini istemişlerdi.⁷⁴⁸

وَيْلٌ *veyl* kelimesi “şer, kötülük ve helak onlara olsun!” anlamında beddua,⁷⁴⁹ veya cehennemde bir vadinin adıdır.⁷⁵⁰ Bu kelimedeki tenvîn, *tenkîr* için olup *tefhîm*

⁷⁴⁰ Yûnus, 10/106.

⁷⁴¹ En’âm, 6/33.

⁷⁴² Lokmân, 31/13.

⁷⁴³ Bakara, 2/35.

⁷⁴⁴ Lokmân, 31/13.

⁷⁴⁵ Mukâtil, *Tefsîr’u Mukâtil*, C. IV, s. 134; İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, C. XXVII, s. 30; Merâğî, *Tefsîru’l-Merâğî*, C. XXVI, s. 14.

⁷⁴⁶ Tehekküm sözlükte “şiddetli gazap, ayıp ve kusurları beyan etmek, alaya almak” manalarına olup ısıtılarda ise “tahkîr manasına olumlu ifade kullanma” üslubudur. Örnek olarak mantıklı bir iş yapmayan kişiye “akıllım!” demek, kaderi inkâr eden için “kaderci” demek veya “bana geldiğinde ona cefa ikram edip mahrumiyet sundum” ifadesi *tehekkümdür*. Daha fazla bilgi için bk. Hasan Tevfik Marulcu, “Kur’ân’da Edebî Bir Üslûb Olarak Tehekküm ve Müşâkele, Kelam Açısından Bir Değerlendirme” *SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4/29, 2017, ss. 327-338.

⁷⁴⁷ İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, C. XXVII, s. 30.

⁷⁴⁸ İlgili âyetler için bk. A’râf, 7/77; Hûd, 11/32; Ahkâf, 46/22.

⁷⁴⁹ Zuhaylî, *Tefsîru’l-Vecîz*, s. 524.

⁷⁵⁰ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, C. VII, s. 126.

anlamı ifade etmektedir. Bu takdirde mana “kötülük, şer ve helakin en büyüğü onlara olsun” şeklinde olmuş olur.⁷⁵¹

“o gün müstahak olacakları azaplarından dolayı...” âyetinde zikri geçen günün hangi gün olduğu ile ilgili iki farklı görüş bulunmaktadır. Birinci görüş; kıyamet günü kendilerine vaad edilmiş olan azap,⁷⁵² diğeri ise Mekke müşriklerinin şevketlerinin ve izzetlerinin kırıldığı Bedir savaşının yapıldığı gündür. Bedir günü Hz. Peygamber (sav) onların cesetlerini bir kuyu içerisine toplatmış ve onlara “ben rabbimin bana vadini gerçekleştirmiş buldum siz ise size vaadedilen azabı gerçekleştirmiş buldunuz mu?” diye suâl buyurmuşlardı.⁷⁵³ Âlûsî bu günün kıyâmet günü olmasının sûrenin başında beyan buyrulan âhîret günü vurgusuna daha münâsib olacağı görüşünü bildirmiştir.⁷⁵⁴

yû'adûne “size va'd olunan azap emri” cümlesi, bu sûrenin evvelinde geçen *innema tû'adûne lesâdik* “size va'd olunan hususlar muhakkak doğrudur” âyetine münasip olarak gelmiştir. Bu usule *reddü'l-acuz ala's-sadr* denilir.⁷⁵⁵

Bu sûre, gerçekleşeceği vaadedilen öldükten sonra diriliş ve ceza gününün hakkaniyetini inkâr eden münkirlere cevap mahiyetinde aklî ve naklî deliller sunmaktadır. Öldükten sonra dirilişin ispatı sadedinde yağmurların yağdırılma safhaları, yerlerde ve göklerdeki kevnî deliller ile insanların yaratılışlarındaki enfûsî deliller zikredilerek Yüce Allah'ın (cc) kudretinin ispatı hedeflenmiştir.

Bu âyetler Yüce Allah'ın (cc) kudretine delalet etmekle birlikte varlığına, birliğine, uluhiyyetine ve rububiyyetine de delalet etmektedirler.

Ve yine bu âyetler Hz. Peygamberin risaletini tasdik etmekte, risaleti tebliğ noktasında karşılaştığı zorluklar karşısında da kendisine teselli vermektedir.

⁷⁵¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. XXVII, s. 32.

⁷⁵² Mukâtil, *Tefsîr'u Mukâtil*, C. IV, s. 134; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an*, C. V, s. 59; Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, C. III, s. 240; Zuhaylî, *Tefsîru'l-Vecîz*, s. 524; Şenkîti, *Advaü'l-Beyân*, C. VII, s. 679; Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, C. XXVI, s. 15; Mahallî ve Süyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, s. 696; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, C. VII, s. 398; Tabersî, *Mecme'u'l-Beyân*, C. IX, s. 206.

⁷⁵³ Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, C. VII, s. 381; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, C. VIII, s. 141; Zemahşerî, *Keşşâf*, C. V, s. 622; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, C. V, s. 151; Hâzin, *Lübâbü't-Te'vil*, C. IV, s. 197; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, C. V, s. 375; İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. XXVII, s. 32; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, s. 1410.

⁷⁵⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'âni*, C. XXVII, s. 25.

⁷⁵⁵ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. XXVII, s. 33.

Hız. İbrahim (as) gönderilen misafir melekler üzerinden selamlaşma ve misafir ağırlama adabı da öğretilmektedir.

Gönderilen meleklerin verdiği müjdeli haberle de Yüce Allah'ın (cc) sebeple yaratmaya kadir olduğu gibi sebepsiz olarak da yaratmaya kadir olduğunu bu sebeple de öldükten sonra diriliş emrinin Yüce Allah (cc) için hiçbir zorluk veya imkânsızlık teşkil etmediği mesajı da verilmiştir.

Yine bu sûrenin âyetlerinin delaleti bağlamında, yakın tarihimizde keşfedilmiş olan evrenin genişleme (hubble) yasasını, Kur'ân-ı Kerîm'in asırlar öncesinden haber verdiği anlaşılacakla Kur'ân'ın hak kitap olduğunu ispat eden mu'ciz yönü de açıkça görülmüştür.

SONUÇ

“Konulu Tefsîr Metodu (Zâriyat Sûresi Örneği)” adlı bu araştırmamızda şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- *Tefsîr* kavramı “lafızlardaki hem zahiri hem de manevi anlam kapalılıklarını açmak” anlamını ifade eden genel kapsamlı bir kavram olduğu anlaşılmıştır.

- Konulu tefsîri ifade etmek için seçilen *Mevdu‘* kavramının ise “tespit ve takdir anlamı” içerdiği anlaşılmıştır.

- Konulu tefsîrle ilgili olarak yapılan ısıtlahî tanımları değerlendirerek seçilecek konunun Kur’ân bütünlüğü içerisinde belirlenmesi, konu ile ilgili âyetlerin bir araya toplanması, nüzul sırasına göre tertip edilmeleri, âyetlerin icmâlî açıklamalarının yapılması, âyetler arası münasebetin vurgulanması ve elde edilen bilgilerin pratik ve güncel hayata uyarlanması ve benzeri kriterler tespit edilmiştir.

- Konulu tefsîr metodu, bazılarına göre Hz. Peygamber (sav) döneminde, bazılarına göre ise son asırda ortaya çıkmış bir tefsîr yöntemi olduğu anlaşılmıştır.

- Konulu tefsîr, Ahkâmu’l-Kur’ân ve Aksâm’u’l-Kur’ân gibi genel konulu tefsîr, Kur’ân’da sabır ve Kur’ân’da Tevekkül gibi özel konulu tefsîr olarak kısımlandırılmıştır. Özel konulu tefsîrde kendi içerisinde Kur’ân merkezli ve sûre merkezli olmak üzere iki kısımda değerlendirilmiştir. Kur’ân merkezli konulu tefsîr de kendi içerisinde kavramsal konulu tefsîr ve tematik konulu tefsîr olmak üzere iki kısımda değerlendirilmiş olup sûre merkezli konulu tefsîr de kendi içerisinde bir sûrenin bir konusunun tefsîri ve bir sûrenin bütün konularının tefsîri şeklinde iki kısımda değerlendirildiği anlaşılmıştır.

- Konulu tefsîrini yapmak üzere seçtiğimiz sûre, Zâriyât sûresidir. Bu sûre 60 âyet 360 kelime ve 1236 harften oluşmaktadır. İttifakla Mekke döneminde nâzil olan sûrelerdendir. Mufassal sûrelerden olup nüzul sırasına göre 66. sûre, Mushaf tertibine göre ise 51. sûredir.

- Bu sûrenin âyetlerinin yemin cümleleri ile başlaması ve cümlelerin tekid harfleri ile güçlendirilmiş olması, üzerlerine kalem edilen öldükten sonra diriliş ve ceza gününün gerçekleşeceği ile ilgili verilen haberlerin ne kadar şiddetli bir şekilde inkâr edildiğine delalet ettiği anlaşılmıştır.

- Yağmurların yağdırılma safhaları bağlamında zikredilen kuvvetlerin öldükten sonra diriliş hakikatini ispat edebilmek için zikredildikleri anlaşılmıştır. Nasıl ki

Yüce Allah (cc) su zerrelerini rüzgârlar vasıtasıyla yeryüzünün farklı yerlerinden zerreler halinde toplayıp biraraya getiriyor ve tekrar tertemiz ve hayat veren özellikleri ile yeryüzüne indiriyorsa aynı şekilde kül ve toz haline gelmiş olan kemik parçalarını da biraraya toplayıp yaratmaya kadirdir.

- Zâriyât sûresinin ana konusu, bu sûrenin kapsamı dâhilindeki genel konularından olan iman-amel ve ahlak konularını da kapsamına alması cihetiyle *ubudiyet/kulluk* olarak tespit edilmiştir.

- *Takva* kavramı bağlamında zikrettiğimiz *haşyet, rehbet, işfak, huşû‘ hudû‘* ve benzeri kavramların birbirleri olan nisbetlerinden, takvanın mertebeleri olduğu anlaşılmıştır. Mâide 5/9 âyeti çerçevesinde yaptığımız değerlendirme neticesinde ise *ihsan* kavramının *takva* kavramı ile alakasının *umum-husus* nisbeti olduğu, bu nisbetten de *ihsan* sıfatının, *takva* kavramının delalet ettiği son mertebelerinden bir mertebe olduğu anlaşılmıştır.

- Bu sûrede zikredilen, gecenin çok az kısmını uykuyla geri kalan kısmını ise ibadetle geçirmeleri, seher vakitlerinde istiğfar etmeleri, isteyen ve istemekten ar edenlere mallarının bir kısmı ile yardımda bulunmaları gibi bazı özelliklerin *ihsan* sıfatını diğer sıfatlardan ayıran özellikler olduğu anlaşılmıştır.

- Yeryüzündeki kevnî delillerin üç farklı perspektifle değerlendirildiği anlaşılmıştır. Bunların ikisi dünya hayatında görülebilecek hususlar olup ilki yeryüzünde bulunan ve insanların faydasına sunulmuş nimetler diğeri ise kavimlerin helak edildiğine dair kalıntıların bulunduğu arkeolojik alanlardır. Üçüncü husus ise âhirette hesap, kitab, mizan ve mücazatın tespit edileceği yer olma özelliğidir.

- Gökyüzündeki kevnî deliller bağlamında gezegenlerin ve yıldızların başıboş bir düzen ile yaratılmadıkları, onlara takip edecekleri rotaların tayin edildiği, nimetin de azabın da oradan indirildiği ve göklerin bir kez yaratılıp bırakılmadığı bilakis her daim genişletildikleri hususlarına işaret edilerek bu kevnî âyetler ile Yüce Allah'ın (cc) varlığı, birliği, kudreti, rububiyeti ve ulûhiyetinin ispat edilmesinin hedeflendiği anlaşılmıştır.

- Enfüsî deliller bağlamında ise insanın ilk yaratılış unsuru olan toprak ve onun tavırları ile ikinci yaratılış safhası olan anne rahimlerindeki zerrevî ve zürrevî hareketlilikler ile başlayıp ve nihâyeti erzel-i ömür/piri fânîlik ile de zeval bulan safhalara işaret edilerek Yüce Allah'ın (cc) varlığı, birliği, kudreti, rububiyeti ve ulûhiyetinin ispat edilmesinin hedeflendiği anlaşılmıştır.

- Helak kıssalarının zikredildiği âyetlerin lafızlarının delalet ettiği su, toprak ve ateş manaları ile enfüsî deliller bağlamında zikrettiğimiz insanın yaratılışında etkin olan unsurların aynı unsurlar olduğu anlaşılmıştır.

- İbrahim’e (as) gelen misafir meleklerin ilk sözlerinin “selam” olması, selam’ın sözden önce olmasının gerekliliği ve önemine işaret ettiği anlaşılmıştır. Ve yine İbrahim’in (as) misafirlerine sezdirmeden hanımının yanına gidip ondan kızartılmış bir buzağı hazırlaması talebinde bulunmasının misafirlere sezdirmeden en hızlı şekilde ve yiyeceklerinin en güzeli ile ikramda bulunmanın gerekliliğine bir irşad özelliği arz ettiği anlaşılmıştır.

- Kur’ân ile nasihat ve öğüde devam etmenin iman eden ve iman etme istidadında olan kişilere fayda vereceğinin beyan olunmasından Kur’ân ile nasihat ve öğüt vermenin bıkmadan ve usanmadan devam edilmesi gereken büyük bir irşadi vazife olduğu anlaşılmıştır.

- Kendisine deli ve sihirbaz denilerek aşağılandığı haber verilen Hz. Peygambere (sav) verilen teselli bağlamında ise irşad vazifesi yapan zatların vazifelerini ifa ederken halkdan gelen hakaret ve aşağılayıcı tavırlara karşı sabırlı olmalarının gerekliliği yönüne de işaret olunduğu anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerîm.

Abay, Muhammed, *Kur'ân Kıssaları*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.

Abdussettar, Fethullah Sa'îd, *el-Medhal ile 't-Tefsîri 'l-Mevdû 'î*, Dâru't-Tevzî'î ve'n-Neşri'l-İslâmî, Kâhire 1986.

Abdül'âtî, Muhammed Abdüllatif, "el-İ'câzü'l-Kur'âni'l-'Adedî fi'l-Mîzân" *Ekev Akademi Dergisi*, S. 58, 2014, ss. 314-381.

Abdûlbâki, Fuâd Muhammed, *el-Mu'cemü 'l-Müfehres li-Elfâzi 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 1988.

Adevî, Muhammed Hayr Mahmûd, *Me'âlimü 'l-Kıssa fi 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, Dâru'l-Adevî, Ürdün 1988.

Akıncı, Âdem, "Kur'ândaki Kıssalar ve Din Öğretimindeki Yeri", *HÜİFD*, 10/13, 2004, ss. 41-63.

Aksoy, Süleyman, *Kur'ân'ın Embriyolojik Sırları*, Kayahan Yayınları, İstanbul 2004.

Albayrak, İsmail, *Klasik Modernizmde Kur'ân'a Yaklaşımlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2014.

Altun, Tâhir, "Kur'ân'da İbâdet Kavramı", *Genç Mütefekkirler Dergisi*, İğdır 2020.

Altuntaş, Halil ve Şahin, Muzaffer, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011.

Âlûsî, Ebü'l-Fadl Şihabi'd-dîn es-Seyyid Mahmûd, *Rûhu 'l-Me'ânî fi Tefsîri 'l Kur'âni 'l-Azîm ve 's-Seb 'il-Mesânî*, 30 Cilt, Minyeriyye Matbaası, Beyrut ty.

Âmidî, Seyfeddîn, *el-Mübîn fi Şerhi Me'ânî Elfâzi 'l-Hukemâ-i ve 'l-Mütekellimîn*, (thk.) Hasan Mahmûd eş-Şâfi'î, Mektebetü Vehbe, Kâhire 1993.

Askerî, Ebü'l-Hilâl, *Tashîhu 'l-Vücûh ve 'n-Nezâir*, (thk.) Muhammed Osman, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kâhire 2007.

Ateş, Süleyman, *Kur'ân Ansiklopedisi*, 30 Cilt, İstanbul 1997.

_____, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri*, 12 Cilt, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1989.

Bâkîllânî, Ebûbekr Muhammed İbn Tayyib, *İ'câzü 'l-Kur'ân*, (thk.) Seyyid Ahmed Sakr, Dâr'ul-Me'ârif, Kâhire ty.

Bayraklı, Bayraktar, "Kur'ân-ı Kerîm'de Öğretim Kavramı ve Vahiy", *Diyânet İlmi Dergi*, 4/27, ss. 145-165.

Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd, *Me'âlimü 't-Tenzîl*, 8 Cilt, Dâru't-Tîbe, Riyâd ty.

Beydâvî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî eş-Şâfi'î *Envâru 't-Tenzîl ve Esrâru 't-Te'vil*, 5 Cilt, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ty.

Bikâ'î, Burhâneddin Ebi'l-Hasen İbrâhîm b. Ömer, *Nazmu 'd-Dürer fi Tenâsübi 'l-Âyâti ve 's-Süver*, 14 Cilt, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kâhire yt.

Bilmen, Ömer Nasûhi, *Tefsîr Târihi*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1973.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm b. el-Muğîra el-Cu'fî, *el-Câmi 'u 's-Sahîh*, Beytü'l-Efkâri'd-Düveliyye, Riyâd 1988.

- Câbirî, Muhammed, *et-Tefsîru'l-Vâdih Hasbe Tertibi'n-Nüzul*, 3 Cilt, Dâru'l-Beydâ, Mağrib 2008.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsîr Usûlü*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Yayınları, Ankara 1971.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd, *Tâcu'l-Luğati ve's-Sihâhi'l-Arabiyye*, 6 Cilt, (thk.) Ahmet Abdü'l-Ğafûr Attar, Dâru'l-İlm, Beyrut 1979.
- Cübrân, Mes'ûd, *er-Râid*, Dâru'l-İlm, Beyrut 1992.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali, *el-Hâşiyetü 'ale'l-Mutavvel Şerh-i Telhîs-i Miftâhi'l-Ulûm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2007.
- _____, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, (thk.) İbrahim el-Ebyârî, Dâru'd-Deyyân li't-Türâs, yy. ty.
- Çetin, Mustafa, “Âyetler ve Sûreler Ârasındaki Münâsebet ve İncicâm,” *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 6, İzmir 1989, ss. 505-542.
- Çiçek, Mehmet, “Tefsîr İlminin Tanımı: Molla Fenâri Örneği”, *Tefsîr Araştırmaları Dergisi*, 1/1, 2017, ss. 1-20.
- Dâmeğânî, Hüseyin b. Muhammed, *Kâmûsu'l-Kur'ân, Islâhu'l-Vücûhi ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-İlm, Beyrut 1983.
- Demir, Şehmus ve Yılmaz Hasan, “Kur'ânî Konu, Kavram ve Sûre Tefsîrine Metodik Bir Yaklaşım”, *Ekev Akademisi Dergisi*, 7/14, 2003, ss. 113-124.
- Demirci, Muhsin, *Tefsîr Usûlü ve Tarihi*, İFAV, İstanbul 1988.
- Demirci, Sabri, “Kur'ân Âyetleri ve Sûreleri Arasındaki Tenâsüb (Fahruddin Râzî'nin Tefsîri Mefâtihi'l-Ğayb Örneği)”, *Ekev Akademi Dergisi*, 19/62, 2015, ss. 147-171.
- Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs Tertîbi's-Süveri Hasbe'n-Nüzûl*, 10 Cilt, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kâhire 2000.
- Dihlevî, Ahmed b. Abdürrahîm Veliyyullah, *el-Fevzü'l-Kebîr fi Usûli't-Tefsîr*, Dâru'l-Ğavsânî, Dimaşk 2008.
- Doğrul, Ömer Rıza, *Tanrı Buyruğu, Kur'ân-ı Kerîm'in Terceme ve Tefsîri*, İnkılap ve Aka Basımevi, İstanbul 1980.
- Dumlu, Ömer, “Konulu Tefsîr Metodu Bir Usûl Sayılabilir mi ve Bunun Kur'ân'ı Anlamaya Katkısı”, *İlim Yayma Vakfı Kur'ân ve Tefsîr Akademisi*, 2009, ss. 107-112.
- _____, Ömer, “Tefsîr'in Dünü ve Bugünü Sempozyumu; Konulu Tefsîr ve Düşündürdükleri” *OMÜ İlahiyat Fakültesi*, 22-23 Ekim 1992, ss. 157-174.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvud*, 4 Cilt, Beytü'l-Efkârî'd-Düveliyye, Ürdün ty.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf, el-Endülûsî, *Tefsîrü'l-Bahri'l-Muhît*, 8 Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- Ebüs-suûd, b. Muhammed el-İmâdî el-Hanefî, *İrşâdü 'Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 5 Cilt, Mektebetü'r-Riyâdî'l-Hadis, Riyad ty.
- Efendioğlu, Mehmet, “Hz. Peygamber ve Ashâb-ı Suffe”, Tartışmalı İlmî Toplantı, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, Nisan 2018, ss. 200-212.
- El-'Ik, Hâlid Abdurrahman, *Usûlü't-Tefsîr ve Kavâ'idühü*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1986.
- Erdoğan, İbrahim Halil, “Mu'attıla Düşüncesi ve Günümüze Yansımaları”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6/1, 2019, ss. 25-47.
- Ferâhîdî, Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn Müretteben alâ Hurûfi'l-Mu'cem*, 4 Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

- Firûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakup, *Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2005.
- Fûde, Mahmûd Besyûnî, *et-Tefsîru'l-Mevdû'î*, yy. yt.
- Görgün, Tahsin, "Kur'ân Kıssalarının Neliği Üzerine", *IV. Kur'ân Sempozyumu, Fecr Yayınları*, Ankara 1998.
- Güngör, Mevlüt, "Tefsîrde Konulu Tefsîr Metodu", *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, 7/2, Mayıs 1988, ss. 49-55.
- Gür, Süleyman, *Kâdı Beydâvî Tefsîrinde Belâğat İlmi ve Uygulanışı*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 2014.
- Güven, Şahin, *Çağdaş Tefsîr Çalışmalarında Konulu Tefsîr Metodu*, Şûra Yayınları, İstanbul 2001.
- Ğırnâtî, Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahim b. Zübeyr, *el-Burhân fî Tertîbi Süveri'l-Kur'ân*, Vezâretü'l-Evkâf, Fas 1990.
- Halebî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yusuf b. İbrâhîm Semîn, *Dürrü'l-Mesûn*, 11 Cilt, Dâru'l-Kalem, ed- Dimaşk ty.
- Hamdûn, Ğassan, *et-Tefsîr min Nesemâti'l-Kur'ân*, Dâru's-Selâm, Suriye 1986.
- Hasnâvî, Muhammed, *el-Fâsılâtü fî'l-Kur'ân*, Dâru Ummâr, Ummân 2000.
- Havva, Sa'îd, *el-Esâs fî't-Tefsîr*, 11 Cilt, Dâru's- Selâm, Kâhire 1983.
- Hâzin, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî, *Lübâbü't-Te'vîl fî Me'âni't-Tenzîl*, C. IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- Hicâzî, Muhammed Mahmûd, *el-Vahdetü'l-Mevdû'îyye fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, yy. Kahire 1970.
- Hocaoğlu, Mustafa, *Konulu Tefsîr ve Problemleri*, SAMER Yayınları, Kahramanmaraş ty.
- Humeydî, İbrâhîm b. Sâlih, *el-Medhal ile't-Tefsîri'l-Mevdû'î*, Dâr'u İbni'l-Cevzî, Suudi Arabistan h. 1437.
- İtır, Nurettin, "Münâsebet İlmi ve Kur'ân Tefsîrindeki Önemi", (çev.) Nurettin Kaya, *İslâmi İlimler Dergisi*, S. 2, 2016, ss. 219-245.
- İbn Akîle, Cemâleddîn Ebî Abdillâh Muhammed b Ahmed b. Sa'îd el-Mekkî, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 9 Cilt, Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsât, Birleşik Arap Emirliği 2006.
- İbn Âdil, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Nuriddîn Ali en-Nu'mânî ed-Dimaşgî el-Hanbelî, *el-Lübâb fî Ulûmi'l-Kitab*, 20 Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 30 Cilt, Tunus Matbaası, Tunus 1984.
- İbn Cevzî, Abdurrahman el-Kuraşî el-Bağdâdî, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2002.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 50 Cilt, (thk.) Şu'ayb el-Arnâvut ve Âdil Mürşid, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1995.
- İbn Kayyim, Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyüp el-Cezviyye, *Et-Tibyân fî Eymâni'l-Kur'ân*, Dâru Âlemi'l-Fevâid, Mekke h. 1429.
- İbn Kesîr, İmadüddin Ebü'l-Fidâ İsmâ'îl b. Ömer ed-Dimaşgî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 9 Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.

- İbn Manzûr, Cemâleddin Muhammed b. Mükrem el-İfrîkî, *Lisânü'l-'Arab*, Vezâretü's-Şuûni'l-İslâmî, Suudi Arabistan ty.
- İbn Mûsâ, Hârûn, *el-Vüçûh ve'n-Nezâir fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (thk.) Hâtim Sâlih Dâmin, Vezâretü's-Sekâfeti ve'l-A'lâm, Bağdad 1988.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed b. Abdü'l-Halîm, *el-Kevâşifü'l-Mudıyye an Leâli Risâleti'l-Ubûdiyye*, Dâru'l-Kimme, İskenderiyye ty.
- İcî, Muhammed b. Abdurrahmân eş-Şirâzî eş-Şâfi'î, *Câmi'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 4 Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- İsfehânî, Râğîb, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, (thk.) Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 2009.
- İslamoğlu, Mustafa, *Kur'ân Sûrelerinin Kimliği*, Akabe Vakfı Yayınları, İstanbul 2017.
- Kara, Mustafa, "Hacc Sûresi 15. Âyetin Anlaşılmasında Etkili Olan Üç Problem ve Çözümüne Dair Yaklaşımlar" *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 37, 2014, ss. 203-230.
- _____, Mustafa, "Kur'ân Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz", *İslâmî İlimler Dergisi*, 9/1, 2014, ss. 69-102.
- _____, Mustafa, "Kur'ân Kıssalarını "Hikâye" Kavramıyla Tanımlamanın İmkânı", *Tefsîr Araştırmaları Dergisi*, 2/1, 2018, ss. 57-73.
- _____, Mustafa, *Bireysel ve Toplumsal Açından Kur'ân Kıssaları*, Doktora Tezi, Samsun 2011.
- Karataş, Şuayib, "Kur'ân'ın Mekke Müşriklerinin Melek Algısına Müdahalesi" *İğdir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.13, İğdir 2019.
- Kardâvî, Yusuf, *el-İbâdetü fi'l-İslâm*, Matba'atu'l-Medenî, Kâhire 1995.
- Kaya, Aydın, *Kur'ân'da Mâhiyet Açısından Sihir-Mucize Karşılaştırması*, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2015.
- Konevî, İsmâmeddin İsmâil b. Muhammed el-Hanefî, *Hâşiyetü'l-Konevî alâ Tefsîri'l-Beydâvî*, 20 Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- Kûmî, Ahmed es-Seyyid ve Muhammed Ahmed Yusuf el-Kâsım, *et-Tefsîru'l-Mevdû'î li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, yy. Kahire ty.
- Kurt, Muhammed Sâcit, "Şerefuddîn et-Tîbî; Hayatı ve Eserleri" *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 18/2, 2018.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Cami'u li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 24 Cilt, Müessesetü'r-Risale, Lübnan 2006.
- _____, Muhammed b. Ahmet b. Ebî Bekr b. Farhî'l-Ensâr, *el-Esnâ fî Şerhi Esmâillâhi'l-Husnâ*, Dâru's-Sahabeti li't-Türâs, yy. 1995.
- Kuşeyrî, Ebûl-Kâsım Abdü'l-Kerîm b. Hevâzin, *Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- _____, Ebû'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Letâifü'l-İşârât*, 3 Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2008.
- Kutub, Seyyid, *et-Tasvîru'l-Fennî fi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire 1992.
- _____, Seyyid, *fî Zılâli'l-Kur'ân*, 6 Cilt, Dâru's-Şurûk, Kâhire 1968.
- Mahallî, Celâleddîn Muhammed b. Ahmed ve Süyûtî, Celâledîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr *Tefsîru'l-Celâleyn*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2001.
- Marulcu, Hasan Tefvîk, "Kur'ân'da Edebî Bir Üslûb Olarak Tehekküm ve Müşâkele, Kelam Açısından Bir Değerlendirme" *SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4/29, 2017, ss. 327-338.

- Merâğî, Ahmed Mustafa, *Tefsîru'l-Merâğî*, 30 Cilt, Matba'atu Mustafa el-Bâbî, Mısır 1946.
- Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ, *el-Mustalahâtü'l-Erba'ati fi'l-Kur'an*, yy. Kuveyt 1971.
- _____, Ebû'l-A'lâ, *Tefhîmü'l-Kur'an*, 6 Cilt, Eko Ofset, İstanbul 1991.
- Molla Câmi, Abdurrahmân b. Ahmet Nurettin, *Fevâidü'z-Ziyâiyye*, C. II, Dâr'u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2009.
- Mukâtil, Ebû'l-Hasen b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 5 Cilt, Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, Beyrut 2002.
- _____, Ebû'l-Hasen b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Azîm*, (thk.) Sâlih Dâmin, Bağdad 2006.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Neysâbüri, *el-Câmi'u's-Sahîh*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, yy. yt.
- Müslim, Mustafa, *Et-Tefsîru'l-Mevdû'î li-Süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, C. IX, Câmi'atü's-Şârîka, Birleşik Arap Emirliği 2010.
- _____, Mustafa, *Mebâhis fi't-Tefsiri'l-Mevdû'î*, Dârü'l-Kalem, Dimaşk 2000.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Matba'atü Mustafa el-Bâz, yy. 2013.
- Nesefî, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî es-Semerkindî; Teftezânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer; Sadru'l-Verâ el-Kâdirî el-Mısbâhî ve Dihlevî Abdülazîz, *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye ma'a Hâşiyetihi Cem'u'l-Ferâid bi-İnâreti Şerhi'l-Akâid ve Yelîhimâ Şerhu Mizânî'l-Akâid*, Mektebetü'l-Medîne, Pakistan 2012.
- Nevfel, Adürrezzak, *el-Î'câzü'l-'Adedî li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1987.
- Okçu, Abdülmecid, "Kur'an'ın Lafız-Mana ve Kıraat Yönünden İ'câzı", *Ekev Akademi Dergisi*, 3/2, 2001, ss. 73-90.
- Okuyan, Mehmet, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü*, Düşün Yayınları, İstanbul 2015.
- Okuyan, Mehmet, *Kısa Sürelerin Tefsiri*, 4 Cilt, Düşün Yayınları, İstanbul 2012.
- Okuyan, Mehmet, *Kur'an'a Göre Kabir Azabı*, Düşün Yayınları, İstanbul 2018.
- Okuyan, Mehmet, *Kur'an'a Göre Yedi Aşamada Ahiret*, Düşün Yayınları, İstanbul 2018.
- Ömerî, Ahmet Cemal, *Dirâsât fi't-Tefsiri'l-Mevdû'î li'l-Kasasi'l-Kur'âni*, Mektebetü'l-Hancî, Kâhire h. 1375.
- Râfî'î, Mustafa Sâdık, *İ'câzü'l-Kur'an ve Belâğatü'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1973.
- Râzî, Muhammed Fahrüddin b. Allâme Ziyâüddin Ömer, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 32 Cilt, Dâru'l-Fikr, Beyrut ty.
- Riyâd, Muhammed Ebû Zeyd, "el-Vahdetü'l-Mevdû'ıyye fi's-Sûreti'l-Müte'addideti'l-Kadâyâ fi't-Tefsiri'l-İzâ'î li'd-Doktor Muhammed Abdullah Draz", *Mecelletü Külliyyeti't-Terbiyye*, Câmi'atü Ayni's-Şems, S. 2, 2018, ss. 115-150.
- Rûmî, Fahd b. Abdi'r-Rahmân b. Süleyman, *Buhûs fi Usuli't-Tefsîr ve Menâhicuhu*, Mektebetü't-Tevbe, Riyad 1988.
- Rummânî, Ebû'l-Hasen Ali b. İsâ, *Kitâbü'n-Nüket fi İ'câzi'l-Kur'an*, Mektebetü'l-Câmi'ati'l-Meliyyeti'l-İslâmiyye, Delhî 1934.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed, *el-Keşfü ve'l-Beyân fi Tefsîr'il-Kur'an*, 6 Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, s. 559.

- Sa'îdî, Abdülmüte'âl, *en-Nazmü'l-Fenniyyü fi'l-Kur'an*, Matba'atü'n-Nemûzeciyye, yy. ty.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, 3 Cilt, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrut ty.
- Salehî, Akbar, "İslâmî Eğitim ve Öğretimde Kur'an Kıssa ve Hikâyelerinin Rolü", (çvr.) Mustafa Kara, *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 4/8, 2017, ss. 183-192.
- Seber, Abdü'l-Kerîm, "Konulu Tefsîr Metodunun Teorik ve Pratik Problemlerine Dair Bazı Çözüm Önerileri", *DEÜİFD*, S. 30, 2009, ss. 139-172.
- Semerkindî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed, *Bahru'l-Ulûm*, 3 Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- Serinsu, Ahmet Nedim, *Tarihsellik ve Esbâb-ı Nüzul*, Şule Yayınları, İstanbul 1996.
- Sönmez, Mahmut, "Âyetler Arası Münâsebetin Kur'an İlimlerindeki Önemi", *İlâhiyat Araştırmaları Dergisi*, S.13, 2020, ss. 69-102.
- _____, Mahmut, "Esbâbü'n-Nüzul'ün Tefsîr İlmindeki Önemi" *Uluslararası Din Bilimleri Çalıştay*, Iğdır 2017, ss. 241-254.
- Suyûtî, Ebü'l-Fadl Celâleddin Abdurrahman Ebîbekr, *Mu'terakü'l-Akrân fi'l-Câzi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- _____, Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâleddin, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, 4 Cilt, Vezâretü's-Şuûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâfi ve'l-İrşâd, Suudi Arabistan ty.
- _____, Celâleddin, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, 17 Cilt, Mektebü'l-Mühendisîn, Kâhire 2003.
- Şahin, Hatice, *Kur'an'da Takva Kavramı*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2006.
- Şenkîti, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr el-Cekenî, *Advâü'l-Beyân fi İzâhi'l-Kur'âni bi'l-Kur'an*, 9 Cilt, yy. 1980.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *el-Câmi'u Beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min İllmi't-Tefsîr*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2007.
- Şimşek, Mehmet Sait, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1993.
- Tabersî, Ebü Ali el-Fadl b. Hasen, *Mecme'u'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'an*, 10 Cilt, Dâru'l-Ulûm, Beyrut 2006.
- Tantavî, Cevherî, *el-Cevâhir fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, C. XXIII, Matba'atu Mustafa el-Bâbî, Kahire 1931.
- Tayyâr, Musaîd b. Süleymân, *Fusûl fi Tefsîri'l-Usûl*, Dâru'n-Neşri'd-Düvelî, Riyad 1993.
- Teftezânî, Sadeddîn, İbn Yakûb el-Mağribî ve Behâüddin es-Sübki, *Şürûhu't-Telhîs* C. IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty.
- Tîbî, Şerefuddîn el-Hüseyin b. Abdullah, *Fütûhu'l-Ğayb fi'l-Keşfi an Kınâ'ı'r-Rayb, Hâşiyetü't-Tîbiyyi 'ale'l-Keşşâf*, 17 Cilt, yy. Birleşik Arap Emirlikleri 2013.
- Tirmizî, Ebü îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre, *el-Câmi'u's-Sahîh, Sünenü't-Tirmizî*, 5 Cilt, (thk.) Ahmed Muhammed Şâkir, Matba'atu Mustafâ'l-Bâbî, yy. 1977.
- Tuna, Taşkın, *Uzayın Ötesi*, Boğaziçi Yayınları, 1995.
- Tuncer, Faruk, *Kur'an Bütünlüğü Açısından Surelerin Baş Tarafı ile Sonu Arasındaki Münâsebet*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2000.
- Turgay, Nurettin, "Kur'an Kıssaları", *DÜİFD*, 2/4, Diyarbakır 2000, s. 61-84.
- Üchûrî, Atiyye b. Atiyye, *İrşâdü'r-Rahmân li-Esbâbi'n-Nüzûl ve'n-Nâsihi ve'l-Mensûh ve'l-Müteşâbihî ve Tecvîdi'l-Kur'an*, 2 Cilt, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2009.

- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed en-Nisâbü'rî, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 4 Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- Yağcı, Rûmeysa, *Mustafa Müslim ve et-Tefsîru'l-Mevdû'î li's-Süveri'l-Kur'âni'l-Kerîm Adli Eserde Konulu Tefsîrin Tanım ve Yöntemi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020.
- Yaşar, Yahya, "Ahzâb Sûresi 59. Âyetin Sebeb-i Nüzûl Rivâyeti Üzerinden Tarihselliği Me-selesinin Analitik Tahlili (Kur'ân Yolu Tefsîri Özelinde)", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 24, 2014, ss. 89-123.
- Yazır, Elmalılı Muhammet Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili Tefsîri*, 10 Cilt, Akçağ Yayınları, Ankara 2013.
- Yılmaz, Hasan, *Kur'ân Kelime ve İfâdelerini Anlamada Kavram Tefsîri ve Semantik Analiz Yöntemi*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2003.
- Yılmaz, M. Fâik, "Aksâmu'l-Kur'ân Bağlamında Allah Nelere Niçin ve Neden Yemin Eder? Sorularını Yeniden Düşünmek", *İslâmî İlimler Dergisi*, 1/5, 2010, ss. 133-149.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. Es-Serî, *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbü'hi*, 5 Cilt, (thk.) Abdü'l-Celîl Abdûh Şelebî, Âlemü'l Kütüb, Beyrut 1988.
- Zeccâc, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman İbn İshak, *Kitâbü'l-Lâmât*, (thk.) Mâzin el-Mübârek, Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1985.
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 4 Cilt, (thk.) Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Dâru't-Türâs, Kâhire ty.
- Zuhaylî, Vehbe, *el-Kıssatü'l-Kur'âniyye*, Dâru'l-Hayr, Beyrut 1992.
- _____, Vehbe, *et-Tefsîru'l-Münîr*, 17 Cilt, Dâru'l-Fikr, Dimaşk 2009.
- _____, Vehbe, *Tefsîru'l-Vecîz*, Dâru'l-Fikr, Lübnan 1994.
- Zürkânî, Muhammet Abdü'l-Azîm, *Menâhilü'l-İrfan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2 Cilt, İsa'l-Bâbî Matbaası, yy. 1943.

ÖZGEÇMİŞ

1979 yılında İzmit'te doğdu. İlk orta ve Lise öğrenimini memleketi İzmit'te tamamladı, 2012 yılında Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2015 yılında DİB Rize Yüksek İhtisas Merkezinden mezun oldu. Samsun İl Müftülüğünde Vaiz olarak görev yapmaktadır. Evli ve iki çocuk babasıdır. İyi derecede Arapça, orta derecede İngilizce ve Fransızca bilmektedir.

İletişim Bilgileri _____ :

E mail: hakanusta53417@gmail.com

Telefon: 0537 510 63 07

Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-8843-6890>